

Rettspsykiatri i en norsk kontekst

Forutsetninger og forventninger

Idun Magnæs Gjelsvik

Masteravhandling i rettssosiologi
Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Juridisk fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Idun Magnæs Gjelsvik

Rettspsykiatri i en norsk kontekst

Forutsetninger og forventninger

Masteravhandling i rettssosiologi

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Juridisk fakultet

Universitetet i Oslo

Våren 2013

© Idun Magnæs Gjelsvik, 2013

Rettsspsykiatri i en norsk kontekst - Forutsetninger og forventninger

Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo

<http://www.duo.uio.no/>

Sammendrag

Tittel: Rettspsykiatri i en norsk kontekst - Forutsetninger og forventninger.

Skrevet av: Idun Magnæs Gjelsvik

Veileder: Knut- Erich Papendorf

Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Vår 2013.

Masteroppgaven er en studie av rettspsykiatriens rolle i norske straffesaker. I forbindelse med 22. juli-saken har rettspsykiatri vært mye debattert og kritisert i offentligheten. Dette er i midlertid ikke første gang rettspsykiatrien har vært ute i hard vær. Vi finner diverse offentlige utredninger som har hatt rettspsykiatri, og rettsmedisinen i sin helhet, som tema. Denne oppgaven ser på rettspsykiatrien fra særlig to perspektiver: Tingrettsdommernes perspektiv og de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndiges perspektiv.

Den overordnede problemstillingen har vært: *Hvilke forventninger stiller norske domstoler og de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige til hverandre i straffesaker der tilregnelighetsspørsmålet står sentralt, og hvilke forutsetninger har de for å innfri hverandres forventninger?*

Oppgaven tar utgangspunkt i straffeloven § 44 om tiltaltes tilregnelighet. Retten har ansvar for at saken blir fullstendig opplyst, men ettersom utilregnelighetsregelen bygger på medisinske begreper, har retten ofte ikke nok kunnskap til selv å avgjøre dette. Retten må rådføre seg med noen som besitter denne kunnskapen, og oppnevner derfor rettspsykiatere og/eller psykologspesialister.

Oppgaven ser på de utfordringer og problemer som oppstår når to så forskjellige fagfelt som jus og medisin møtes i retten. Den belyser og utforsker aspekter knyttet til temaet, blant annet

hva det vil si å være en godt egnet sakkyndig, hvordan mandatet bør utformes, hvordan vurdere de sakkyndiges erklæringer med mer. Et viktig og gjennomgående moment er kommunikasjonsaspektet. Det viser seg at det er lite kommunikasjonen mellom de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige og tingrettsdommerne. Den lille kommunikasjonen som foreligger er svært mangelfull. Her finnes det et stort forbedringspotensial. Blir kommunikasjonene bedre, vil dette også kunne føre til at rettsikkerheten blir bedre ivaretatt.

Oppgavens problemstilling blir drøftet med utgangspunkt i blant annet deltagende observasjoner, samt intervjuer med rettspsykiatriske sakkyndig og tingrettsdommere. Teoretiske perspektiver om makt, tillit, møte mellom jus og medisin, samt rettens ønske om å redusere det moderne samfunnets kompleksitet, vil være gjennomgående i oppgaven, og fungere som analyseverktøy når de empiriske funnene behandles.

Takk!

Det er flere som her skal takkes og gis ære for at denne oppgaven ble til. Først og fremst vil jeg takke alle dere som har bidratt til at jeg har sittet med et godt og fyldig empirimateriale. Takk til Domstoladministrasjonen som lot meg være med som observatør under høringskonferansen om sakkyndighet i domstolene høsten 2011. Takk til Randi Rosenqvist som sørget for at jeg kunne observere på et C-kurs for senior sakkyndige. Det skal i den forbindelse også rettes en takk til Mona Skjønberg ved SIFER, for at du formidlet min forespørsel til Rosenqvist og for generelt trivelig mailkorrespondanse. Takk til Hanne Gro Lille-Mæhlum. Uten deg hadde jeg ikke fått anledning til å sitte i sal 250 under 22. juli-saken. Jeg må også rette en stor takk til alle dere som stilte opp og lot dere intervjuet. Dere vet selv hvem dere er.

Takk til mine herlige medstudenter. Dere har sørget for et humoristisk, varmt og godt faglig miljø. Ikke minst takk til min veileder, Knut-Erich Papendorf for god hjelp og konstruktive tilbakemeldinger på oppgaven.

Takk til min flotte familie, svigerfamilie og mine herlige venner for god støtte. Dere har vært viktige og uunnværlige i denne prosessen på hver deres måte. Oppmuntring, gode ord og konstruktiv tilbakemelding er blitt satt stor pris på.

Sist, men ikke minst takk til min flotte samboer Odd Magne. Først og fremst for at du har holdt ut med meg og min tidvis ustabile masterpsyke, men også for at du har stilt opp på alle tenkelige vis. Du har holdt humøret mitt oppe, fått meg til å le og sørget for tilførsel av frisk luft i masterboblen jeg har sittet i.

Oslo, mai 2013

Idun Magnæs Gjelsvik

Innhold

Sammendrag	V
Takk!	VIII
DEL 1: Innledning og metodisk tilnærming	1
1.1 Innledning	1
Valg av tema	1
Problemstilling	1
Avgrensing	2
Oppgavens oppbygning	2
1.2 Metodisk tilnærming	3
Tilgang til feltet	3
Datainnsamling	4
Forskningsetiske problemstillinger	7
Tidligere forskning	8
DEL 2: Innføring i norsk rettspsykiatri	11
2.1 Hva er rettspsykiatri?	11
2.2 Norsk rettspsykiatri i et historisk perspektiv	11
Norge frem til 1848	12
Kriminalloven av 1842 og den første sinnssykloven	13
Straffeloven av 1902	14
Den nye straffeloven av 2005 (ikke tråd i kraft)	15
2.3 Straffbarhetsbetingelser	15
2.4 Tilregnelighetskravet i norsk strafferett	16
Psykotisk	16
Bevisstløs	17
Psykisk utviklingshemmet i høy grad	18
2.5 Strafferettslig tilregnelighetshåndtering i Norge, Danmark og Sverige	19
Norge og det medisinske prinsipp	19
Danmark og Sverige	19
2.6 Den rettsoppnevnte sakkyndiges rolle	20
Taushetsplikt	20
Fra mandat til erklæring	21

2.7	Forskjell på rettsoppnevnt sakkyndig og partsengasjert sakkyndigvitne	22
2.8	En eller flere sakkyndige?	22
2.9	Den rettsmedisinske kommisjon (DRK).....	23
DEL 3:	Teori	26
3.1	Niklas Luhmann og det komplekse samfunn	27
	Sosiale systemer	28
	Kompleksiteten i samfunnet.....	30
3.2	Makt.....	32
	Hva er makt?	32
3.3	Kunnskap og makt	33
3.4	Møtet mellom medisin og jus	38
	Juridisk rettferdighet og psykisk helse	40
3.5	Tillit som viktig årsak til opprettholdelse av makt	44
3.6	Oppsummering	47
DEL 4:	Presentasjon av empirien	49
4.1	Innledning.....	49
4.2	Intervjuene	49
4.3	De deltagende observasjonene.....	49
4.4	Det deltagende observasjonsmaterialet	50
	Rettsak 1: Borgarting lagmannsrett, desember 2010.	50
	Høringskonferanse	51
	Rettsak 2: 22. juli-saken, Oslo Tingrett våren 2012.....	52
	C-kurs i rettspsykiatri	54
DEL 5:	Drøftelse av empiriske funn	56
5.1	Møtet mellom medisin og jus	56
	Oppsummering og drøftelse	57
5.2	Kompetanseutvikling.....	58
	Domstolstyrt spesialisering	59
	Opplæring av de sakkyndige	60
	Opplæring av dommerne	63
	Oppsummering og drøftelse	64
5.3	Det medisinske eller det psykologiske prinsipp?	65
	Oppsummering og drøftelse	66

5.4	Utvelgelsen	67
	Hvordan finne den «rette» sakkyndige?	67
	Hva vil det si å være en godt, eller mindre godt egnet sakkyndig?	68
	Utvelgelsesprosessen	71
	Oppsummering og drøftelse	73
5.5	Mandatet	75
	Oppsummering og drøftelse	78
5.6	Observasjonene	79
	Sakkyndig eller behandler?	80
	Informanten vil ikke snakke	81
	Nok informasjon?	82
	Oppsummering og drøftelse	83
5.7	Vurdering av de sakkyndiges uttalelser	84
	Uenighet	85
	Uavhengighet	88
	Skråsikkerhet versus tvil	89
	Press til å komme frem til en konklusjon?	91
	Oppsummering og drøftelse	93
5.8	Kvalitetssikring	95
	Den rettsmedisinske kommisjon (DRK)	95
	Oppsummering og drøftelse	98
5.9	Kommunikasjon mellom to forskjellige fagfelt	99
	Oppsummering og drøftelse	102
5.10	Blir erklæringen tatt til følge av retten?	104
	Oppsummering og drøftelse	106
5.11	Har retten bruk for de sakkyndige?	107
	Oppsummering og drøftelse	108
DEL 6:	Oppsummering og avsluttende kommentarer	113
6.1	Oppsummering	113
6.2	Svar på problemstillingen	117
	De sakkyndiges forventninger	117
	Dommernes forventninger	119
	De sakkyndiges forutsetninger	119

Dommernes forutsetninger	120
6.3 Avsluttende kommentar	121
Kildehenvisning	123
Bøker og artikler	123
Lover	125
NOU	125
Proposisjoner	125
Domsbeslutninger/kjennelser	125
Rapporter	126
Nettkilder	126
Vedlegg	127
Oversikt	127
Vedlegg 1: Aktuelle lovparagrafer	128
Vedlegg 2: Godkjenning fra NSD	136
Vedlegg 3: Infoskriv/samtykkeerklæring	137
Vedlegg 4: Intervjuguide – dommere	139
Vedlegg 5: Intervjuguide – sakkyndige	142

DEL 1: Innledning og metodisk tilnærming

1.1 Innledning

Valg av tema

Min interesse for rettspsykiatri startet under en rettsak i Borgarting lagmannsrett der jeg var tilhører i en straffesak i desember 2010. Den tiltalte, en gutt som på gjerningstidspunktet var 17 år, hadde i psykose på brutalt vis drept sin egen far. Spørsmålet som var særlig aktuelt i lagmannsretter var hvorvidt gutten var psykotisk på grunn av selvforskyldt rus, og dermed skulle bli ansett straffri, eller ikke. Retten oppnevnte tre sakkyndige for å få bistand ved dette spørsmålet. Etter gutten hadde vitnet, og helt frem til den siste dagen av hovedforhandlingene, var jeg sikker på at det i denne saken var snakk om en psykose som ikke var rusutløst. Jeg tok derimot en helomvending etter de to rettspsykiatriske sakkyndige hadde vitnet. De virket så sikre, som gjorde at jeg også følte meg sikker. De var jo tross alt eksperter. Konklusjonen til de sakkyndige ble lagt til grunn for rettens avgjørelse. Gutten ble dømt til syv års fengsel. I ettertid har jeg imidlertid tenkt: Hva hvis de rettspsykiatriske sakkyndige ikke var så sikre som det de framstod som? Hva hvis de tok feil? Rettspsykiatriske sakkyndige har tatt feil før, og konsekvensene i slike saker er store.

Denne oppgaven vil se på norsk rettspsykiatri ved å belyse hvordan de rettspsykiatriske sakkyndige, som både kan være psykiatere og psykologspesialister, ser på sin rolle og de rammebetingelsene som er satt for deres arbeidsoppgaver. Jeg ønsker også å se hvilke forventninger de har til domstolen i saker der rettspsykiatri er involvert. Hvilke refleksjoner tingrettsdommere har rundt tema, blant annet med fokus på hva de mener er rimelig å kunne forvente av de sakkyndige, vil også bli belyst.

Problemstilling

Hvilke forventninger stiller norske domstoler og de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige til hverandre i straffesaker der tilregnelighetsspørsmålet står sentralt, og hvilke forutsetninger har de for å innfri hverandres forventninger?

Med denne problemstillingen er det aktuelt å se på den norske rettspsykiatrien slik det er i dag: Hvordan velges de sakkyndige ut, hvor mange sakkyndige oppnevnes i en sak, hvordan kan domstolene vurdere de sakkyndiges erklæringer og uttalelser, hvordan og hvor foretar de sakkyndige observasjonene sine, blir det gitt opplæring til dommere og sakkyndige i hvordan rettspsykiatrisk sakkyndighet skal håndteres i retten og hvordan er kommunikasjonen mellom de juridiske aktørene og de sakkyndige.

Datamaterialet mitt består av seks intervjuer, hvorav tre er med tingrettsdommere og tre med erfarne rettspsykiatere og psykologspesialister. Jeg sitter også med et større empirisk materiale basert på deltagende observasjon. Jeg vil kort gjøre rede for disse observasjonene i metodekapittelet, for så i del fem å gå i detalj på de empiriske funnene som har relevans for problemstillingen min.

Avgrensing

Retten benytter seg i dag av rettspsykiatrisk sakkyndighet både i sivile saker og i straffesaker. Jeg har avgrenset oppgaven til kun å ta for seg bruk av rettsoppnevnte rettspsykiatere i straffesaker. Konsekvensene i straffesaker kan være store for den tiltalte dersom dommen bygger på vitneutsagn som ikke er korrekte. I verste fall kan det være snakk om justismord. Jeg har avgrenset oppgaven ytterligere til kun å ta for seg bruk av rettspsykiatriske sakkyndighet i forbindelse med straffeloven § 44 om tilregnelighet. I forhold til domstolen vil fokuset ligge på tingrettsdommere. Det er disse som oppnevner de rettspsykiatriske sakkyndige i første omgang. De avgrensningene jeg har gjort har gitt meg mulighet til å dykke dypere i feltet, og gi en så omfattende gjennomgang av temaet som oppgavens rammevilkår tillater.

Oppgavens oppbygning

Oppgaven er delt inn i seks deler. *Den første delen* består av en innledning og en redegjørelse for metoden jeg har anvendt i prosjektet. *Del to* gir en innføring i rettspsykiatri i form av en oversikt over dagens praksis, i tillegg til et historisk tilbakeblikk på rettspsykiatrien i Norge. Det er ikke tatt sikte på å gi en uttømmende oversikt over norsk rettspsykiatri, men heller å tilby en generell innføring i feltet, som kan være nyttig for videre lesing og forståelse av

oppgaven. *Del tre* tar for seg flere teoretiske perspektiver som alle har relevans for oppgavens tema. *Del fire* presenterer empirien, som senere vil bli drøftet i *del fem*. I del fem vil også teori bli anvendt og knyttet opp til datamaterialet som presenteres og drøftes. Ikke alle empiriske funn presentert der vil kunne drøftes eller knyttes opp til teoretiske perspektiver. Imidlertid er de viktige å ha med, for å få en forståelse og bidra til et helhetlig bilde av bruken av rettspsykiatri i norske straffesaker. *Del seks* oppsummerer oppgaven og besvarer dens problemstilling, etterfulgt av en kort avsluttende kommentar.

1.2 Metodisk tilnærming

For best å kunne svare på problemstillingen i oppgaven, har jeg valgt en kombinasjon av to metodiske tilnærminger: Litteraturstudie og egen empirisk datainnsamling. Det er mye litteratur om bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i straffesaker. Temaet har jevnt blitt omtalt i lengre tid her i Norge, helt siden rettspsykiatrien fikk en plass i strafferetten. Å finne frem relevant litteratur har således ikke vært et problem. Tvert i mot har det heller vist seg å være utfordrende å skulle avgrense og velge ut det mest relevante i det havet av bøker, NOUer, avhandlinger, rapporter, avisartikler og lignede som åpenbarte seg. Denne oppgaven er også skrevet under noe spesielle og unike omstendigheter. Ikke mange månedene etter jeg bestemte tema for oppgaven, skjedde terrorangrepet i regjeringkvartalet og massakren på Utøya. Debatten om rettspsykiatri blusset opp som ild i tørt gress og skapte en voldsom bølge av debatter, seminarer, avisinnlegg, bokutgivelser med mer, som fortsatte helt frem til domsavsigelsen i Oslo tingrett, 24. august 2012. Etter dommen ble avsagt roet det seg noe, men temaet dukker fremdeles stadig opp. Det har vært krevende for meg å skulle sette meg inn i et fagfelt jeg til da ikke viste mye om. Mens jeg kontinuerlig måtte ta stilling til og følge med på nye publiseringer, forsøkte jeg i tillegg til å få med meg relevante debatter, seminarer, kurs ol. På et tidspunkt måtte jeg sette strek og si meg fornøyd med det materialet jeg satt igjen med.

Tilgang til feltet

Å få tilgang til feltet har tidvis bydd på utfordringer. Utgangspunktet mitt var at jeg også ønsket å intervju noen fra påtalemyndigheten og en representant fra psykiatrisk gruppe i Den rettsmedisinske kommisjon. Påtalemyndigheten ville ikke la seg intervju, og jeg klarte ikke å

etablere kontakt med noen i Den rettsmedisinske kommisjon. Jeg forsøkte også å bli med som observatør på et B-kurs i rettspsykiatri, som ble arrangert høsten 2011, men fikk avslag. At jeg ikke har hatt mulighet til å intervju noen fra påtalemyndigheten og Den rettsmedisinske kommisjon, og ikke fått vært med på B-kurset, har gjort at jeg har gått glipp av innfallsvinkler som kunne ha vært interessante å ha med i oppgaven. Jeg mener likevel jeg har fått god og utfyllende informasjon fra både intervjuene og de deltagende observasjonene, samt har hatt tilgang til mange gode litterære kilder som er med på å gi oppgaven en god nok bredde.

Datainnsamling

Mitt empiriske datamateriale har jeg smalet inn ved kvalitativ tilnærming. Jeg har foretatt både observasjoner og intervjuer.

Observasjon

Observasjonene jeg har foretatt kan deles inn i fem grupper: Konferanser, seminarer, rettsaker, debatter og kurs. Jeg har vekslet mellom å være en deltakende observatør og en observerende deltaker (Johannessen mfl. 2010, s. 127). Jeg kommer nærmere inn på forskjellen nedenfor.

Den første rettsaken jeg var i, som ga liv i min nåværende interesse for rettspsykiatri, foregikk i Borgarting lagmannsrett i Oslo, desember 2010. Der hadde retten oppnevnt to rettspsykiatere og en rettstoksikolog til å vurdere hvorvidt den tiltalte psykose på gjerningstidspunktet var rusutløst eller ei. Den andre rettsaken jeg observerte var 22. juli-saken, som handlet om terrorhandlingene i regjeringskvartalet og massakren på Utøya. Høsten 2011 fikk jeg anledning til å være med som observatør på en høringskonferanse om sakkyndighet i domstolene i regi av Domstolsadministrasjonen. Dette var i startfasen av oppgaven min og jeg tilegnet meg mye nyttig kunnskap om bruken av sakkyndighet i de norske domstolene, både innenfor sivilretten og strafferetten. Jeg har også vært på diverse seminarer, blant annet to seminarer på Stortinget i regi av henholdsvis Arbeiderpartiet og Høyre. Jeg deltok på høstseminaret til Rettspolitisk forening i 2012, og har i tillegg vært på flere seminarer i regi av Universitetet i Oslo, i tillegg til et fagseminar om rettspsykiatri på Politihøgskolen i Oslo. Jeg fikk også anledning til å være med som observatør på et tre dagers C-kurs for senior

rettspsykiatere på Gaustad sykehus i desember 2012. Det var arrangert av Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Sør-Øst.

Deltakende observatør eller observerende deltaker?

At forskeren er en *deltakende observatør*, vil si at han blir en del av det miljøet som studeres. (..) Også når forskeren er en *observerende deltaker*, blir han en del av det miljøet som studeres, og deltar i den ordinære samhandlingen mellom aktørene. Men observasjonen foregår ikke skjult; de andre deltakerne kjenner til observatørens status som forsker (Johannessen mfl. 2010, s.127).

I den første rettsaken var jeg tilstede som tilskuer, og var således en deltagende observatør. Det samme var jeg i 22. juli-saken. Dette har vært tilfellet på de fleste seminarer og debatter jeg har deltatt på i forbindelse med studiet. Under C-kurset for senior rettspsykiatere derimot, ble jeg innledningsvis den første dagen bedt om å introdusere meg selv og oppgaven min foran forsamlingen. Således ble det ingen tvil om hva min rolle på seminaret var for de andre kursdeltakerne, og jeg ble en observerende deltager.

Intervju

Intervjuer er den mest brukte måten å samle inn kvalitative data på. Det er en fleksibel metode som kan brukes nesten overalt og gjør det mulig å få fylldige og detaljerte beskrivelser. (..) formålet er ofte å forstå eller beskrive noe (Johannessen mfl.2010, s. 135).

Jeg valgte å intervju tre tingrettsdommere og rettspsykiatere/psykologspesialister, to faggrupper som har mye med rettspsykiatri og sakkyndighet i norske straffesaker å gjøre. Jeg valgte tingrettsdommere fremfor dommere fra lagmannsretter eller Høyesterett, ettersom det er tingrettene som i første omgang oppnevner de sakkyndige og utarbeider/godkjenner mandatene deres. I utgangspunktet hadde jeg planer om å foreta åtte intervjuer, fire av hver faggruppe. Men siden jeg hadde så mye observasjonsmateriale, og av hensyn til tiden jeg hadde til rådighet, satte jeg en strek ved seks intervjuer. Det endelige materialet omfatter intervjuer med tre tingrettsdommere og tre rettspsykiatere/psykologspesialister.

Intervjuene varte litt over en time. Jeg valgte å foreta delvis strukturerte intervjuer. «Her er de temaene forskeren skal spørre om, i hovedsak fastlagt på forhånd, men rekkefølgen av temaene bestemmes underveis» (Thagaard 2003, s. 85). Jeg hadde med en intervjuguide, men lot vedkommende jeg intervjuet få lov til å velge hva han/hun ville snakke om i den rekkefølgen de måtte ønske. Mange av de spørsmålene jeg hadde skrevet ned i intervjuguiden min ble tatt opp av intervjupersonen selv. Spørsmålene jeg hadde forberedt på forhånd hadde jeg forsøkt å formulere mest mulig åpne og ikke ledende. Jeg følte aldri at jeg måtte «dra» informasjon ut av de jeg intervjuet. Praten gikk lett og ledig, og intervjuet belyste samtlige av de punktene jeg ville ta opp. Etter hvert intervju jeg foretok, kom jeg på stadig nye spørsmål jeg ønsket svar på. Dette var spørsmål ned på detaljnivå, som gikk dypere inn på de temaene jeg allerede hadde pekt ut. Dette resulterte i at ikke alle intervjupersonene fikk identiske spørsmål, og at de siste intervjuene ble mer dyptgående innenfor visse temaer. Dette ser jeg som en av fordelene ved bruk av kvalitativ forskning. Å stå fritt til å endre og legge til spørsmål etterhvert som man lærer mer om temaet, bidrar til å sette lys på momenter man tidligere ikke var oppmerksom på. Denne fleksibiliteten vil kunne føre til et bedre utgangspunkt for den påfølgende analysen.

Rekruttering av intervjupersoner

De sakkyndige var det uproblematisk å få avtalt intervjuer med. To av dem hadde jeg møtt i forbindelse med felles deltagelse på henholdsvis et seminar og en konferanse, der jeg også fikk kontaktinformasjonen deres. Begge var åpne på at de ville la seg intervjuer hvis det skulle bli aktuelt. Den tredje sakkyndige fikk jeg kontakt med via personens e-post adresse som lå ute på nettet. Et intervju ble foretatt på en kafe, mens de to andre var på deres respektive arbeidsplasser.

Å få tingrettsdommere til å stille opp til intervju, viste seg å bli noe mer utfordrende. Jeg begynte med å sende mail til flere sorenskrivere i forskjellige tingretter i Østlandsområdet hvor jeg forklarte litt om mitt prosjekt, samt la ved et infoskriv med en forespørsel om det kunne bli sendt rundt til dommerne. Av fire tingretter svarte kun én på henvendelsen. Den tingretten som svarte, forklarte at deres dommere ikke hadde kapasitet til å la seg intervjuer. Jeg bestemte meg så for å gå via en bekjent som hadde flere epostadresser til

tingrettsdommere slik at jeg kunne sende en intervjuforespørsel direkte til dem. Dette ga resultater, og jeg endte opp med tre intervjuer ved tre forskjellige tingretter på Østlandet.

Bruk av diktafon

I forkant av intervjuet fikk alle sammen sendt et kombinert infoskriv og samtykkeerklæring på mail. Der informerte jeg om temaet for oppgaven, hvordan jeg ønsket å vinkle den, samt informerte om hvilke andre yrkesgrupper jeg kom til å intervju. Jeg opplyste da også at jeg ønsket å bruke diktafon forutsatt at det var greit for dem. Jeg hadde med to identiske eksemplarer av infoskrivet og samtykkeerklæringen, hvorav et eksemplar skulle underskrives og gis til meg, mens de kunne beholde det andre. Der stod også kontaktinformasjonen til både meg selv og veilederen min, dersom de skulle ønske å ta kontakt i etterkant av intervjuet. Etter at de hadde skrevet under, forsikret jeg meg en gang til at det var i orden at jeg brukte diktafon. Samtlige ga sitt samtykke til det. Jeg forsikret dem også om at lydfilen ville bli slettet ved studiens slutt, og at jeg ville anonymisere dem også i transkriberingen.

Forskningsetiske problemstillinger

Etiske problemstillinger oppstår når forskningen *direkte* berører mennesker, spesielt i forbindelse med datainnsamling, enten den foregår gjennom deltakende observasjon, intervju eller eksperiment (Johannessen mfl. 2010, s. 89).

Å stille personlige og nærgående spørsmål har ikke vært relevant for meg når det gjelder oppgavens tema. Målet med oppgaven har heller vært å belyse problemstillingen fra forskjellige sider. Til tross for at det ofte de siste årene har blitt rettet kritikk særlig mot rettspsykiaterne, har jeg kun vært interessert i å høre hva intervjupersonene syntes om sin rolle og sitt arbeid innenfor oppgavens tema, hva de mener er bra og hva de finner problematisk.

Anonymitet og frivillighet

Jeg informerte alle intervjupersonene om at de ville være anonyme i avhandlingen. Det eneste som ville være av gjenkjennende karakter var deres arbeidstitel (tingrettsdommer/sakkyndig). Det knyttes imidlertid visse utfordringer til dette ettersom de jeg intervjuet kommer fra

relativt små faggrupper med mindre miljøer. Det skal dermed ikke så mye til før man kan bli gjenkjent til tross for at navn, kjønn og alder ikke blir nevnt. Dette var jeg nøye med å informere om før jeg startet hvert intervju slik at de som fant det ubehagelig eller så på det som et problem, hadde mulighet til å si i fra. Etter hvert intervju spurte jeg også om det var greit å sitere dem. Samtlige syntes det var greit, men de fleste ville gjerne se sitatene jeg brukte før oppgaven gikk i trykk. Det har de fått. Jeg opplevde også at det i enkelte av intervjuene kom frem opplysninger som ville vært interessante å nevne i oppgaven, men som ville gi en for tydelig link tilbake til intervjupersonen. Enkelte sa det ikke ville være noe problem, mens andre ikke ville risikere å bli gjenkjent på den måten. Dette har jeg selvfølgelig tatt hensyn til.

Plausibilitet og generalisering

Når en forsker benytter seg av kvalitativ metode er det vanskelig å skulle generalisere. Ettersom datamateriale kun består av seks intervjuer, i tillegg til deltagende observasjon, vil ikke det kunne være med på å gi en statistisk representativitet (Granlund og Andersen 2005, s. 72). Det har imidlertid heller ikke vært målet for oppgaven. Jeg har benyttet meg av kvalitativ metode fordi jeg ønsker å få frem aktørenes personlige synspunkter, og gi leserne et innblikk i deres (tidvis ulike) tankesett. Jeg ønsker med andre ord å belyse problemstillingen min via et deltagerperspektiv (Ibid., s. 71).

Selv om grunnpilaren i denne avhandlingen er det empiriske datamateriale, har det likevel vært viktig med teoretiske perspektiver. De teoretiske perspektivene bidrar til å sette lys på og dels komme med en forklaring til funnene som er relevante for problemstillingen. Når teori og empiri kombineres på denne måten, vil det kunne øke forståelsen av de empiriske funnene.

Tidligere forskning

Det er skrevet mye om sakkyndighet i straffesaker, både i masteravhandlinger, doktorgradsavhandlinger, NOU-er, lærebøker, avisartikler og lignende. Flere verk har vært nyttige for meg å anvende. I starten av masterprosessen, da rettspsykiatri var et nytt felt jeg skulle sette meg inn i, var det særlig lærings- og introduksjonsbøker som var aktuelle. De ga meg rammene til å forstå hva rettspsykiatri er, hvilke oppgaver rettspsykiaterne har og

forholdet mellom domstolen og de rettspsykiatriske sakkyndige. Særlig tre bøker ble her flittig anvendt: «Rettspsykiatri – en introduksjon» av Randi Rosenqvist (2009), «Rettspsykiatri i praksis» av Randi Rosenqvist og Kirsten Rasmussen (2004), og «Lærebok i rettspsykiatri» av Georg Høyen og Odd Steffen Dalgard (2002). Videre har jeg benyttet meg mye av NOU 2001: 12, «Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker». Den har blant annet gitt meg en oversikt over ABC- modellen, som jeg vil komme tilbake til senere, og satt lys på flere utfordrende problemstillinger i rettspsykiatrien som fremdeles er aktuelle i dag. Jeg har også sett på NOU 1990: 5. «Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner». Utvalget som var nedsatt hadde som oppgave blant annet å vurdere om det måtte en lovendring til i regelen om strafferettslig utilregnelighet. Det har også vært nyttig å lese kritikk av rettspsykiatrien. Som eksempler her kan Dag Ellingsens bok «Kan vi stole på rettspsykiatrien?» fra 1987 og «De suverene» av Per Egil Hegge (2012) nevnes. Til tross for at det er blitt gjort visse endringer hva gjelder lovtekst og kursing av de sakkyndige, slår det meg at mye av det som ble skrevet om rettspsykiatri for 20-30 år siden, fremdeles har aktualitet i dag. Slik jeg tolker det, er det en indikasjon på at det trengs fortsatt forskning på området for å prøve å forstå hvorfor større endringer ikke blir gjort. Denne oppgaven vil bidra ved å se på hva som bør kunne forventes, og hva som ikke burde forventes av både domstolen og de sakkyndige. Den utforsker hvilke forutsetninger som ligger til grunn for jobben de begge skal gjøre, og peker på flere områder der det bør gjøres endringer. Forslag til hva disse endringene kan være, vil også bli presentert.

Særlig etter større saker hvor de sakkyndiges erklæring og konklusjon ble lagt til grunn, og hvor det i ettertid har vist seg å være feil, blusser det opp debatter og utredninger. Et eksempel er Fritz Moen saken fra 1987. Moen ble dømt for to drap, og tilbrakte som følge av dette 18 år i fengsel. Da det i denne saken kom frem at det dreide seg om dobbelt justismord, ble det satt ned et granskningsutvalg som resulterte i NOU 2007: 7 «Fritz Moen og norsk strafferettspleie». Moen ble ved flere anledninger undersøkt av rettspsykiatriske sakkyndige. Utvalget kom med forslag til regelendringer omkring bruk av sakkyndige (NOU 2007: 7, s. 324). Et annet eksempel på en stor sak som fikk debatten om bruken av rettspsykiatriske sakkyndige til å blusse opp atter en gang, er 22. juli-saken. Også i denne saken har regjeringen valgt å sette ned et utvalg for å vurdere den rettspsykiatriske virksomheten. I

mandatet står det blant annet at utvalget skal vurdere utilregnelighetsregelen, samt vurdere rettspsykiatriens rolle i straffesaker¹.

¹For mer informasjon om utvalget og mandatet, se URL:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/pressesenter/pressemeldinger/20131/utvalg-om-utilregnelighet-og-rettspsykia.html?id=712659>

DEL 2: Innføring i norsk rettspsykiatri

2.1 Hva er rettspsykiatri?

Rettspsykiatri er ikke et eget fag, og har heller ikke en egen yrkestittel i Norge. De som fungerer som rettspsykiatere er utdannede psykiatere eller psykologspesialister. En akademisk utdanning i rettspsykiatri foreligger ikke, men det finnes kurs man kan ta i tillegg til fullført utdanning i medisin eller psykologi². Disse kursene skal jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

I NOU 2001: 12 står det om rettspsykiatri at:

Kjernen i den rettspsykiatriske virksomhet i straffesaker er rettspsykiatriske undersøkelser av personer siktet for straffbare handlinger. Formålet med undersøkelsen er å gi retten et råd om hvorvidt siktede var strafferettslig tilregnelig i gjerningsøyeblikket, jf. strl. § 44, eventuelt om siktede oppfyller kriteriene for strafferettslige særreaksjon (sikring³), jf. strl. §§ 39 – 39 B (NOU 2001: 12, s. 74).

Rettspsykiaterens oppgave er altså i hovedsak å veilede og å gi råd til retten om hvorvidt en gjerningsperson var tilregnelig i gjerningsøyeblikket eller ikke. Man kan skille mellom rettspsykiatri i straffesaker og rettspsykiatri i sivile saker. Sivile saker er saker der det foreligger en tvister mellom enkeltindivider, og hvor det ikke har skjedd en kriminell handling. Eksempler på slike saker kan være barnefordelingssaker eller barnevernssaker. Strafferettspsykiatriens rolle derimot handler om hvordan retten og det psykiske helsevernet bør håndtere lovovertridere som er psykisk syke (Høyer og Dalgard 2002, s. 17). Jeg skal i denne oppgave kun fokusere på den delen av rettspsykiatrien som vi finner i strafferettspsykiatrien.

2.2 Norsk rettspsykiatri i et historisk perspektiv

Oppfatningen av at mentalt syke lovovertridere ikke kan stilles til strafferettslig ansvar, er av gammelt opphav. Man kan f.eks. se dette i Aristoteles' skrifter. Grunnleggende for hans tenkning er at et individ er ansvarlig for en handling bare om handlingen springer ut av ham selv, og om individet dessuten er bevisst handlingens natur og konsekvenser. I følge Aristoteles kan derfor en person som savner fornuft og ikke forstå sine handlinger, ikke straffes (NOU 2001: 12, s. 50).

² ABC-modellen introdusert av Randi Rosenqvist (Nordisk Rettsmedisin nr. 2 1998).

³ Sikringsordningen ble avløst med forvaringsordningen ved lov av 17. januar 1997.

For å få en bedre forståelse av den delen av straffeloven som omhandler psykiatri og tilregnelighetsspørsmålet, kan det være interessant å ta et kjapt tilbakeblikk på utviklingen i Norge som har førte til at straffeloven av 22 mai 1902 nr. 10 (strl.) § 44 har den ordlyden den har i dag. Denne historiske gjennomgangen vil kun gi en oversikt over feltet, og ikke til å være en uttømmende gjennomgang. Til det er temaet for stort og rammene for denne oppgaven altfor små.

Norge frem til 1848

Bestemmelser om utilregnelighet for lovbrøyttere kan vi i Norge finne helt tilbake til Frostatingsloven og Gulatingsloven (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 55). Dette viser at så langt tilbake som vi kan finne rettskilder her i Norge, har de samme holdningene som vi har i dag eksistert, om at sinnssyke ikke skulle straffes (Høyen og Dalgard 2002, s. 80). I middelalderen var det opp til tinget å avgjøre hvorvidt en person var sinnssyk eller ikke. Ble en person antatt å være sinnssyk var det opp til familien å ta seg av den sinnssyke på den måten de fant best. «Bruk av pryl, pisk, innesperring og tvangsmidler (stokk og lenker) ble akseptert» (Ibid.). Høyen og Dalgard skriver også at det på den tiden ikke var mye kunnskap å oppdrive om galskap og behandlingsmetoder, når det kom til hva som ble oppfattet som sykdom og også omfanget av slike tilstander (Ibid., s. 81). De viser også til at det på den tiden heller ikke fantes sykehus eller andre institusjoner for sinnslidende slik som de vi har i dag (Ibid.).

På 1600- og 1700- tallet ble de sinnslidende som familiene ikke klarte/ville ta seg av sendt bort til blant annet forskjellige hospitaler, tvangsarbeidshus, dollhus og sykehus som vokste frem i byene. De mest urolige og de man anså som de farligste av de sinnslidende havnet i slaveriene selv om de ikke var kriminelle, ettersom det ikke fantes andre mer egnede alternativer (Ibid, s. 85). På slutten av 1700-tallet endret derimot synet på visse sinnslidelser seg. Fra før å ha trodd at sinnssykdom var et resultat av besettelser, ble det nå økt tilslutning rundt at sinnssykdom var en sykdom (Ibid.).

Dette gjorde det vanskeligere både å henrette sinnslidende som kriminelle eller plassere dem i slaveriene. Men det fantes ikke andre egnede steder å forvare sinnslidende, og det var dette plasseringsproblemet som lå bak initiativene for å opprette egne rom eller institusjoner for sinnslidende, og ikke tanker om at dette kunne

være til beste for de gale eller kunne bidra til å bedre deres sinnslidelse (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 85).

Det ble opprettet dollhus (bygning for sinnslidende) og dårekister (værelser for sinnslidende integrert i eksisterende fattighus eller hospital) for å få en løsning på plasseringsproblemet (Ibid, s. 86). Det var derimot elendige og umenneskelige forhold på disse stedene som førte til at man etter hvert gikk bort fra ideen om å sperre inne istedenfor å behandle. Dette resulterte i at det ble innført en helt ny type behandlingsform og omsorg for de sinnslidende (Ibid.).

Kriminalloven av 1842 og den første sinnssykloven

I kriminalloven av 1842 var den første gangen man kunne se en generell bestemmelse om straffrihet ved utilregnelighet (Hennum 2008, s. 7). Straffeloven av 1842 hadde to formuleringer om utilregnelighet som var å finne i lovens kapittel 7. I § 2 stod det: «De handlinger ere straffrie, som forøves af Galne eller Afsindige, eller af dem, som Forstandens Brug ved Sygdom eller Alderdomsvaghed er berøvet»⁴. For de «Galne» og «Afsindige» var det nok, ved hjelp av medisinske kriterier, å påvise sinnslidelsen for at de skulle ble kjent utilregnelige. For de to siste gruppene «Sygdom» og «Alderdomsvaghed» måtte det derimot vurderes om tilstanden hadde gjort at de var berøvet forstanden, og det ble her tatt utgangspunkt i det psykologiske prinsipp (Hennum 2008, s. 8)⁵. I kriminallovens § 3 ble det også åpnet for straffrihet dersom vedkommende var bevisstløs i gjerningsøyeblikket: «Er Nogen uden egen Skyld kommen i bevistløs Tilstand, Straffes han ei for de Gjerninger, som han i saadan Tilstand forøver»⁶.

Norge var et av de første landene i Europa som fikk en egen rettspsykiatrisk lov.

Sindsykloven ble vedtatt i 1848 og det var en norsk lege, Herman Wedel Major, som utformet den (Høyen og Dalgard 2002, s. 78). Begrepet sinnssyk ble her for første gang introdusert.

Loven var fremsynt i den forstand at mange av de prinsippene sindsykloven bygde på, kan vi finne igjen i dagens lovgiving (Ibid., s. 88). For Major var det viktig å ha en balanse mellom

⁴ Kilde til lovtekst, URL: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>

⁵ Nærmere om forskjellene på det medisinske og det psykologiske prinsipp kommer jeg tilbake til i oppgavens del to og del fem.

⁶ Kilde til lovtekst, URL: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>

individuell selvbestemmelsesrett og muligheten til å gripe inn mot en pasients vilje (Ibid.). Et annet viktig element ved denne loven var introduksjon av en kontrollkommisjon som skulle bidra til å sikre rettsikkerheten (Ibid., s. 89). I dag er det Den rettsmedisinske kommisjon som tar seg av dette. Jeg skal komme nærmere inn på kommisjonen i slutten av denne delen.

Straffeloven av 1902

I 1902 ble en ny straffelov vedtatt. Einar Kringlen, professor i psykiatri og administrerende overlege ved Psykiatrisk klinikk ved Universitetet i Oslo, skriver om den daværende tilregnelighetsparagrafen at:

I § 44 heter det at en handling er ikke straffbar «naar den handlende ved dens Foretagelse var sindsyg, bevidsløs eller iøvrigt utilregnelig paa Grund af mangelfuld Udvikling af Sjælsevernerne eller Svækkelse eller sygelig Forstyrrelse av disse eller fornedelst Tvang eller overhængende Fare». Loven bestemte også at det kunne anvendes sikring isteden for straff for visse ”sjelelige abnormtilstander” som ikke var dekket av sinnssykdomsbegrepet (Kringlen 2007, s. 201).

En gjerningsperson skulle altså ikke straffes for en kriminell handling dersom vedkommende var sinnssyk eller bevisstløs på handlingstidspunktet (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 56). Man gikk bort fra det psykologiske prinsipp, hvor det var vurderingen av den kognitive svikts betydning for selve lovbruddet som stod sentralt. Istedenfor tok det medisinske prinsipp over, hvor den strafferettslig diagnostiserte tilstand ble ansett som viktigst (Rosenqvist 2009, s. 60). En sammenheng mellom lovbruddet og den psykiske tilstanden var altså ingen betingelse for å bli erklært utilregnelig og straffri for gjerningen (Ibid.). I 1929 ble § 44 reformulert til: «En handling er ikke straffbar når gjerningsmannen ved dens foretagelse var sinnssyk eller bevisstløs» (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 56). Etter to offentlige utredninger, henholdsvis i 1974⁷ og i 1990⁸, ble det foretatt en endring i strl. § 44. Denne trådte i kraft i 2002. Ordet sinnssyk ble byttet ut med psykotisk, og det ble også lagt til et ledd i paragrafen som bestemte at regelen også skulle gjelde for den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad (Hennum 2008, s. 9). Det er denne ordlyden som er gjeldene i dag.

⁷ NOU 1974: 17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner.

⁸ NOU 1990: 5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner.

Den nye straffeloven av 2005 (ikke tråd i kraft)

Den nye straffeloven av 20. mai 2005 har ennå ikke trådt i kraft. I den nye lovparagrafen om tilregnelighet står det at:

For å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på handlingstidspunktet. Lovbryteren er ikke tilregnelig dersom han på handlingstidspunktet er a) under 15 år, b) psykotisk, c) psykisk utviklingshemmet i høy grad, eller d) har sterke bevissthetsforstyrrelser. Bevissthetsforstyrrelser som er en følge av selvforskyldt rus, fritar ikke for straff (jfr. § 20).

I prinsippet er det ikke noen vesentlig endring i denne paragrafens innhold kontra den nåværende strl. § 44. Det medisinske prinsipp står altså uendret. Utformingen er noe annerledes og alder er tatt med i samme paragraf (alder har i dag en egen bestemmelse i strl. § 46). Psykisk utviklingshemmet i høy grad er flyttet fra andre ledd i strl. § 44, til første ledd i § 20.

2.3 Straffbarhetsbetingelser

For at en person skal kunne straffes etter norsk lov, må fire betingelser være oppfylt. Disse er kumulative, det vil si at samtlige av vilkårene må være oppfylt for at en person skal kunne straffes. *Det første* vilkåret som må foreligge er at personens handling er i strid med et straffsanksjonert forbud eller påbud, gitt i eller i medhold av lov (Eskeland 2006, s. 64). *Det andre* vilkåret er at det ikke må foreligge noen straffrihetsgrunn. Som det står i Ot.prp. nr. 90: «En handling er ikke uten videre straffbar selv om et straffebud objektivt sett er overtrådt. Det kan foreligge en straffrihetsgrunn, som gjør handlingen lovlig eller i det minste straffri» (s. 106). Disse straffrihetsgrunnene står oppført i strl. §§ 46 – 48, og sier at dersom personen er mindreårig, altså under 15 år på gjerningstidspunktet (jfr. strl. § 46), eller at den straffbare handlingen er foretatt for å redde andre personer eller gjenstander fra betydelig fare (jfr. strl. § 47), eller dersom handlingen ble foretatt i nødverge (jfr. strl. § 48), så skal man ikke straffes. *Det tredje* vilkåret er at gjerningspersonen må ha utvist subjektiv skyld. *Den fjerde* straffbetingelsen er at personen var tilregnelig på gjerningstidspunktet, altså at hun/han har skylddevne. Er alle fire straffbarhetsbetingelsene oppfylt kan en person straffes etter norsk lov. Imidlertid kan det oppstå tvil om det siste vilkåret, altså hvorvidt personen var tilregnelig i gjerningsøyeblikket. Det er her psykiatrien og jussen møtes.

2.4 Tilregnelighetskravet i norsk strafferett

I Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (straffeloven) står det at «For å kunne straffes må gjerningspersonen ha vært tilregnelig i gjerningsøyeblikket. Det innebærer at han må ha hatt et minstemål av modenhet, sjelelig sunnhet og bevissthet» (s. 216). Betingelsen for at en som er tiltalt i en straffesak kan idømmes straff i norsk rett er altså at vedkommende må ha vært tilregnelig på gjerningstidspunktet. Dette er lovfestet i strl. § 44. Paragrafen nevner til tre tilstander som fritar en lovbrøyer for straff: At personen var (1) psykotisk, (2) bevisstløs eller (3) psykisk utviklingshemmet i høy grad på handlingstiden. Utilregnelighetsregelen bygger som sagt på det medisinske prinsipp, som vil si at hvorvidt en person var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet, skal vurderes fra et medisinsk ståsted.

Psykotisk

Typisk for de psykotiske er at deres forhold til virkeligheten er sterkt forstyrret. Mange psykotiske personer lider av vrangforestillinger, f.eks. i form av sykelige storhetstanker eller ekstrem mindreverdsfølelse. Andre tror seg forfulgt eller utsatt for overnaturlig innflytelse. Den syke innbiller seg f.eks. å være påvirket av kosmiske stråler eller av overnaturlige krefter. Iblant hører den syke stemmer som ikke finnes. Slike innbilte sansepåvirkninger kalles hallusinasjoner⁹

Den psykotiske kan imidlertid være klar over at å kjøre i 100 km/t i 50-sonen, eller å slå i hjel et annet menneske med balltre ikke er lov, men gjør det likevel på grunn av en vrangforestilling. Vedkommende kan for eksempel høre en stemme som tvinger ham til å gjøre det. Dersom dette er tilfellet, vil personen ikke kunne straffes etter strl. § 44. Men i prinsippet trenger ikke gjerningen ha noe med psykosen å gjøre. Psykose er en ubetinget straffrihetsgrunn, og det kreves ikke en sammenheng mellom den psykiske tilstanden og selve gjerningen i norsk lov. Med andre ord kan den psykotiske være fullt klar over at det han eller hun gjør ikke er lov, lovbruddet er sådan ikke et utslag av psykosen. Psykosen trenger i prinsippet ikke ha noen med motivasjonen og gjennomføring av handlingen å gjøre i det hele tatt, men fordi personen var psykotisk på handlingstidspunktet blir vedkommende likevel ikke straffet i norsk rett.

⁹ Kilde: Kommentartutgaver.no, URL: http://dnp.kommentartutgaver.no/dnp/content/straffeloven/?id=para_44

Skal en gjerningsperson frifinnes for straff på grunn av en psykotisk tilstand må denne ha vært tilstede i gjerningsøyeblikket. Psykotiske tilstander før eller etter gjerningstidspunktet fritar ikke for straff, men i følge straffeprosessloven av 22 mai 1981 nr. 25 (strpl.) § 459 skal frihetsstraffen utsettes blant annet dersom domfelte er blitt alvorlig sinnslidende.

Når det gjelder alvorlig kriminalitet vil det kunne være nødvendig med en rettspsykiatrisk undersøkelse. Retten oppnevner da en eller flere sakkyndige jfr. strpl. § 139. Rettspraksis har vist at «Unnlatelse av å få en sakkyndig bedømmelse, hvor det burde ha vært gjort, kan føre til opphevelse av dommen, jf. Rt. 1992 s. 574, 1994 s. 772, 1995 s. 1163 og 1999 s. 787»¹⁰. Dersom de sakkyndige er i tvil om siktedes psykiske tilstand på gjerningstidspunktet, er praksis den at tvilen skal komme den tiltalte til gode.

Bevisstløs

Om en person er bevisstløs på handlingstidspunktet, jfr. strl. § 44 første ledd, skal vedkommende ikke straffes. Å være bevisstløs i lovens forstand vil si både absolutt og relativ bevisstløshet:

Absolutt bevisstløshet tilsvarer koma, og det er vanskelig å begå andre lovbrudd enn unnlatelsesforgåelser i en slik tilstand. *Relativ bevisstløshet* innebærer at personen kan bevege seg og handle aktivt, men kontakten med «det vanlige jeg-et» er borte. (..) Eksempler på relativ bevisstløshet er hypnose, søvngjengeri, visse febertilstander, epileptiske tåketilstander og søvndrukkenhet (Ot.prp. nr. 90, s. 218).

Å skulle evaluere hvorvidt det har vært en bevisstløshet i et strafferettslig tilfelle kan være vanskelig å vurdere. Denne evalueringen kan ha mye å si for den videre utviklingen av saken, skriver psykologspesialist På Grøndahl i sin doktoravhandling:

The expert must assess whether the claimed amnesia is genuine, examine the causes of amnesia, and if the clinical condition satisfies the criteria for the legal condition termed «unconsciousness». As a consequence of this, the experts' conclusions as to whether the defendant was unconscious or not at the time of the crime can be of vital importance to the criminal proceedings (Grøndahl 2010, s. 15).

¹⁰ Kilde: Kommentartutgaver.no, URL: http://dyp.kommentartutgaver.no/dyp/content/straffeloven/?id=para_44

I følge Randi Rosenqvist er det svært få lovbrøttere som blir frifunnet fordi de var bevisstløse på handlingstidspunktet (Rosenqvist 2009, s. 65). Dette vises også i Den rettsmedisinske kommisjons årsrapport for 2011, der det på side 22 står at kun i ett tilfelle av 367 rettspsykiatriske erklæringer, ble det konkludert med at tiltalte var bevisstløs på gjerningstidspunktet.

Psykisk utviklingshemmet i høy grad

I følge strl. § 44 andre ledd skal den som var psykisk utviklingshemmet i høy grad på handlingstidspunktet ikke straffes. Hvorvidt en person kan sies å ha vært psykisk utviklingshemmet i høy grad ligger ved en *veiledende* IQ-grense rundt 55 (Ot. Prp. Nr. 90, s. 218). Grunnen til at denne grensen skal fungere veiledende og ikke absolutt, er fordi den finnes feilmarginer ved IQ-målinger:

Personer med samme lave IQ kan også ha ulik funksjonsevne. En person med målt IQ 54, med dårlig motorikk og koordinasjon, men med en relativ bedre evne til abstraksjon og konsekvenstenkning kan bli funnet tilregnelig, men en med en IQ på 57 med tilleggsproblemer i autismespekteret uten evne til å tolke sosiale samhandlinger kan bli funnet utilregnelig (Rosenqvist 2009, s. 67).

Også i Universitetsforlagets blå kommentarutgave står det til strl. § 44 at grensen på 55 i IQ kan kritiseres.

Dette kan virke urimelig fordi gjerningspersonen kan ha liten forståelse for det gale han har gjort. Ofte er det også lite hensiktsmessig å straffe i slike tilfeller, særlig dersom straffen går ut på fengsel. Også lettere åndssvake bør så vidt mulig holdes utenfor fengslene og anbringes på mer egnede og humane steder dersom det er nødvendig å ta hånd om dem. Det har gjennom årene vært kritisert at mange utviklingshemmede eller psykiatriske pasienter settes i fengsel for kortere eller lengre tid. Fengslingen begrunnes gjerne med plassmangel i mer egnede institusjoner¹¹.

De som blir funnet straffrie etter strl. § 44 andre ledd kan idømmes tvungen omsorg etter strl. § 39 a.

¹¹ Kilde: Kommentarutgaver.no, URL: http://dyp.kommentarutgaver.no/dyp/content/straffeloven/?id=para_44

2.5 Strafferettslig tilregnelighetshåndtering i Norge, Danmark og Sverige

Norge og det medisinske prinsipp

I norsk strafferett har vi siden 1928 hatt det medisinske prinsipp som utgangspunkt når retten skal vurdere om en person var tilregnelig i gjerningsøyeblikket.

(..) det er den strafferettslige diagnostiserte tilstand, og ikke en vurdering av den kognitive svikts betydning for det aktuelle lovbruddet, som tilsier utilregnelighet. Man behøver altså etter norsk lov ikke å bevise at det er en sammenheng mellom den psykiske tilstand og de begåtte lovbrudd for å finne lovbrøteren utilregnelig (Rosenqvist 2009, s. 60).

Som Rosenqvist her påpeker, stilles det ikke krav til årsakssammenheng mellom den psykiske tilstanden til gjerningspersonen og de ulovlige handlingene i norsk rett. For at en gjerningsperson skal bli erklært utilregnelig av retten, må et av de tre tilstandene i strl. § 44 være tilstede. Den tiltalte må altså enten ha vært bevisstløs, utilregnelig eller psykisk utviklingshemmet i høy grad på handlingstidspunktet. I Norge er rettsstillingen slik at hvis en person blir kjent utilregnelig av retten, vil personen automatisk ikke bli straffet. Spørsmål om tiltaltes tilregnelighet blir således en del av skyldspørsmålet. Vi kan derimot se at våre to naboland, Danmark og Sverige opererer noe annerledes når det gjelder straff og skyldspørsmål i forbindelse med tilregnelighetsvurderinger i retten.

Danmark og Sverige

Ragnhild Hennum viser i en artikkel i tidsskriftet Materialisten at det i den danske straffeloven¹² § 16 står at «*Personer, der på handlingstiden var utilregnelige på grund af sindssykdøm eller tilstande, der må sidestilles hermed, straffes ikke*» (Hennum 2008, s. 17).

Det er ikke nok å konstatere at gjerningspersonen var sinnssyk på gjerningstidspunktet, men vedkommende må være utilregnelig *på grunn* av en sinnssykdom. Det er altså et krav om en årsakssammenheng. Som Hennum skriver så er det: «(..) altså en åpning for personer som er sinnssyke ikke anses som utilregnelige. Eller sagt på en annen måte: Sinnssyke kan enten være tilregnelige eller utilregnelige – og det er bare de utilregnelige som er straffrie» (Hennum 2008, s. 17).

¹² Straffeloven nr. 126 af 15. april 1930 med senere ændringer.

I Sverige har de derimot valgt en annen måte å gjøre det på. Der tar de først for seg skyldspørsmålet: Er vedkommende skyldig i gjerningen eller ikke? For så å ta for seg hvorvidt vedkommende var tilregnelig eller ikke på gjerningstidspunktet dersom det skulle foreligge tvil. Blir en alvorlig sinnslidende person funnet skyldig i en straffesak vil vedkommende til tross for dette bli straffet. Her er det viktig å presisere at det da ikke vil være snakk om fengselstraff, men heller lukket psykiatrisk avdeling (Hennum 2008, s.18).

Svensk rett har altså i motsetning til Norge og Danmark ikke noen regel om ansvarsfrihet for lovbrudd begått av utilregnelige. Til tross for ulik praksis i forhold til hvordan å håndtere spørsmålet om tiltaltes tilregnelighet, virker det som at landene kommer til samme løsning hva gjelder reaksjonen. Norge er det eneste av de tre landene som benytter seg av det medisinske prinsipp. Hva dette har å si, og hvordan de rettspsykiatriske sakkyndige vurderer denne ordningen, blir belyst i oppgavens del fem.

2.6 Den rettsoppnevnte sakkyndiges rolle

Det kan være vanskelig fra et rent juridisk perspektiv å avgjøre hvorvidt en gjerningsperson falt innenfor noen av kategoriene i strl. § 44 på gjerningstidspunktet. Retten skal, etter strpl. § 294 sørge for at saken blir fullstendig opplyst. Kommer det en sak som omhandler forhold utenfor rettens kompetanse, skal retten innhente andre som besitter denne kompetansen. I strpl. § 165 står det at «Dersom retten finner det nødvendig for avgjørelsen av saken, kan den beslutte at siktede skal underkastes rettspsykiatrisk undersøkelse ved oppnevnte sakkyndige». Retten kan da oppnevne en eller flere rettspsykiatriske sakkyndige til å hjelpe det juridiske systemet med å bedømme hvorvidt det foreligger en straffrihetsgrunn. De sakkyndige får et mandat utferdiget av retten som beskriver hva retten ønsker de sakkyndige skal undersøke. Den rettspsykiatriske sakkyndiges rolle er å gi bistand til retten i saker der spørsmål om psykiatri kan ha en sentral rolle. Det er viktig å understreke at de sakkyndige bare skal gi retten råd, ikke konkludere eller bestemme hva en dom skal inneholde.

Taushetsplikt

Når det gjelder taushetsplikt, står det i helsepersonelloven av 2 juli 1999 nr. 64 (hlspl.) § 21 som hovedregel at:

Helsepersonell skal hindre at andre får adgang eller kjennskap til opplysninger om folks legems- eller sykdomsforhold eller andre personlige forhold som de får vite om i egenskap av å være helsepersonell.

Dette ville vært problematisk om det også skulle gjelde for rettspsykiatriske vurderinger, så det åpnes i hlspl. § 27 for at:

Taushetsplikt etter § 21 er ikke til hinder for at helsepersonell som opptre som sakkyndige gir opplysninger til oppdragsgiver, dersom opplysningene er mottatt under utførelse av oppdraget og har betydning for dette. Den som opptre som sakkyndig, skal gjøre pasienten oppmerksom på oppdraget og hva dette innebærer.

Den rettspsykiatriske sakkyndige har altså andre rammebetingelser enn hva en psykiater/psykologspesialist har under et møte med en pasient utenfor den rettslige konteksten. Personen som skal utredes skal bli informert om dette på forhånd, og har lov til å motsette seg utredningen.

Fra mandat til erklæring

I strpl. § 142a står det i første ledd at «Retten fastsetter skriftlig mandat om hva den sakkyndige skal utrede». Det er retten, eventuelt etter råd fra påtalemyndigheten, som utformer mandatet til sakkyndige. Erklærer den/de sakkyndige seg villig til å påta seg sakkyndigoppdraget jfr. strpl. § 139, er neste steg å svare på mandatet ved blant annet å foreta observasjoner og innhente annet relevant datamateriale som skal bidra til utredningen av den siktede. Sitter vedkommende i politiets varetekt, vil observasjonene bli foretatt i det aktuelle fengselet (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 92). Befinner observanden seg hjemme eller på en psykiatrisk institusjon kan observasjonene foregå der (Ibid.) Det er i norsk rettspsykiatri ikke fastsatt noen klare regler om hvor observasjonene skal foregå. I Danmark derimot har de opprettet egne klinikker hvor utredningen kan foregå. Det er blant annet opprettet en egen rettspsykiatrisk klinikk i København som foretar mentalundersøkelser av siktede fra området (NOU 2001:12, s. 35).

Når de sakkyndige møter observanden, skal de informere om at de ikke har taushetsplikt for retten og at observanden ikke har plikt til å snakke med dem (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 92). Dersom observanden ønsker å snakke med de sakkyndige kan de begynne det psykiatriske intervjuet (Ibid.). Utredningen skal ende i en skriftlig forklaring basert på observasjonen(e) og det materialet de har fått av politiet (politirapporter, avhørsrapporter ol.)

jfr. strpl. § 143 andre ledd. Erklæringen kan de enten levere den sammen eller hver for seg. De sakkyndige kan også bli innkalt til retten for å gi en muntlig forklaring jfr. strpl. § 143 tredje ledd. Det er vanlig at de rettspsykiatriske sakkyndige er til stede under hovedforhandlingen. Da kan de sakkyndige også observere den tiltalte under rettsmøte. Ettersom den psykiatriske fagterminologien for mange er ukjent og komplisert, oppfordres det til at de sakkyndige avgir en erklæring og en muntlig forklaring som er forståelig for andre utenfor faget (Rosenqvist og Rasmussen 2004, s. 93). Etter erklæringen er avlevert, den muntlige forklaringen avgitt, og retten har fått stilt de spørsmålene de måtte ha til de sakkyndige, er deres jobb ferdig.

2.7 Forskjell på rettsoppnevnt sakkyndig og partsengasjert sakkyndigvitne

Det er forskjell på sakkyndige retten oppnevner og sakkyndige parten engasjerer. Rettsoppnevnte sakkyndige blir oppnevnt av retten. De sakkyndige skal da forholde seg til retten som oppdragsgiver og mandatet som blir gitt. Som tidligere nevnt har retten et ansvar for at saken blir så godt opplyst som mulig. Den sakkyndige skal kun fungere som rådgiver til retten, og har ikke noe beslutningsansvar. En partsengasjert sakkyndig derimot, er en sakkyndig som engasjeres av en part. Dette kalles et sakkyndig vitne. Regler for partengasjerte sakkyndige følger av strpl. § 149. I denne oppgaven blir det kun fokusert på rettsoppnevnte sakkyndige, altså sakkyndige som har blitt oppnevnt av retten.

2.8 En eller flere sakkyndige?

I strpl. § 139 første ledd står det det: «Det oppnevnes én sakkyndig, med mindre retten finner at saken krever to eller flere sakkyndige». Selv om det står at det skal oppnevnes én sakkyndig, er vanlig praksis i straffesaker å oppnevne to stykker.

Ved fullstendig rettspsykiatrisk undersøkelse vil det likevel regulært bli oppnevnt to sakkyndige. Dette anbefales av Den rettsmedisinske kommisjon (..) og følger av Riksadvokatens brev til statsadvokatene av 31. oktober 1995 (..). Hvor saken reiser flere typer problemstillinger, vil det være aktuelt med flere sakkyndige i samme sak med ulike mandater (f.eks. rettsmedisinere og rettspsykiatere) (NOU 2001: 12, s. 56).

Å ha to rettsoppnevnte sakkyndige vil kunne bidra til kvalitetssikring.

Kvalitetssikring er tiltak som har til formål å sikre at et produkt eller en tjeneste har egenskaper (en kvalitet) som tilsvarer eller er bedre enn en definert standard. I seg selv innebærer ikke kvalitetssikring at kvaliteten på produktet eller tjenesten er særskilt høy, men ved at et kvalitetsnivå er definert sikrer man en minstestandard (NOU 2001: 12, s. 87).

Da spiller det ingen rolle om de kommer frem til samme, eller forskjellige konklusjoner, ettersom også uenighet i vil være med på å øke kvalitetssikringen ved at retten blir gjort oppmerksom på at det her står den ovenfor et omstridt tilfelle. Retten kan også velge å oppnevne nye sakkyndige ved siden av de tidligere oppnevnte dersom det skulle være behov for dette jfr. strpl. § 139 andre ledd¹³.

2.9 Den rettsmedisinske kommisjon (DRK)

«Det skal for hele riket være en rettsmedisinsk kommisjon som veiledende organ i rettsmedisinske spørsmål» jfr. strpl. § 146 første ledd.

På Statens sivilrettsforvaltnings hjemmeside (sivilrett.no), står det at DRK er oppnevnt av Justisdepartementet og skal både fungere veilede i rettsmedisinske spørsmål, samt sørge for en ekstern kvalitetssikring av det arbeidet blant annet rettspsykiatere gjør. De har også ansvar for andre rettsmedisinske områder som rettsgenetikk, rettspatologi, rettstoksikologi og klinisk rettsmedisin. DRK er delt inn i flere grupper som igjen har ansvar for et av fagfeltene nevnt over. For rettspsykiatrien er det den psykiatriske gruppen, ledet av overlege og spesialist i psykiatri, Karl Henrik Melle. Gruppen består på nåværende tidspunkt av ni medlemmer med psykiatrisk fagkompetanse blant annet innenfor barne- og ungdomspsykiatri, klinisk voksenpsykologi og klinisk nevropsykologi.

I strpl. § 147 første ledd står det at «Enhver som tjenestegjør som sakkyndig i rettsmedisinske spørsmål, skal straks sende Den rettsmedisinske kommisjon avskrift av den skriftlige erklæringen han gir retten eller påtalemyndigheten». Skulle den psykiatriske gruppen i kommisjonen finne vesentlig feil eller mangler skal gruppen gjøre retten eller påtalemyndigheten oppmerksom på dette jfr. strpl. § 147 tredje ledd. I 2011 behandlet den

¹³ Dette var tilfellet under 22. juli-saken.

psykiatriske gruppen 597 saker, hvorav 367 var rettspsykiatriske erklæringer og 107 var tilleggserklæringer (Den rettsmedisinske kommisjon årsrapport 2011, s. 20).

Tilleggserklæringer er erklæringer den eller de sakkyndige må sende inn til DRK dersom de i retten sier noe som avviker fra den skriftlige erklæringen, eller noe som utfyller denne jfr. strpl. § 147 andre ledd. DRK kan også be om tilleggserklæring til den skriftlige erklæringen dersom den mener visse punkter trenger å forklares eller utredes nærmere. Av de 367 sakene var konklusjonen at den tiltalte var psykotisk i 77 saker (21 %), At tiltalte var bevisstløs ble konkludert i en sak (0,3 %), og høygradig psykisk utviklingshemmet ble konkludert i syv av sakene (1,9 %) (Ibid., s.22). Dette utgjør til sammen 23, 2 % av sakene. I 17, 7 % av sakene ble det konkludert med alvorlig psykisk lidelse, sterk bevissthetsforstyrrelse og lettere psykisk utviklingshemming. De resterende 59, 1 % av sakene står det ikke noe om i rapporten, men det må antas at de da ble ansett som tilregnelige. DRK gjør i rapporten oppmerksom på at disse tallene er basert på den primære erklæringen til de sakkyndige, og at konklusjonen i noen tilfeller kan ha forandret seg dersom kommisjonen har hatt bemerkninger eller de sakkyndige selv har endret konklusjonen (Ibid.). Det blir i rapporten ikke gitt noen oversikt over hvor mange av sakene som ble godkjent/ikke godkjent av kommisjonen. I 2011 mottok de erklæringer fra 144 ulike sakkyndige (Ibid., s. 25)

Retten har et selvstendig ansvar når det gjelder hvorvidt den ønsker å oppnevne nye sakkyndige i tillegg til de første. Grunner til dette kan for eksempel være at det er tvil og/eller uenighet mellom de sakkyndige, at DRK ikke godkjenner erklæringen(e), at den finner mange vesentlige feil eller mangler, eller at retten ikke finner erklæringene tilstrekkelig. Et godt eksempel på en sak der retten valgte å oppnevne to nye sakkyndige var i 22. juli-saken. Der ble den første erklæringen godkjent av Den rettsmedisinske kommisjon, men retten valgte likevel å oppnevne to nye sakkyndige. I tingrettens beslutningen stod det:

Tingretten bemerker at det følger av straffeprosessloven § 294 at retten har et selvstendig ansvar for at saken blir fullstendig opplyst. Retten kan i den forbindelse beslutte å oppnevne nye sakkyndige ved siden av de først oppnevnte « når den finner det påkrevet », jf. straffeprosessloven § 139 annet ledd. I forarbeidene forutsettes det at adgangen til å oppnevne nye sakkyndige bare benyttes « i unntakstilfelle », jf. Ot.prp.nr.45 (1993-1994) side 9.

Retten finner det etter en helhetsvurdering påkrevet å oppnevne to nye sakkyndige for å vurdere siktedes tilregnelighet. Retten mener sakens helt spesielle og særdeles alvorlige karakter tilsier at tilregnelighetsspørsmålet bør utredes nærmere¹⁴.

Selv om DRK hadde bemerkninger til den andre erklæringen og ikke til den første, valgte likevel tingretten å legge den andre rapporten til grunn. Selv om dette i praksis skjer sjeldent, kan det skje, og det poengterer at retten er selvstendig.

Den rettsmedisinske kommisjon har særlig i kjølevannet av 22. juli-saken fått mye kritikk, ikke bare fra pressen, men også fra fagfeller. Jeg skal komme nærmere inn på hva denne kritikken består av i drøftingen av det empiriske datamaterialet i oppgavens del fem.

¹⁴ Beslutning: Oslo tingrett TOSLO-2011-188627-1 (11-188627MED-OTIR/05).

DEL 3: Teori

Et teoretisk *perspektiv* (..) dreier seg om å undersøke et fenomen fra en spesiell synsvinkel eller ut i fra bestemte betraktningmåter. Sett fra ulike perspektiver vil fenomenet fortone seg ulikt. (..) Valg av perspektiv får avgjørende betydning for hvilke sider av virkeligheten man avdekker (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010, s. 47).

De teoretiske perspektivene i oppgaven er valgt med bakgrunn i at de vil være gunstige som analytiske verktøy når empirien skal drøftes. De kan benyttes for å gi forklaringer på årsakssammenhenger mellom de fenomenene som blir presentert. Men som forfatterne over påpeker er det viktig å være klar over at dette vil føre til at enkelte deler blir belyst på bekostning av andre:

Å velge perspektiv betyr at oppmerksomheten rettes mot et spesielt område av fenomenet. Det dreier seg om å avgrense, og følgelig utelukke andre områder som for anledningen ikke hører med til fenomenet. Det er som å bruke en lommelykt i mørke. Bare deler blir opplyst, mens mye forblir i mørket (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010, s. 48).

Temaet for denne masteroppgaven er hvilke forventninger som stilles til tingrettsdommere og til rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige i straffesaker, med fokus på hvilke forutsetningene de har for å leve opp til disse forventningene. For å belyse dette har jeg samlet inn empiri, men det har også vært viktig å skape et teoretisk rammeverk for oppgaven. Jeg har tatt utgangspunkt i flere teorier som bidrar til dette.

Hvilke forventninger som stilles til norske rettspsykiatri og norske rettspsykiatere i straffesaker, har vært omtalt og drøftes i en årrekke¹⁵. At de sakkyndige har og fremdeles blir gitt (for) mye makt, er kritikk som har kommet fra flere hold. Det er blant annet dette maktperspektivet som skal belyses her. I tillegg vil jeg se på Niklas Luhmanns teori om sosiale systemer og det moderne samfunnets kompleksitet. Kommunikasjonen mellom retten og de rettspsykiaterne vil her være i fokus. En artikkel av Vilhelm Aubert fra 1958 problematiserer møtet mellom jus og medisin, og vil også ha relevans for oppgavens tema. Selv om den er skrevet for over 50 år siden, er det påfallende mye som fremdeles har

¹⁵ Se P. E. Hegge «De suverene» (2012) og D. Ellingsens «Kan vi stole på rettspsykiatrien?» (1987) og P. Halvorsen «Rettspsykiateren – dommer uten kappe?» (2000), for noen eksempler.

aktualitet i dag. Også temaet tillit vil bli nevnt og brukt som en mulig forklaring på hvorfor rettspsykiatrien har hatt, og fremdeles har, så mye å si i det norske rettsvesenet.

Teorikapittelet er delt inn i fem deler. *Den første delen* redegjør for gir innblikk i Niklas Luhmanns syn på det moderne samfunn og hvordan han mener dette er preget av en stadig økende kompleksitet. Rettens rolle er i følge han å redusere noe av denne kompleksiteten, og jeg vil forsøke å belyse hvordan dette påvirker forholdet mellom retten og rettspsykiatrien. *Den andre delen* tar for seg hva makt er. Hvordan defineres makt? Er makt utelukkende noe negativt eller kan den også ha en positiv funksjon? *I del tre* presenteres Michel Foucaults teori om forholdet mellom *makt og kunnskap*. Her vil særlig kunnskapen de rettspsykiatriske sakkyndige sitter med bli sett i forhold til både domstolene og i forhold til observanden. *Del fire* handler om forholdet mellom *medisin og jus*. Hva skjer når to så forskjellige fagfelt møtes og skal håndtere samme sak? Den siste delen, *del fem* belyser hvordan *tillit* er vesentlig for at makten blir opprettholdt. Her er det særlig tilliten til domstolene som er avgjørende.

3.1 Niklas Luhmann og det komplekse samfunn

I følge Niklas Luhmann, opprinnelig utdannet jurist, men også sosiolog og filosof, er sosiologien avhengig av teorier om det moderne samfunnet:

Det er sosiologiens oppgave at analysere de problemer, som empirien kan pege på, og hertil har den, ifølge Luhmann, brug for en teoretisk fundert beskrivelse af det moderne samfund. (...) samfundsteoriens design, arkitektur, kompleksitet, sensitivitet, påvirkelighed og forklaringskraft må være så veludviklet, at den er i stand til at kunne beskrive et højkomplekst for ikke at sige hyperkomplekst samfund, samtidig med at den også skal kunne begribes af andre end den, der har udarbejdet teorien (Rasmussen i Luhmann 2000, s. 11).

Teorien er altså et viktig verktøy for å forstå det moderne, komplekse og uforutsigbare samfunnet vi lever i. I det moderne samfunnet mener Luhmann å se at:

(..) *delsystemene blir stadig mer spesialiserte og derved på en måte mer relativt uavhengige*. (...) På den andre siden *blir de spesialiserte systemene også relativt mer gjensidig avhengig hverandre*. Dette innebærer at samfunnet og den samfunnsmessige kommunikasjonen blir svært kompleks og uoversiktlig. Det er vanskelig å få økonomiske, sosiale, helsemessige, utdanningsmessige osv. systemer til å

kommunisere med hverandre. Det er også vanskelig å forutsi virkningene av det ene systemets virkemåte med det andre (Sand 1996, s. 81).

Denne moderen utviklingen gjør at det dannes et behov for strukturer og kommunikasjonsformer som på en god måte klarer å håndtere det sammensatte samfunnet.

Sosiale systemer

I Luhmanns teori om det moderne samfunn er det skillet mellom system og omverdenen som står sentralt (Aakvaag 2008, s. 231).

For Luhmann er et system således en hvilken som helst avgrensbar enhet som eksisterer i kraft av å *trekke og opprettholde en grense mellom seg selv og omverdenen*. Systemet eksisterer kun i kraft av denne grensen: Er det ikke mulig å skille mellom system og dets omverden, eksisterer det følgelig heller ikke noe system (Aakvaag 2008, s. 231).

Samfunnet består av mange sosiale systemer og retten er i følge Luhmann et eget system. Domstolene, som er en del av retten, vil da være et subsystem av retten (Luhmann 2004, s. 72). Retten kommuniserer at den er et eget system ved å trekke opp og opprettholde en grense mellom seg selv og omverdenen ved hjelp av blant annet lover, rettepraksis og den dømmende makt retten besitter. Rettspsykiatrien må i denne sammenheng også sies å være et subsystem, med medisin som overordnet system. Medisinen trekker grenser rundt seg bestående av fagkunnskap og spesialisering som folk flest ikke har. At den besitter denne spisskompetansen kommuniseres til andre sosiale systemer for å signalisere at det er et eget system. På den måten opprettholder den grensene rundt seg selv. At sosiale systemer opprettholder disse grensene, gjør at de blir operativt lukkede. Det vil si at systemet selv bestemmer hvilke elementer, teorier og perspektiver det skal bestå av.

(..) Luhmann argues that science constitutes an operationally independent social system which has particular ways of relating its elements to one another. Specifically, he states, the system of science operates with communications about what is true and what is false, and it employs theories and methods to decide when a statement should be considered either true or false. Likewise, the legal system is specialized in communicating about whether acts should be considered legal or illegal (Borch 2011, s. 23).

Retten kommuniserer at den er et eget normativt system ved å forteller hva som er lovlig og ulovlig i samfunnet. Medisin som sosialt system formidler på samme måte sitt normsystem,

ved å fortelle hva som anses som sant eller ikke sant i sin vitenskap. «Systemene blir stadig mer normativt lukkede, referer til seg selv, og organiserer seg ut i fra seg selv» (Papendorf 2012, s. 68). Luhmann kaller disse systemene for autopoetiske. Det vil si at systemene selv definerer hva slags informasjon som skal få komme innenfor systemets grenser og hva slags informasjon de selv skal produsere. Med andre ord hva systemene ser som relevant og ikke relevant informasjon. På den måten vil systemene produsere og reproducere seg selv (Luhmann 2004, s. 70). Imidlertid poengterer Luhmann at selv om systemene er operativt og normativt lukkede, er de ikke dermed isolerte systemer (Borch 2011, s. 23). Systemene er derimot avhengig av kommunikasjon med andre sosiale systemer. Et sosialt system blir nemlig definert og bekreftet av kommunikasjon med omverdenen (Luhmann 2004, s. 89). På den måten må systemene også kunne kalles kognitivt åpne.

Kommunikasjon mellom systemene

Et sosialt system består altså ikke av grenser som er ugjennomtrengelige; det finnes grenseoverskridende prosesser. Disse kan for eksempel bestå av informasjonsutveksling fra et sosialt system til et annet, eller mellom omverdenen og et sosialt system (Luhmann 2000, s. 53). Grensen til et sosialt system kan derfor både adskille systemet, men på samme tid forbinde det til omverden. Hvert enkelt system har sine normer og produserer og reproducerer kunnskap basert på egne premisser. Ettersom systemene opererer med forskjellige normer og forskjellig kunnskap, kan andre systemer fremstå som irritasjoner på ens eget system. Dette er imidlertid uproblematisk så lenge systemene ikke trenger å kommunisere med hverandre. Sett i forhold til denne oppgaven løser retten rettslige problemstillinger ved hjelp av den kunnskapen den selv produserer. Men som følge av et stadig mer komplekst samfunn, vil den også bli introdusert til tilfeller der dens egen kompetanse ikke er tilstrekkelig. Retten må da kommunisere med andre sosiale systemer med et annet fundament enn sitt eget. Når retten kommuniserer og får informasjon utenfra vil den oppleve en irritasjon ved at den blir presentert for andre perspektiver og teorier enn det den selv produserer. Retten blir da nødt til å lage det Luhmann kaller for en strukturell kobling (Luhmann 2004, s. 41). «When used within the legal system the patterns of knowledge must, however, be “translated” or transformed for the legal structure and its more simplified rationality of legal/non-legal»

(Sand 2000, s. 63). Strukturell kobling vil altså si at retten bruker og tilpasser informasjonen den får utenfra inn i den juridiske konteksten og dens normativt lukkede system.

Men det kan oppstå utfordringer med en slik kommunikasjon når to så forskjellige fagfelt som jus og psykiatri møtes. I utgangspunktet er det retten som søker råd i psykiatrien, men retten som sosialt system bestemmer i prinsippet selv hva og hvor mye av denne informasjonen den ønsker å absorbere. Det vil bero på hva retten finner som rettslig relevant i den enkelte sak. Men ettersom lovparagrafen om lovbryters tilregnelighet (strl. § 44) bygger på medisinske vurderinger, vil ikke juristene alltid kunne si ut hva som er riktig eller galt, viktig eller uviktig i psykiaternes erklæringer og vitneutsagn. Retten har et mål om å redusere kompleksiteten i en sak og komme frem til en god rettslig løsning. Komplikasjoner i kommunikasjonen med et annet fagfelt kan da føre til det motsatte, nemlig økt kompleksitet. Hvordan takler retten dette?

Kompleksiteten i samfunnet

I følge Luhmann kan man i det moderne samfunnet se en stadig økning i kompleksitet (Luhmann 2004). Får å håndtere denne er vi vitne til en større grad av spesialisering innfor forskjellige fagfelt. Som Thor Henning Auestad uttalte i et intervju i domstolmagasinet «Rett på sak»:

Spesialisering er en tendens som gjør seg gjeldende på de fleste fagområder. Innen det juridiske felt er tendensen tidligst på universitetene og ikke minst blant advokatene. Også blant andre profesjoner som økonomer, ingeniører og innen medisin er spesialisering et entydig utviklingstrekk (Rett på sak nr. 4 2011, s. 12).

Auestad mener at denne tendensen skyldes at problemstillinger fagpersoner blir stilt ovenfor blir stadig mer komplekse og at kravet til kunnskap på de ulike feltene øker. Det blir da vanskelig for en fagperson å ha dybdekunnskap på hele sitt fagfelt, og en spesialisering blir nødvendig. Som han sier «Vi må vel konstatere at universalgenienes tid er forbi».

I det moderne og komplekse samfunnet står retten ovenfor nye utfordringer. Selv om mange fagfelt har hatt en økende grad av spesialisering for å møte disse, gjelder ikke det domstolene i like stor grad. Det finnes riktignok visse særdomstoler, altså forvaltningsorganer som har

særtrekk som minner om domstoler. Eksempler på slike er Trygderetten og Utlendingsnemnda. Disse har en kompetanse som kun går på visse typer saker. En slik spesialisering har ikke domstolene¹⁶. De opererer ut fra et prinsipp om generalitet; altså at en domstol og dens dommere skal behandle alle typer saker og dommerne skal være generalister. Men som en generalist blir det som Auestad påpekte fort et vanskelig og umulig krav at dommerne skal ha dybdekunnskap om alle de forskjellige feltene som domstolene møter. Som resultat av dette må domstolene hente inn spesialister fra andre systemer i saker der deres kunnskap om faget ikke er tilstrekkelig. Rettspsykiatrien blir her brukt i straffesaker der det er tvil om tiltaltes tilregnelighet på gjerningstidspunktet. Men her skjer det en dobbelthet i forhold til kompleksitet: Domstolen skal behandle en sak med det formål å redusere kompleksiteten i den konkrete saken. Den skal komme frem til en beslutning med et godt juridisk grunnlag og sitter med et ansvar for at saken blir fullstendig opplyst. Ettersom saken er så kompleks trenger domstolen imidlertid bistand fra spesialister. Ved å ta inn spesialister vil derimot kompleksiteten kunne øke ytterligere fordi retten da blir stilt overfor ny kompleks informasjon som den må ta stilling til. Ettersom psykiatri er et dynamisk felt med stadig endring i sannheter og antagelser, kan det føre til at psykiaterne ikke alltid kan komme med klare svar. Dette vil igjen føre til at sakens kompleksitet fortsetter å øke. Her kan vi altså se et paradoks. På den ene siden ønsker altså retten å redusere kompleksiteten, men har også et krav om at saken skal være tilstrekkelig opplyst og at dom skal gis med en god juridisk forankring. Dette kan føre til at kompleksiteten stiger, og ikke reduseres dersom det må innhentes spesialistkompetanse. På en annen side vil det å innhente spesialistkompetanse være nødvendig for å møte disse sakene, og kan også fungere som et verktøy for å redusere kompleksiteten, dersom den kommer frem til svar som kan forenes med juridisk praksis. Som Luhmann formulerte det: «Kun kompleksitet kan redusere kompleksitet. Det kan være tilfældet både i systemets forhold til sin omverden og i systemets forhold til sig selv» (Luhmann 2000, s. 64). Retten må foreta en strukturell kobling, altså håndtere og justere den kunnskapen den får fra det andre systemet, slik at det passer inn og kan anvendes i den juridiske konteksten og i retten som sosialt system (Luhmann 2004, s. 41).

¹⁶ Det har imidlertid vært et prøveprosjekt om domstolstyrt spesialisering i regi av Domstoladministrasjonen. Dette blir behandlet mer inngående i del fem.

3.2 Makt

Hva er makt?

«I studiet av samfunnslivet er makt et av de mest fascinerende, men også et av de vanskeligste fenomener å forstå. Makt er både synlig og usynlig, utøvet og foregrepet, et gode og et onde, ettertraktet og avskydd.» (Engelstad 1999, s. 7).

Det finnes mange teorier om hva makt er, hvordan den oppstår, hvem som besitter den og hvordan den blir legitimert. I NOU 2003: 19 «Makt og demokrati», er det i kapittel to skrevet en definisjon på hva makt er:

Makt er evne til å nå et mål, skape en virkning. Makt kan utøves direkte i tvangs- og beslutningssituasjoner, eller indirekte gjennom symboler, institusjoner og sosiale strukturer.

Makt er ulikt fordelt, ved at ressursgrunnlaget for maktutøvelsen varierer og ved at de svake bøyer seg for de mektigeres krav, eller ved at institusjoner og strukturer tjener noen interesser i andre interessers disfavør. Den indirekte makten kan være utilsiktet og skjult for aktørene, men den kan også formes strategisk og påvirkes gjennom bevisstgjøring og handlingsvalg (NOU 2003: 19, s. 11).

Makt har blitt problematisert og forsøkt forklart av mange teoretikere og samfunnsvitere opp igjennom tidene. Max Webers definisjon av makt var «(..) et eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand» (Weber 1971, s. 53). Webers syn på makt kan sies å ha vært intensjonal, altså at en person vil noe, har en intensjon og en hensikt, og får igjennom sin vilje til tross for eventuell motstand. Selv om Webers makttese er intensjonal, må den også kunne sies å være relasjonell. Relasjonene mellom de involverte aktørene vil her bidra til at en person kan få gjennom sin vilje. Michel Foucault mente at definisjonen på maktutøvelse først og fremst var rasjonell, og ikke trengte å være intensjonal. Makten utøves nemlig i relasjonene mellom aktørene, og er ikke betinget av hensiktene til den eller de som makten utøves av (Kolbjørnsen 2005, s. 23). Makten befinner seg altså i relasjonene, enten det er i tilknytning til jobb/skole, relasjoner i hjemmet, mellom rettspsykiatere og dommere, lege og pasient, eller i andre mellommenneskelige situasjoner. Makten er således noe som finnes i enhver sosial relasjon, og ved å forstå makten på denne måten, er den en vesentlig, og

uunnværlig del av vårt samfunn. Makt i seg selv trenger ikke utelukkende å være noe negativt dersom den forvaltes riktig. Det er først når makten misbrukes (bevisst eller ubevisst) at den kan få uønskede konsekvenser og kan føre til urettferdighet.

At retten har mulighet til å benytte seg av tvang viser at retten har makt (Boe 1996, s. 28). Makt handler imidlertid ikke kun om utøvelse, men vel så mye om muligheten til å utøve den (Engelstad 1999, s. 26). Makt kan formidles ved å informere om hva som kan skje, uten at det nødvendigvis trenger å skje for at den skal fungere (Ibid.). Åpne trusler der makten fungerer gjennom frykt er et eksempel, men Engelstad skriver også at:

Maktens potensialitet kan på en enklere måte markeres gjennom symbolbruk. Uniformer, militærparader, storslåtte offentlige bygg og praktfulle gevanter er ikke bare en vakker innpakning av makten, men bidrar også i noen grad til måten den fungerer på (Engelstad 1999, s. 26).

Både rettspsykiaterne og dommerne har makt som følge av sitt yrke og sine arbeidsoppgaver. Rettspsykiaterne sitter med bestemte sykdomsbilder og har makt til å konkludere hvorvidt de foreligger eller ikke, og dommeren har makt til å frifinne eller straffedømme i retten. De sitter altså med en mulighet til å ta stilling til hva slags utfall hver enkelt sak skal få. Dette er allment kjent, og makten blir således opprettholdt via taus kunnskap. «(..) den blir sjeldent snakket om, men blir likevel tatt hensyn til når det tas beslutning om å utføre eller ikke utføre en handling» (Ibid., s. 27).

3.3 Kunnskap og makt

Den franske filosofen og idehistorikeren Michel Foucault viste til et skille i synet på og forvaltningen av makt fra den førmoderne til den moderne tid (Aakvaag 2008, s. 313). I føydalsamfunnet hvor forholdene mindre og relasjonene tettere, var det tydelig hvem som hadde makt. Men de metodene makten brukte for å kontrollere folket på i føydalsamfunnet fungerte ikke i det moderne industrisamfunnet. En kraftig befolkningsvekst og endrede arbeidsforhold gjorde at folket ikke lenger var like enkle å kontrollere, og behovet for nye kontrollmekanismer meldte seg. Den tidligere brutale retten makthaverne hadde til å ta noens liv, ble nå erstattet av en makt med fokus på to elementer: disiplin og biomakt (Foucault 1995,

s. 152). Disiplinen viste seg i institusjoner i samfunnet, som for eksempel i skoler og i hæren. De hadde som mål å sørge for menneskekropper som føyde og underkastet seg makten (Foucault 2008, s. 123). Det var altså ikke lenger makten over døden som stod i fokus, men makten over livet, kroppen og sjelen. Makt var å kunne kontrollere livet fra begynnelse til slutt (Foucault 1995, s. 152). Det andre elementet, biomakt, definerer Aakvaag på følgende måte: «den moderne statens regulering av den befolkningen som befinner seg på dens territorium», og peker videre på at for at denne makten skal bli effektiv, trenger den både kunnskap om sin befolkning, samt makt til å iverksette tiltak (Aakvaag 2008, s. 318). Gjennom registrering på skoler og i hæren, på legekantor, i retten, ved reiser og lignede, ble det mulig å utvinne kunnskap om individene (Foucault 1995, s. 153). Denne nye formen for makt fungerte mer subtilt. Den tok kontroll over ikke bare den fysiske kroppen, men også psyken, og på den måten skapte det moderne individ (Engelstad 1999, s. 85).

Forholdet mellom kunnskap og makt er et viktig element i Foucaults maktteori. Engelstad beskriver forholdet på følgende måte: «Forutsetningen for dette store skifte i maktens historie er oppkomsten av nye kunnskapsområder, knyttet til situasjoner, relasjoner og institusjoner der kunnskap utvinnes ved makt, og der makt utøves ved hjelp av kunnskap.» (Engelstad 1999, s. 85). Kunnskap og makt er således ikke bare forbundet, men også avhengig av hverandre. I forhold til min oppgave er dette et viktig aspekt. De rettspsykiatriske sakkyndige oppnevnes på grunn av deres kunnskap om menneskers biologi og psyke, en kunnskap retten og jussen ikke har. De sakkyndige sitter således med en makt legitimert av sitt kunnskapsområde og kunnskapsnivå innenfor dette. Dette er viktig i forhold til hvordan maktforholdet mellom de rettspsykiatriske sakkyndige og retten utfolder seg. Her vil flere faktorer være relevante, blant annet hvordan de kommuniserer med hverandre. Språket kan fungere som et redskap for maktutøvelse. Engelstad viser hvordan Foucault knytter forståelse av ideologi og makten språket har, sammen med kunnskap:

Når vitenskapens konstitueres, konstitueres også deres måte å snakke om sitt objekt på, hva som er interessant og relevant å studere, hvordan et problem skal løses, hva som anses som sannhet, hvem som har «rett» til å bli hørt, og hvem som bare er utenforstående synsere (Engelstad 2005, s. 18).

De rettspsykiatriske sakkyndige har med sin kunnskap makt til å avgjøre hva som er relevant gjennom sin rettspsykiatriske erklæring. Ettersom retten ikke besitter psykiaterens kunnskap, kan det oppstå problemer når den skal tolke deres språk og fagterminologi inn i den rettslige

konteksten. Rettens underlegenhet på psykiatriens område bidrar til å legitimere psykiatrien, og blir således en effekt av makten (Engelstad 1999, s. 91). Her er det imidlertid viktig å nyansere noe. Retten er den som sitter med den dømmende makt, og har full mulighet til å gå i mot de rettspsykiatriske sakkyndige, selv om det i realiteten skjer nokså sjeldent. Retten har makt til å avgjøre hva som er rettslig relevant i en sak og hva som ikke er det. Retten har ikke den fagkunnskapen psykiaterne og psykologspesialistene sitter med, men den har derimot en bred juridisk erfaring, samt kunnskap om hvordan behandle informasjon som kommer frem av bevisvurderinger og vitneutsagn. Selv om det for dommeren kan være vanskelig å foreta en annen vurdering i saker der de sakkyndige har kommet med en klar konklusjon, er muligheten der. Der de sakkyndige er uenige om konklusjonen, er imidlertid dommeren tvunget til å ta et valg.

Foucaults teori om kunnskap og makt kan ses i sammenheng med det den franske sosiologen Pierre Bourdieu, kaller for «symbolsk makt». Han definerte denne som «(..) denne usynlige makten som bare kan utøves med delaktighet av de som ikke vet at de ligger under for den, eller endatil ikke vet at de utøver den.» (Bourdieu 1996, s. 38). Denne symbolske makten konstruerer virkeligheten slik den som utøver makten vil at andre skal se den. Ved kunnskap og kommunikasjon kan altså den symbolske makten sørge for en konsensus om den sosiale verden (Ibid., s. 40). Forutsetningen for denne form for maktutøvelse er at de involverte partene ikke er klar over den. En slik subtil makt kan være vanskelig, i mange tilfeller nesten umulig å oppdage, både for den som utøver makten og den makten blir utøvd på.

Foucaults maktteori er blitt kritisert for å gi en aktørløs, mørk og pessimistisk modernitetsforståelse av samfunnet (Aakvaag 2008, s. 325). Maktanalysen hans befinner seg i et makroperspektiv der individene blir styrt, overvåket og kontrollert av makten. Individets selvbestemmelsesrett og frihet i de moderne samfunnets fremvekst mente Foucault var preget av den sosiale kontrollen makten utøvde. Dette førte til at samfunnsmedlemmenes frihet ble innskrenket og kontrollen av dem ble økt. «Det moderne menneskets skjebne blir hos Foucault å være sperret inne og disiplinert i en eller gjerne flere panoptiske institusjoner i egenskap av fange, soldat, arbeider, elev, pasient osv.» (Ibid., s. 327). Som Aakvaag påpeker vier ikke Foucault noen særlig oppmerksomhet til andre sosiale arenaer og institusjoner der

kontroll over både sin skjebne og sin omgivelse er lagt til aktøren (Ibid.). Da blir det i følge Aakvaag «(..) utenkelig nærliggende å måtte trekke den konklusjon at opplysningsmyten om det frie, fornuftige og kreative mennesket ikke har blitt supplert, men hos Foucault totalt erstattet med det «føyelige» mennesket» (Ibid.).

Til tross for at det har blitt rettet kritikk mot Foucaults håndtering av individet som lett påvirkelig og føyeelig, kan vi finne eksempler på relasjoner der dette vil være tilfellet. Relasjonen mellom lege og pasient har vært, og fremdeles er slik at pasienten ofte føyer seg etter det legen sier. Dette er et resultat av pasientens manglende kunnskap på legens fagområde, der legen fremstår som ekspert.

Legen blir, ikke minst av pasienten, oppfattet som en slags mirakelmann. I en slik situasjon inntar også pasienten automatisk sin rolle som objekt: Han overgir seg selv helt og holdent i legens hender, fordi denne antas å besitte en esoterisk viten og en helbredende kraft som ingen andre (og i alle fall ikke pasienten) har tilgang til. Det er dette lege-pasientforholdet som ifølge Foucault ligger til grunn for og muliggjør moderne psykiatrisk praksis (Schaanning 2000, s. 160).

Det har derimot vist seg å bli en stadig større tendens i samfunnet at fangen, pasienten, arbeideren, eleven med fler, har mulighet til å danne en form for motmakt til makten. Ved hjelp av informasjonsutveksling kan man i større grad enn før stille seg kritisk til ekspertene og deres makt til å synse og bestemme over andre. Som Thomas Mathiesen (1982) skriver blir motmakt en måte å kjempe mot avmakten på: «Motmakten representerer det å «komme ut» av avmakten og over til dannelsen av midler og muligheter til å endre sin situasjon og å motsette seg viljesutøvelsen ovenfor en selv» (Mathisen 1982, s. 75). Opprettelsen av KROM (Norsk forening for kriminalreform) var en form for motmakt (Mathiesen 1973). Der var det fangenes situasjon og deres rettigheter som skulle bedres og styrkes. Selv om Mathiesen primært tar utgangspunkt i et fangeperspektiv, kan motmaktperspektivet ha en overføringsverdi til pasientgruppen. I dette tilfellet de personer som blir observert og utredet av rettspsykiaterne. Med den allmennkunnskapen vi har i dag, har ikke lenger leger og psykiatere den samme overlegne status som tidligere. Et godt eksempel på noe som truer denne makten er internett. I tråd med fremveksten av internett er det blitt åpnet opp muligheter for å søke, dele, og å finne kunnskap om et fenomen på egenhånd. Dette fører igjen til at skepsis, kritikk og overprøving av kunnskap rettet mot profesjoner som leger og psykiatere, er blitt mye enklere og mer

utbredt i dag. I følge den norske idéhistorikeren Espen Schaanning, mente imidlertid Foucault at motmakten hører med til maktens funksjonsmåte: «Det er fordi maktutøvelsen buttrer og møter utfordringer, at den holdes ved like, at man pønsker ut nye teknikker og produserer mer diskurs» (Schaanning 2000, s. 358). Makten finner nye måter og opprettholde makt og kontroll på ved hjelp av motmakten den møter. På den måten vil motmakten hele tiden kunne holdes tilbake.

Til tross for at Foucaults maktanalyse av det moderne samfunnet var tiltenkt industrisamfunnet, kan hans analyser og teorier fremdeles anvendes i dag. Tilliten til leger er høy i Norge sammenlignet med de fleste andre yrkesgrupper (Skirbekk i Skirbekk og Grimen 2012, s. 251). «Tillit uttrykkes gjennom en villighet til å akseptere hva andre sier uten først å spørre hvorfor» (Ibid., s. 255). Dette poengterer Foucaults makt-kunnskap teori. Lege-pasient forholdet representerer et asymmetrisk maktforhold (Ibid., s. 265). Imidlertid stiller den moderne pasienten krav og: «Den tradisjonelle maktasymmetrien mellom lege og pasient utfordres ettersom medisinsk kunnskap spres gjennom massemedier som internett, aviser og generell svekkelse av tradisjonelle autoriteter» (Ibid., s. 264). Et eksempel som underbygger dette er 22. juli-saken. Mye på grunn av massemedier, ble det i forkant og under den rettet kritikk og årvåkne blikk mot rettspsykiatrifeltet. Som nevnt tidligere, er det imidlertid ikke første gangen rettspsykiatrien har vært ute i hardt vær. Til tross for slike eksempler virker det som at debatten og kritikken roer seg i etterkant av slike store saker, og praksisen fortsetter som før: Rettspsykiatrien og rettspsykiaterne blir fortsatt lyttet til og anerkjent for sin kunnskap og spisskompetanse. Det er ikke lett for retten å sette seg inn i og holde seg oppdatert, i et felt som rettspsykiatrien.

Kompetent arbeid kan overvåkes så lenge det er basert på en kunnskap begge parter behersker. Når en slik ekspertise ikke dels av begge parter, må den minst kunnskapsrike stole på at den andre part gjør jobben sin uten selv å være i stand til å kontrollere arbeidet (Skirbekk i Skirbekk og Grimen 2012, s. 266).

Etter større saker hvor det i ettertid viser seg har vært justismord eller grove feil med henhold til avgjørelsen blir det ofte satt ned et utvalg. Utvalget får et mandat der det står oppgitt hva som ønskes utredet. At det settes ned slike utvalg er viktig og riktig for å kunne lære av fortidens feil. Slike utredninger tar ofte flere år før er ferdige. Til tross for forståelse av at

slike utredninger tar tid, kan det det fra oppnevnelsen og frem til den ferdige utredningen, ha skjedd mye i samfunnet. Livet har gått videre, saken som var utslagsgivende for oppnevnelsen, snakkes ikke om i samme omfang. Dette kan få konsekvenser for hvordan utredningen, og de konklusjonene som der er foreslått, blir møtt ved publisering. Forslag til endringer kan dermed bli vanskeligere å få gjennom.

3.4 Møtet mellom medisin og jus

I følge den norske sosiologien Vilhelm Aubert, har utviklingen i den moderne strafferettstenkingen bidratt til en åpning for at gjerningspersoner som tidligere ville havnet i «forbryterkategorien», isteden kan havne i kategorien «syk» (Aubert 1972, s. 57). I følge Aubert kan det i den enkelte sak være konfliktforholdet som er avgjørende for hvilken kategori man skal plasseres i:

Den grunnleggende ulikhet mellom forbrytelse og sykdommen er at forbrytelsen per definisjon innebærer et konfliktforhold mellom lovbryteren og offeret, og mellom lovbryteren og «samfunnet», mens sykdommen som regel består i en prosess som foregår innenfor et individs kropp (Aubert 1972, s. 58).

Den syke gjerningspersonen kan skape en stor konflikt mellom seg og offeret eller samfunnet, men denne vil bli sekundær dersom det kommer frem at den syke har en konflikt i seg selv, altså at vedkommende har blitt syk i kropp og/eller sinn mot sin vilje (Ibid, s. 59). Mens en forbryter antas å handle med vilje, vel vitende om følgende av sine handlinger, vil dette antas ikke å være tilfellet for den syke (Ibid.) Konflikt og vilje vil i følge Aubert, altså være avgjørende for hvorvidt en gjerningsperson skal anses som syk eller ikke i rettslig forstand. Ettersom retten ikke besitter kunnskap til å avgjøre hvorvidt en gjerningsperson er syk i strafferettslig forstand, trenger den bistand av noen med relevant kompetanse. Det er her jus og medisin møtes i rettspsykiatrien. Det er imidlertid stor forskjell på de to fagfeltene. Som Rosenqvist skriver så er det:

(..) viktig å ha forståelse for at juss og medisin/psykologi har helt ulike måter å drive fagutvikling på. Medisin er tuftet på naturvitenskapelig tankegang, og fagutviklingen er ofte bygget på empirisk viten som er testet ut vitenskapelig for å finne sammenhenger, forklaringer og behandlingsformer. Både medisinere og psykologer vet at den kunnskap vi har i dag, vil være endret i morgen. Jussen er i høy grad bygget på en teoretisk filosofisk og politisk forståelse av hvordan ulike forhold bør reguleres.

Tolkning av forarbeider, vedtatte lover, avsagte dommer og eventuelle forskrifter gjelder inntil nye lovbestemmelser trer i kraft (Rosenqvist 2009, s. 13).

Jussen endres ikke så fort som medisinen. Den fungerer som et etterslep av samfunnsutviklingen og skal reflektere de dominerende normene i samfunnet. Det skal i retten også ligge et forutsigbarhetsprinsipp til grunn. Man skal altså kunne forutsi hvilke rettslige konsekvenser en handling vil få. Skal dette prinsippet fungere, kan derfor ikke jussen endres over natten. Psykologi og medisin er derimot basert på en vitenskap som er dynamisk, i stadig endring. Det som var «sikker» viten i dag, er ikke nødvendigvis det i morgen. Til tross for jussens forutsigbarhetsprinsipp, er utilregnelighet en rettslig standard. Jussen er altså mer fleksibel på akkurat dette området, og blir dermed også mindre forutsigbart.

-

Mathiesen har introdusert en tese om hvordan retten endrer seg, samt hvordan ny rett oppstår: «Tesen tilsier at *retten er produsert gjennom kamp mellom interesser, der de som vinner maktkampen og får maktmessig overtak, også får bestemme – dvs. gi premissene for – rettsutviklingen*» (Mathiesen 2011, s. 140). Det han her sier er at lovgivende organer i samfunnet i realiteten ikke alene står fritt til å bestemme når endringer i loven, eller nye lover skal vedtas, men at det finnes mange personer, organisasjoner og grupper i samfunnet som også har makt i denne sammenheng. Retten virker inn på samfunnet med sine tilsiktete og utilsiktede virkninger, men Mathiesen mener også at samfunnet virker inn på retten. Han peker her på tre sosiologiske perspektiver: Normperspektivet, opinionsperspektivet og materialitetsperspektivet (Ibid., s. 103). Via et *normperspektiv* hevdes det at normene i samfunnet påvirker rettens utvikling. Når disse endrer seg, vil det også skje en endring av rettsnormene (Ibid.). Synet på homofili er her et godt eksempel.

Tidligere ble homoseksuelle handlinger, særlig mellom menn, sterkt fordømt og rammet av straffelovens bestemmelse om «utuktig omgang» (§ 213). På bakgrunn av de homofiles egen kamp og andre forhold i samfunnet, innbefattet endringer i seksualnormene generelt, endret etter hvert normene om homofili seg, og straffelovens bestemmelse ble opphevet i 1972 (Mathiesen 2011, s. 104).

I 1981 ble det også vedtatt bestemmelser i straffeloven som ga homofile vern mot diskriminering og nedsettende omtale (Ibid.).

Opinionsperspektivet handler om hvordan store deler av befolkningen har en kollektiv måte å forstå verden på (Ibid.). «(..) opinionsklimaet har typisk sitt utgangspunkt i en kollektiv fornemmelse av en faktisk og stor, kanskje (men ikke nødvendigvis) truende, endring i samfunnsforhold og omgivelser. (..)» (Ibid.). Dette fører til at opinionsklimaet kan endre seg brått og som følge av for eksempel krig, pest, sult, store naturkatastrofer og ulykker (Ibid.). Opinionsperspektivet kan endre rettsnormer ved blant annet politiske krav.

Det tredje og siste perspektivet Mathiesen presenterer er *materialitetsperspektivet*. Dette perspektivet springer ut av marxistisk tradisjon, og hevder materielle forhold i samfunnet påvirker rettens utvikling. Den teknologiske utviklingen er et eksempel på et slikt forhold som har ført til endringer i gamle rettsregler, samt sørget for ny omfattende lovgivning (Ibid., s. 106). Her peker Mathiesen særlig på den moderate kommunikasjonsteknologien, fra radio på 1920-tallet, til Tv og internett (Ibid.). Mathiesen poengterer med disse tre perspektivene at det altså ikke er slik at retten kun påvirker samfunnet; samfunnet kan også påvirke retten.

Juridisk rettferdighet og psykisk helse

Aubert skrev i 1958 en artikkel om møte mellom jus og medisin i retten (Aubert 1958).

Aubert illustrerer Luhmanns systemteori på et aktørplan når han beskriver forholdet mellom jussen og psykiatrien, og deres forskjellige tenkemåter. Jussen fokuserer på selve handlingen, altså hva som har skjedd, når det skjedde og så videre. Der jussen er opptatt av fortiden, er psykiatrien mer opptatt av hva som skal/kan skje i fremtiden. Psykiatrien har personen i fokus, og handlingen blir sådan et uttrykk for noe underliggende i personens psyke (Aubert 1958, s. 3). Aubert peker også på at jus ikke baserer seg på en vitenskap slik som psykiatrien gjør når han skriver:

The lawyer's way of handling a human problem is typically nonscientific and consists in a very specialized answer to specific acts. The therapist's way of handling a human problem attempts to be scientific and consists ideally in a broader responsible answer to the situation of a total personality (Aubert 1958, s. 4).

Måten å løse menneskelige problemer på vil derfor også være annerledes innenfor de to fagfeltene. Jussens formål er å finne den riktige retten, og skiller ut ved hjelp av juridisk

metode det som den mener er av rettslig relevans i den konkrete sak. Den kan således komme med klare avgjørelser på bakgrunn av dette. Psykiatrien derimot kan ikke i samme grad gi klare og konstante svar, og tvil kan forekomme ofte, ettersom det ikke finnes klare regelrammer i deres yrke. Jussen har også en dobbeltrolle: Den skal på den ene siden bistå samfunnsmedlemmene ved hjelp av sine lover og regler, men på den andre siden er den autoritativ og kommanderende. Den tvinger med makt menneskene til å følge den. Trusler om, og iverksettelse av sanksjoner er med på å sørge for dette (Aubert 1958, s. 7). Psykiatrien skiller seg her fra jussen ved at den har en behandlingstanke i grunn, og ikke straff. Psykiatrien vil derfor ha et fremtidsorientert utgangspunkt der jussen er opptatt av fortiden.

En annen viktig forskjell er at juridisk praksis skjer offentlig og åpent gjennom rettsforhandlingene. Samfunnet får tilgang til og innsyn i domstolenes arbeid. Psykiatrisk praksis foregår derimot i lukkede rom. Informasjon om samtaler, diagnoser og behandling er ikke offentlig (Aubert 1958, s.8).

Likhet for loven er et viktig prinsipp i norsk rett. I utgangspunktet skal like tilfeller behandles likt, uavhengig om du befinner deg i en rett på Østlandet eller i Nord-Norge. Selv om ingen saker i praksis er helt like, skal dette prinsippet gjennomføres, så langt det lar seg gjøre (Aubert 1958, s. 9). I psykiatrien derimot vil forskjellig behandling og behandlingstilbud bli gitt av forskjellige psykiatere eller psykologspesialister. De er ikke bundet av noen lov som krever likebehandling, fremfor alt siden deres vitenskap ikke gir noe fasitsvar. I psykiatrien tas det utgangspunkt i behandling ut i fra individuelle faktorer og forutsetninger hos pasienten. Individuelle behandlinger blir derfor nødvendige, og den enkelte psykiater/psykologspesialist har derfor større rom til å handle annerledes enn sine kollegaer. Dette står i kontrast til jussens prinsipp om «likhet for loven». I tillegg mener Aubert det også er en forskjell i fordelingen av ansvar.

If the court makes a correct choice of description of a limited group of facts and correctly chooses the legal rules that fit these facts, it is free from blame for any consequence that might ensue. (..) How the choice actually affects the offender or other people concerned is not the judge's business (..) He is bound by the law which he, as a rule, is fortunate enough to find in his books (Aubert 1958, s.22).

Ettersom jussen har klare regler fastsatt i lover hvor prosessen med å endre er omfattende og tar lang tid, vil ikke risikoen for å komme til feil beslutning være så stor dersom retten baserer seg på det som kom frem under hovedforhandlingen og det som står skrevet i relevant lovgivning. Derimot er dette i følge Aubert, ikke realiteten for de rettspsykiatriske sakkyndige.

An applied scientist is responsible for the future consequences of the application of his knowledge. (...) If he fails to discover the truth, or some approximation thereof, he cannot justify his choice simply by pointing out that he proceeded in conformity with the books (Aubert 1958, s. 22).

Psykiateren sitter således med et annerledes ansvar. Med tanke på at rettspraksis i Norge ofte har gått i retning av at dommerne legger de sakkyndiges erklæringer til grunn, vil dette forsterke ansvaret de sitter med ytterligere.

Cecilie Høigård skrev i 1993 en artikkel der hun kritiserte Aubert blant annet for å se på møtet mellom jussen og psykiatrien som en kollisjon (Høigård 1993, s. 40). Selv mener hun det ikke nødvendigvis er snakk om en kollisjon, men heller en sammenkomst der de to trives godt i hverandres selskap på grunn av «(..) store likhetstrekk i deres oppgaver og sosiale funksjon» (Ibid.). I følge Høigård er de altså ikke så forskjellige som Aubert fremstilte det. Hun peker blant annet på likhet når det gjelder forholdet psykiater/pasient og dommer/tiltalt. Høigård viser til at det i rettsapparatet vil være en uenighet i hva som skal bli utfallet i saken. «Den tiltalte ønsker frifinnelse eller mildest mulig straff. Dommerens oppgave er å dømme den skyldige, etter de regler for straffens strenghet som rettsdogmatikken foreskriver. Forholdet bygger på tvang, og i siste instans fysisk makt» (Ibid., s. 35). Her er det dommeren som har kunnskapen om rettssystemet og loven, og dommeren som sitter med den avgjørende dømmende makt. Det kan trekkes paralleller her til psykiatrien og forholdet mellom psykiateren og pasienten. Høigård skriver at det tas for gitt at behandler og pasient har felles interesse. De vil pasientens beste (Ibid., s. 40). Psykiateren vil iverksette tiltak som skal gagne pasienten. Men dersom pasienten motsetter deg dette, er det psykiateren som er ekspert og sitter også således med en makt til å gjennomføre tiltaket tross motstand (Ibid.). Makten legitimeres ved at psykiateren bruker pasientens ve og vel som begrunnelse for gjennomføringen. «Den kulturelt definerte og aksepterte forskjellen i hvem-som-vet-best er antagelig psykiatriens viktigste maktgrunnlag» (Ibid., s.51). Derimot påpeker Høigård at selv om det her kan ses likhetstrekk mellom psykiatrien og retten, er det opparbeidet en helt annet

måte å kontrollere at rettferdigheten skjer i retten, kontra i psykiatrien (Ibid., s. 37). Hun viser til at alle saker i prinsippet skal behandles likt i rettssystemet og at dommerne skal være juridiske universalister (Ibid., s. 36-37):

De er eksperter. Men de er eksperter *på det samme*. Dette gjør det mulig med gjensidig kontroll av at rettferdigheten skjer fyldest. (..) Beslutninger på et lavere nivå må formuleres slik at de er forståelige for alle nivåer. Slik hindres spesialisering. Den medisinske vitenskap, derimot, bygger på spesialister. Muligheten til fordypning øker den totale sum av kunnskap, men svekker samtidig den gjensidige kontrollen. Medisinen er organisert slik siden behovet for kunnskap er sterkere enn behovet for kontroll (Høigård 1993, s. 37).

Til tross for kritikk peker Auberts artikkel på en del problemstillinger som fremdeles er relevante i dag. Når jus og psykiatri møtes i rettsalen vil det ikke være like enkelt for de involverte aktører å forutsi utfallet. Siden det ikke er uvanlig at retten følger de sakkyndiges vurdering, blir det enda vanskeligere ettersom denne vurderingen er basert på en vitenskap i stadig endring. Dette gjør rettspsykiatrien kompleks og uforutsigbar.

Hage-saken

Det finnes mange eksempler der forholdet mellom medisin og jus har ført til uheldig utfall i retten. Et eksempel er Hage-saken. Atle Hage ble dømt til fengsel i ett år for å ha misbrukt både sin datter og sin sønn, som begge da var under åtte år gamle. Han sonet sin dom, og tok livet sitt året etter at han ble løslatt. Saken ble gjenopptatt i 1997 etter begjæring fra de to barna til Hage, altså de fornærmede i saken. Atle Hage ble frifunnet 24. april 1998 (Bratholm og Eskeland 2008, s. 106). I frifinnelsesdommen ble det fastslått at det var moren som bestemt hadde ment at barna var utsatt for incest. Hun ble ansett å være en spesiell og meget dominerende person. Moren fikk etter hvert en ny mann og to døtre med ham, og mistenkte også den nye ektefellen for incest, som igjen førte til skilsmisse og samværssak (Ibid.). De to psykologene som ble oppnevnt i Hage-saken var veldig påvirket av moren (Ibid., s. 107). De snakket ikke med barna i forbindelse med denne saken¹⁷, og det ble heller ikke foretatt noe dommeravhør av dem. Heller ikke det tredje barnet til Atle Hage, som var litt over ni år gammel på den tiden, ble avhørt. I frifinnelsesdommen stod det om de sakkyndige psykologene at «[Det] fremstår ... som åpenbar svakhet ved grunnlaget for dommen at det

¹⁷ De hadde imidlertid snakket med barna under en tidligere samværstvist.

ikke ble oppnevnt nye sakkyndige i anledning straffesaken eller at de oppnevnte sakkyndige ikke fikk til oppgave å foreta nye undersøkelser og samtaler» (Ibid., s. 109). I denne saken sviktet det på flere steder. At de sakkyndige ikke hadde utført oppdraget sitt slik de skulle, var åpenbart medvirkende til at Hage ble dømt. Men det er særlig bekymringsfullt å se at retten ikke holdt et våkent øye med de sakkyndige og situasjonen. At det ikke ble satt i gang dommeravhør av barna, tyder også på svært svak og kritikkverdig dømmekraft.

Bjugn-saken

Hage-saken er dessverre ikke unik. Bjugn-saken fra begynnelsen av 1990-tallet er et annet eksempel. Der ble 61 barn undersøkt med fokus på seksuelt misbruk. 30 mennesker ble pekt ut som potensielle overgripere, men til slutt var barnehagearbeider Ulf Hammeren den eneste tiltalte. To legers uttalelser i denne saken ble særlig tungtveiende. De mente det hadde foregått noe seksuelt, basert på arrdannelser funnet i barnas underliv (Bratholm og Eskeland 2008, s. 137). Lagmannen uttalte i sin rettsbelæring at:

Statistisk sett kan de sakkyndige (legene) ta feil en og annen gang. Men de kan vanskelig ta feil hele veien. (..) Med en slik betraktning må man kunne si at det alene ut i fra de medisinske funn er stor sannsynlighet for at, om ikke alle, har de fleste barna i tiltalebeslutningen vært utsatt for seksuelle overgrep (Kringstad, 1997, s. 240).

Her kommer det eksplisitt frem hvor mye vekt lagdommeren legger i legenes vitneutsagn. Flere år senere kom to amerikanske forskere frem til at arrdannelse i underlivet var normalt hos barn, og ikke uten videre kunne kobles til noe seksuelt (Bratholm og Eskeland 2008, s. 137). Selv om Hammeren, til tross for Lagmannens rettsbelæring, ble frifunnet av juryen, er saken et godt eksempel på hvor mye vitneutsagn av eksperter kan bli vektlagt, og langt på vei oppfattet som sannhet i retten. Det viser også hvordan mer kunnskap om et tema, kan føre til at «sannheter» endrer seg og blir fratatt sin legitimitet på bekostning av nye «sannheter».

3.5 Tillit som viktig årsak til opprettholdelse av makt

«Det finnes mange teorier om hva tillit er og betyr, men få vil være uenige i at hvis man har tillit, så tar man færre forholdsregler – man senker “guarden” » (Skirbekk og Grimen 2012, s.17).

Den norske kriminologen Leif-Petter Olaussen skrev i en artikkel fra 2005, at befolkningen i Norge har høy tillit til de norske domstolene (Olaussen 2005, s. 119). Han viser til Niklas Luhmann sin teori om systemtillit, hvor forutsigbare sosiale strukturer danner et viktig grunnlag for tillit (Ibid.). Dette mener han er særlig viktig i dagens moderne og komplekse samfunn der det ikke vil være mulig å ha varige personlige relasjoner med alle (Ibid., s. 120). Samfunnets medlemmer må kunne forutsi hvilke konsekvenser som kommer i kjølvannet av en handling, og ha tillit til at uønsket adferd får konsekvenser. Retten har her en sentral rolle, ved å besitte en slik kontroll (Ibid.). Olaussen nevner flere som er kritisk til denne tankegangen. Innvendingene går på at tillit ikke kun kan dannes på bakgrunn av kontrollmekanismer, og at siden det ikke kommer klart frem hvem som bemanner institusjonene, er det vanskelig å gi grunnlag for tillit eller mistillit (Ibid.). Til tross for innvendingene viser Olaussen at det generelt er en høy tillit til politi og domstoler her i landet. Han peker på flere momenter som kan være med å forklare hvorfor domstolene har så høy tillit: (1) Domstolene har ikke vært utsatt for brå og store omveltninger i nyere tid; noe som kan gi en indikasjon på at tilliten har vært normaltilstanden over lengere tid. (2) Dommerne lever i områder sammen med den øvrige befolkningen og kontakt og innsyn begge veier er blitt en følge av dette. (3) Sakene retten får er av så variert art at kontaktflaten mellom dommere og publikum er blitt veldig bred. (4) Dommerne er blitt valgt ut og rekruttert på en betryggende måte og de utøver, i publikums øyne, sitt virke tillitsvekkende. (5) Sosiale skiller i Norge har i moderne tid blitt redusert, noe som gjør at dommerne blir sett på som «vanlige personer», selv om de skulle komme fra elitegrupper. (6) Dommerne holder som regel en ganske lav profil når det gjelder politikk, interesseorganisasjoner og lignende (Ibid., s. 123).

Til tross for denne høye tilliten, mener Olaussen likevel å se et tidsrom der tilliten er blitt svekket. Han viser til at justismordsaker som for eksempel Liland-saken i 1994 kan ha hatt stor innvirkning i denne sammenheng (Ibid., s. 127). Per Liland ble i 1970 dømt til livsvarig fengsel og ti års sikring for to drap, mye på grunn av erklæringene fra sakkyndige (Bratholm og Eskeland 2008, s. 20). Liland forsøkte forgjeves å få saken begjært gjenopptatt i 1971, men lagmannsretten tok begjæringen til følge da han forsøkte igjen i 1993 (Ibid.) Han ble frifunnet i 1994, og fikk senere 14,3 millioner i erstatning (Ibid.). Nye sakkyndige ble oppnevnt i forbindelse med gjenopptakelsessaken. Deres konklusjon var avgjørende for at saken ble

gjenopptatt og Liland frifunnet. Olaussen viser til at selv om tilliten i forbindelse med den saken ble noe svekket, er den fremdeles høy.

Helge Skirbekk, medisinsk sosiolog og førsteamanuensis ved Markedshøyskolen i Oslo utga i 2012 en bok sammen med nå avdøde Harald Grimen, tidligere filosof og professor i profesjonsetikk ved Senter for profesjonsstudier ved Høyskolen i Oslo og Akershus. I den boken ser de to, samt en del andre bidragsytere, på tillit i Norge. Da særlig tilliten mellom mennesker, og mellom mennesker og institusjoner. Boken beskriver hvordan Norge er et høytillitssamfunn sammenlignet med de fleste andre land. Den viser blant annet hvordan tilliten til andre mennesker og samfunnets institusjoner fortonet seg i Norge etter terrorhandlingene 22. juli 2011 sammenlignet med tilliten i USA etter 11. september 2001¹⁸. I USA, hvor det har vært konstatert synkende tillit både mellom mennesker og til institusjoner, har forskning vist at denne steg i månedene etter terrorangrepene i New York (Wollebæk mfl. i Skirbekk og Grimen 2012, s. 29). Det kunne også ses en mer positiv holdning til etniske minoriteter (Ibid.). Dette avtok imidlertid etter en stund, og tilliten fortsatte samme synkende tendens som tidligere. Denne tendensen kunne man også se i Norge etter 22. juli 2011. Tilliten mellom mennesker og til institusjoner som Stortinget, den offentlige forvaltning, frivillige organisasjoner, kommunale myndigheter, politiet, regjeringen og domstolene økte i månedene etter terrorhendelsene (Ibid., s. 39). Ved en ny måling i mai 2012 hadde denne sunket tilbake til utgangspunktet for de fleste institusjoner foruten domstolene (Ibid., s. 43). Dette kan forklares ved at 22. juli-saken fremdeles pågikk (Ibid.). Det finnes flere eksempler på at befolkningen slutter opp om sentrale institusjoner og ledere etter terrorhandlingene på grunn av frykt. Men ettersom Norge allerede var et høytillitssamfunn, mener Wollebæk mfl. her å se en særegen dynamikk i forhold til andre land (Ibid., s. 50). De mener at de høye nivåene av tillit før 22. juli 2011, bidro til det motsatte; nemlig å dempe utviklingen av frykt (Ibid., s. 52):

Forholdet mellom tillit og frykt i den norske konteksten kan dermed betraktes som en god sirkel, der høye nivåer av tillit hemmer utviklingen av en fryktkultur, noe som igjen må tenkes å bidra til opprettholdelsen av tillitsrelasjoner mellom folk og mellom folk og myndigheter (Wollebæk mfl. i Skirbekk og Grimen 2012, s. 52).

¹⁸ Data om tillit i Norge etter 22. juli 2011 har utgangspunkt i befolkningsundersøkelser foretatt i mars og april 2011, august 2011, april/mai 2012 og i august/september 2012.

Denne tilliten er viktig for å opprettholde den maktposisjonen forskjellige institusjoner i samfunnet har, herunder domstolene. Grimen skriver at gode institusjoner er med på å reduserer sårbarhet, usikkerhet eller begge, og at de: «(..) avlaster mennesker fra å ta forholdsregler som de ellers ville måtte ta, i mange forskjellige typer situasjoner» (Grimen i Skirbekk og Grimen 2012, s. 85). Grimen skriver videre at «Det som gjør institusjoner gode, er bestemte kombinasjoner av insentiver, verdier, kontrollmekanismer og hegning om eget rykte. Det er disse faktorene – og kanskje noen andre – som gjør institusjoner pålitelige» (Ibid.). Besitter ikke en institusjon disse, vil den være upålitelig ved at man ikke vil kunne danne rasjonelle forventninger om adferden til institusjonene i fremtiden (Ibid., s. 91). Domstolene i Norge har tillit i befolkningen, og denne tilliten vitner om at den besitter faktorene nevnt over. De som jobber i domstolene arbeider og handler på bestemte måter som er i tråd med domstolens praksis. Domstolen har et bestemt sett av verdier som er fastsatte og offentlig kjent. Det finnes interne kontrollmekanismer som skal fanger opp feil, og den er interessert i å ivareta sitt gode renommé. Hvis man prøver de samme faktorene på rettspsykiatrien eller medisinen generelt, vil det derimot kunne by på visse utfordringer. Rettspsykiaterne jobber ikke likt. De har ikke klare regler for hvilke metoder de skal bruke når de foretar en observasjon. Ettersom psykiatrien stadig presenteres for ny forskning og nye «sannheter», finnes det heller ikke noe klart svar på hvilke verdier og diagnoser man som utenforstående kan forvente. Den rettsmedisinske kommisjon skal kontrollere de rettspsykiatriske erklæringene hva gjelder sammenheng mellom premisser og konklusjon, men utover det har det vist seg å være lite kontroll. 22. juli-saken, Bjugn-saken og Hage-saken er tre av mange eksempler som har svekket rettspsykiatriens rykte og troverdighet. Rettspsykiatrien tilfredsstiller altså ingen av faktorene Grimen nevner på en god måte, som igjen fører til dårlige rammeverk for tillitsbygging (Ibid., s. 95). Til tross for dette virker det som at domstolene generelt viser tillit til rettspsykiaterne. Uten denne tilliten er det vanskelig å tenke seg at rettspsykiatrien ville hatt så stor påvirkningskraft som den har i norsk rett i dag.

3.6 Oppsummering

I følge Foucault er makt ikke noe en person besitter, men noe som oppstår i relasjonen mellom de involverte aktørene. Makt trenger ikke være bevisst, den kan opptre subtilt uten at hverken den som utøver makt eller den som makten blir utøvd på er klar over det. Foucault

knytter makt og kunnskap sammen og mener de to er avhengig av, og legitimerer hverandre. I forhold til oppgavens tema, kan Foucaults teori om kunnskap og makt ses i forhold til relasjonen mellom domstolene og rettspsykiatrien, og mellom rettspsykiaterne og de tiltalte i straffesaker. Rettspsykiaterne får ved sin kunnskap makt i retur. Men domstolene har også en makt ved at det er dommeren som skal ta avgjørelsen i hver enkelt sak. Dessuten har også den tiltalte og samfunnet forøvrig, større mulighet til å forholde seg kritisk til rettspsykiatrien som følge av den teknologiske utviklingen. Denne har gjort at informasjon og kunnskap også kan lokaliseres via andre kanaler enn ekspertene i retten.

Flere utfordringer dukker opp når to så forskjellige fagfelt som jus og psykiatri skal møtes. Blant annet kan vi se at psykiatrien er betydelig mer dynamisk og usikker enn det retten er. Til tross for at det er kjent at rettspsykiatrien baserer seg på en vitenskap i stadig endring, har det imidlertid vist seg at rettspsykiaternes konklusjoner ofte blir tatt til følge og av retten. Det ser ut til at den jevnt over i den norske befolkningen ligger en tillit til de norske domstoler og deres praksis. Ved at retten konkluderer med utgangspunkt i de rettspsykiatriske erklæringene, gir det rettspsykiatrien en mulighet til å opprettholde den makten den har fått via det juridiske systemet.

Luhmann peker på at det moderne samfunnet karakteriseres av en stadig økende kompleksitet. Retten som sosialt system har som mål å redusere kompleksiteten, men står ovenfor en utfordring i møte med denne. Ettersom den selv ikke har tilstrekkelig kunnskap og kompetanse til å løse disse komplekse sakene, må den innhente kunnskap og informasjon fra andre sosiale systemer. For at denne kunnskapen skal anvendes i rettens system, blir den imidlertid nødt til å foreta en strukturell kobling. Den må altså tilpasse den kunnskapen den mottar, slik at det passer inn og kan anvendes i den juridiske konteksten. Luhmanns teori opererer på et systemplan, og tar ikke utgangspunkt i individene i de forskjellige sosiale systemene. Hans teori brukes derfor i denne oppgaven på et abstrakt nivå for å gi en oversikt over feltet. De andre teoriene vil være handlingsteorier, der aktørenes handlinger vil være i fokus og fungere forklarende for å forstå fenomener i samfunnet. Disse vil dykke ned i de sosiale systemene og se på hvordan det empiriske materialet kan studeres og analyseres fra et aktørperspektiv.

DEL 4: Presentasjon av empirien

4.1 Innledning

Denne delen består av intervjuer jeg har hatt med tingrettsdommere og rettspsykiatriske sakkyndige, samt den deltagende observasjonen jeg har foretatt. Hovedsakelig er det empiriske materialet samlet inn i løpet av studietiden, men jeg har også tatt med en deltagende observasjon som fant sted før jeg begynte på masterprogrammet i rettssosiologi.

Jeg vil først gi en oversikt over mengden av det empiriske materialet jeg sitter med. Her vil jeg særlig presentere et utvalg av det deltagende observasjonsmaterialet, bestående av fire sentrale observasjoner. En oversikt over hva de besto av, når de tok sted, hvem som arrangerte dem, hva som var tema med mer, vil her bli beskrevet. Siteringer, hvordan temaer ble behandlet og mine tanker rundt observasjonene vil være gjengangere i drøftingen i del fem, og det er derfor viktig å ha satt seg inn i de forskjellige observasjonene på forhånd. I drøftingen vil både intervjumaterialet og de fire deltagende observasjonene bli lagt frem, og drøftet ved hjelp av blant annet de teoretiske perspektivene som ble presentert tidligere i oppgaven.

4.2 Intervjuene

Jeg gjorde til sammen seks intervjuer, hvorav tre var tingrettsdommere og tre rettspsykiatriske sakkyndige. Jeg foretok semistrukturerte intervjuer og hadde den samme intervjuguiden i bunn for alle intervjuene. Samtlige av informantene er anonymisert, det eneste som vil gi en indikasjon på hvem de er, er arbeidstittelen. Selv om begge kjønn er representert i intervjumaterialet mitt vil jeg konsekvent referere i hunkjønn. Dette for å redusere muligheten for at andre innad i dommer- og rettspsykiatrimiljøet vil gjenkjenne intervjupersonene. Anonymiteten til mine informanter vil dermed bli bedre ivaretatt. Jeg finner dette nødvendig ettersom begge faggruppene er del av mindre miljøer.

4.3 De deltagende observasjonene

Jeg har i løpet av de to-tre siste årene foretatt mye deltagende observasjon og sitter igjen med et observasjonsmateriale av en betydelig størrelse for denne oppgaven. Til tross for dette kunne observasjonsmaterialet mitt vært mye større. Det var mange seminarer, debatter og

foredrag jeg valgte ikke å dra på, eller ikke hadde mulighet til å delta på. I kjølevannet av 22. juli-saken har det vært mye informasjon og mange arrangementer med fokus på rettspsykiatri. At jeg ikke ville klare å ta del i alt, skjønnte jeg tidlig. Jeg forsøkte heller å delta på forskjellige arrangementer i regi av forskjellige aktører, i håp om at det kunne gi meg flere synspunkter på hva problemene er, hvor de ligger hen, samt forskjellige forslag på hvordan håndtere dem. Det som slår meg når jeg sitter med det samlede materialet nå, er hvor stor enighet det synes å være, uavhengig om meningene kommer fra høyre- eller venstresiden politisk, om man er psykolog eller sosiolog, en anerkjent samfunnsdebattant eller «mannen på gata». Til tross for personlige eller faglige forskjeller virker det som om alle har en mening om feltet, og at det råder en stor enighet om at noe må gjøres i forhold til rettspsykiatrien i Norge. Dette enten det gjelder kvalitetssikring av erklæringene, kommunikasjon mellom de sakkyndige rettspsykiaterne og retten, mandatene, observasjonsstedene eller lignede.

4.4 Det deltagende observasjonsmaterialet

Det deltagende observasjonsmaterialet består av observasjoner som har vært viktige og relevante for å belyse min problemstilling. At jeg har latt noen arrangementer utebli fra dette kapittelet er på ingen måte det samme som å si at jeg ikke har fått noe ut av dem. Samtlige av arrangementene som utgjør mitt observasjonsmateriale har gitt meg noe, enten det har vært i form av kunnskap, nye innfallsvinkler eller generelt verktøy til å forstå det jeg forsker på bedre. De er således alle en del av bakgrunnsmaterialet mitt. I det følgende introduseres fire av arrangementene. De fire består av to rettsaker, en høringskonferanse og et C-kurs for seniorsakkyndige.

Rettsak 1: Borgarting lagmannsrett, desember 2010.

I sammendraget til lagmannsrettens avgjørelse står det:

Tiltalte var 17 år og 8 måneder gammel da han drepte sin far. Tiltalte var psykotisk da han begikk drapet. Psykosen skyldtes at tiltalte i lengre tid hadde brukt hasj, og den gikk over av seg selv i løpet av drøye to uker. Derfor ble han, til tross for psykosen, funnet strafferettslig tilregnelig av lagretten (LB-2010-121009).

Saken omhandlet en 17 år gammel gutt som på brutalt vis hadde tatt livet av sin far, men som ikke husket selve gjerningsøyeblikket. Han hadde tidligere røyket hasj regelmessig over en lengre periode, men det var i følge den tiltalte flere uker siden sist. At han var psykotisk i gjerningsøyeblikket var konstatert i tingretten, men han ble ikke ansett straffri ettersom de mente det var rusutløst psykose. Den tiltalte anket dommen han fikk i tingretten. Anken gikk på bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet. I lagmannsretten var det tre rettsoppnevnte sakkyndige: To rettspsykiatere og en rettstoksikologi. Disse tre overvar rettsaken i lagmannsretten og redegjorde for sine vurderinger og undersøkelser.

Spørsmålet som stod i fokus i lagmannsretten var hvorvidt psykosen var rusutløst eller ei, altså om tiltalte var strafferettslig tilregnelig eller ikke. Jeg var tilstede både da gutten og de tre sakkyndige forklarte seg. Det som for meg var slående var hvordan jeg selv gikk fra å være overbevist om at gutten var psykotisk som følge av psykisk sykdom og ikke rus, jfr. strl. § 44, og dermed å anse som straffri, til å være skråsikker på at det var snakk om rusutløst psykose jfr. strl. § 45 etter at de sakkyndige hadde vitnet. Denne markante svingningen gjorde meg kritisk til både rettspsykiaterne og meg selv. Rettspsykiaterne virket så sikre og overbevisende, og det gjorde at jeg på min side følte meg sikker.

Høringskonferanse¹⁹

Høsten 2011 inviterte Domstoladministrasjonen (DA), i samarbeid med Juristenes Utdanningssenter, Advokatforeningen, Psykologforeningen og Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri, til høringskonferanse om sakkyndighet i domstolene. Konferansens tok sted den 12. – 14. oktober 2011, og ble arrangert på Clarion Hotel Royal Christiania i Oslo. På deltakerlisten var både tingrettsdommere, sorenskrivere, lagdommere, advokater, psykologer, stortingsrepresentanter, psykologspesialister, representanter fra Den rettsmedisinske kommisjon, psykiatere mfl. Foredragsholdere var blant annet direktør i Domstolsadministrasjonen Tor Langbach, politisk redaktør i Aftenposten Harald Stanghelle, psykologspesialist Pål Grøndahl og kst. førstelagmann i Eidsivating lagmannsrett Torolv Groseth.

¹⁹ Alle direkte sitater jeg har brukt fra denne konferansen er tatt fra filmklipp utgitt i etterkant av konferansen i regi av Domstolsadministrasjonen. Tittel på film: Sakkyndig i domstolen.

I løpet av de to konferansedagene ble mange temaer rundt bruk av sakkyndige i sivile saker behandlet, men slik jeg opplevde det var det størst fokus på bruk av sakkyndighet i straffesaker. Temaer som ble tatt opp her dreide seg i stor grad om hvem de sakkyndige er, om såkalt «ekspertbevis» er en fare for rettsikkerheten, diskusjon rundt rammebetingelsene for de sakkyndige med mer.

Rettsak 2: 22. juli-saken, Oslo Tingrett våren 2012²⁰.

Jeg vil nevne 22. juli-saken her ettersom den skiller seg ut når det gjelder hvordan retten har tatt stilling til vurderingen av tilregneligheten til den tiltalte. I denne saken ble fire rettspsykiatriske sakkyndige (to par) oppnevnt. Dette skjer ikke ofte i norsk rett, og at de to siste ble oppnevnt på tross av at Den rettsmedisinske kommisjon godkjente den første rapporten uten vesentlige bemerkninger, gjør den enda mer spesiell. Det at offentligheten også fikk så mye innsyn i saken og dens dokumenter hva angår de rettspsykiatriske erklæringene, er også uvanlig. Til tross for at den første rapporten ble offentliggjort uten godkjenning fra retten, kan nok den offentlige kritikken av rapporten ha vært en faktor som bidro til at retten benyttet seg av strpl. § 139 andre ledd, og oppnevnte nye sakkyndige.

Deltagende observasjon

Jeg fikk anledning til å sitte i sal 250 (hovedrettsalen) under psykiatridelen i 22. juli-saken. Det var en veldig spesiell opplevelse å skulle sitte så nær både fornærmede, pårørende, presse, den tiltalte og rettens aktører generelt i en av Norges mest omfattende rettsaker noensinne. Jeg ble ikke berørt av tragediene 22. juli 2011 direkte, og de fleste pårørende og fornærmede fulgte med fra en naborettsal. Der jeg satt var det hovedsakelig presse og bistandsadvokater, som nok ga en annen følelse og atmosfære i rommet, og som gjorde det enklere å fokusere på temaet for oppgaven min.

De fire sakkyndige ble gitt god tid til å gå gjennom erklæringene sine og avgi forklaring. Selv om det virket som at alle de fire psykiaterne forsøkte å forklare seg uten mye for andre ukjent

²⁰ All faktabasert informasjon om hendelsesforløpet den 22. juli er tatt fra domsavsigelsen i saken (TOSLO-2011-188627-24).

fagterminologi, dukket det likevel opp medisinske begreper og uttrykk i ny og ne. Rettens to tingrettsdommere Wenche Elisabeth Arntzen og Arne Lyng virket derimot svært oppmerksomme på dette, og brøt inn og bad om forklaring på hva disse begrepene betydde slik at alle, tilskuere som dem selv, skulle ha mulighet til å forstå alt som ble sagt.

Hva skjedde?

22. juli 2011, parkerte Anders Behring Breivik en hvit varebil med en gjødselbombe på ca. 950 kg i regjeringskvartalet. Bomben gikk av og drepte åtte personer, samt skadet ni personer alvorlig. I tillegg var det om lag 500 personer i og ved regjeringskvartalet, hvor alle var i fare, og flere ble påført psykiske og fysiske skader. Mens kaoset rådet i Oslo sentrum kjørte Breivik i en fluktbil ut av Oslo og inn i Buskerud fylke på vei til Arbeidernes Ungdomsfylking (AUF) sin sommerleir på Utøya. Der utga han seg for å være fra politiet og ble fraktet over fra fastlandet til Utøya. Han var tungt bevæpnet med blant annet en halvautomatisk rifle og en halvautomatisk pistol. På Utøya ble 69 personer drept. De fleste døde av Breiviks skyting. Også her var det mange overlevende som ble fysisk og psykisk skadet. Han ble pågrepet av politiet noe over en time etter han startet massedrapene på øya.

De rettsoppnevnte rettspsykiatriske erklæringene

Retten oppnevnte fire sakkyndige, alle spesialister innen psykiatri. Den 28. juli 2011 ble Synne Sørheim og Torgeir Husby oppnevnt. De ble gitt et mandat av retten hvor de skulle avgjøre den tiltaltes tilregnelighet jfr. strl. § 44. De avga sin erklæring 29. november 2011, og konkluderte med at den tiltalte var psykotisk både på gjerningstidspunktet og under observasjonene i etterkant. Erklæringen ble sendt til Den rettsmedisinske kommisjon som ikke hadde noen skriftlige bemerkninger til den. Konklusjonen brakte frem mange reaksjoner fra både fagpersoner og andre. Rapporten ble lekket ut til media, som førte til at strømmen med reaksjoner ble enda sterkere. De sakkyndige skal ikke uttale seg om saken offentlig før de vitner i retten, og kom derfor heller ikke med noen motargumenter eller forklaringer til rapporten.

Etter flere anmodninger både fra media, andre psykiatriske sakkyndige mfl. besluttet tingretten å oppnevne to nye rettspsykiatriske sakkyndige i tillegg til de to første jfr. strpl. §

139 andre ledd²¹. Kjennelsen ble anket av den tiltalte, men Borgarting lagmannsrett forkastet anken²². Tiltalte anket så lagmannsrettens kjennelse til Høyesterett som også forkastet denne. I sammendraget til Høyesteretts kjennelse står det skrevet at:

(..) utvalget fant at tingrettens vurderinger – som lagmannsretten hadde sluttet seg til – bygget på riktig lovforståelse. Utvalget var også enig med lagmannsretten i at det ikke var noen feil av tingretten å trekke allment kjente opplysninger om observasjonene ansatte ved Ila fengsel hadde gjort av siktede inn i sin vurdering av om oppnevning av nye sakkyndige var påkrevet.²³

Agnar Aspaas og Terje Tørrisen oppnevne som sakkyndige av Oslo tingrett i 22. juli-saken ble stående. Etter å ha foretatt observasjoner av den tiltalte, avga de sin erklæring til retten 10. april 2012. I den konkluderte de med at tiltalte ikke var psykotisk jfr. strl. § 44, verken på gjerningsøyeblikket eller under observasjonen. Den rettsmedisinske kommisjon reiste flere spørsmål til denne erklæringen som resulterte i at Aspaas og Tørrisen måtte avgi en tilleggserklæring til retten. Denne ble levert 30. april 2012.

Til tross for at de sakkyndige hadde samme mandat, undersøkte de den tiltalte på forskjellige tidspunkter og under forskjellige omstendigheter. De første sakkyndige snakket med tiltalte kort tid etter han ble arrestert. Observasjonen de hadde av ham var i fengselet hvor han satt i varetekt. Tørrisen og Aspaas derimot observerte ham nesten et halvt år senere og tiltalte var da innlagt for psykiatriske undersøkelser.

C-kurs i rettspsykiatri

Jeg fikk jeg lov til å bli med som observatør på et C-kurs for senior rettspsykiatriske sakkyndige på Gaustad sykehus 12.-14. desember 2012. Et av kriteriene for å være kursdeltaker var at det «forutsettes (..) at man har påtatt seg sakkyndigoppdrag fra før årtusenskiftet og at man har utført minst 15 slike oppdrag»²⁴. Det var altså et krav at man hadde hatt minimum 15 sakkyndigoppdrag over en periode på ca. 13 år.

²¹ Saksgang: Oslo tingrett TOSLO-2011-188627-1 (11-188627MED-OTIR/05).

²² Saksgang: Borgarting lagmannsrett LB-2012-16142 (12-016142SAK-BORG/04).

²³ Saksgang: Høyesterett HR-2012-338-U, (sak nr. 2012/261)

²⁴For fulltekst, se URL: http://www.kompetanse-senteret.no/pages/seminarer/2012/2012_c_kurs_gruppe_4.html

I NOU 2001:12 s. 27 står det om kompetansenivå C at det

I en del saker viser det seg at vanlig medisinsk sakkyndighet ikke er nok. Da bør fagområdet oppfordres til å utvikle utdannelsesmuligheter innen spesialfelt som er viktig for rettsvesenet. (..) Innen psykiatri burde enkelte psykiatere kvalifiseres i f.eks. farlighetsvurderinger av tilregnelige lovbreakere og vitnepsykologi.

Temaer som stod på agendaen på dette kurset var blant annet utvikling av rettspsykiatrisk praksis siden 1980-tallet, kvalitetssikring av rettsmedisinsk virksomhet, om det medisinske prinsipp, psykose og bevissthetsforstyrrelser som følge av rus, dyssosial personlighetsforstyrrelse og forvaring, seksualovergrepere med mer. Det var flere forskjellige foredragsholdere som holdt foredrag i sitt felt. Det var totalt 35 kursdeltakere. Mitt inntrykk av seminaret bekreftet noe flere av dem jeg intervjuet nevnte, nemlig at det er et lite miljø. Det var tydelig at alle kjente alle, foruten om et par som kom litt sent den første dagen. Hun som da var foredragsholder, spurte da om de hadde gått feil ettersom hun kjente alle der, men ikke kunne gjenkjenne dem. Det at rettspsykiatri miljøet i Norge er så lite ble også tatt opp. Hvordan rekruttere nye til et fag som tidvis møter så tøff motstand særlig i presse, var i fokus. Rekruttering av nye psykologer eller psykiatere var også et tema flere av mine intervjupersoner var opptatt av.

Det var ofte det ble åpnet for diskusjon om et tema, mulighet til å dele egne erfaringer, spørsmål til temaet som ble presentert og til foredragsholderne. Randi Rosenqvist hadde en ledende hånd over det hele, og det virket som at hun nærmest ble sett på som en rettspsykiatrisk guru som alltid kom med det siste ordet og som alle de andre lyttet til. Rosenqvist har vært i faget lenge og har blant annet skrevet lærebøker, vært med å utarbeide flere NOU-er om rettsmedisinsk sakkyndighet, har vært leder for Den rettsmedisinske kommisjon en lengre periode og har generelt mye klinisk erfaring, både som behandler og som sakkyndig. At hun har den posisjonen og «status» både innad og utad i faget tror jeg kommer av at hun hele tiden har våget å tenke nytt og kritisk om sitt eget fag, og forsøkt å utvikle rettspsykiatrien i tråd med samfunnsutviklingen.

DEL 5: Drøftelse av empiriske funn

Jeg har valgt å dele det empiriske datamaterialet inn i forskjellige temaer som er relevante for min problemstilling. Til sammen vil jeg her presentere 11 overskrifter hvor informasjon fra både det deltagende observasjonsmaterialet mitt og intervjuene, vil være representert og gå om hverandre. Jeg kommer til å oppsummere og drøfte under hvert punkt. De teoretiske perspektivene jeg har omtalt tidligere i oppgaven, vil her bli trukket inn og være en del av drøftelsen. Som nevnt innledningsvis i oppgavens del en, er det ikke alle empiriske funn som lar seg drøfte like godt, ei heller knyttes opp til teoretiske perspektiver. Imidlertid er de viktige for problemstillingen å ha de med ettersom de gir en forståelse og et helhetlig bilde av bruke av rettspsykiatri i norske straffesaker.

5.1 Møtet mellom medisin og jus

Som nevnt tidligere kan møtet mellom to så forskjellige fagdisipliner som jus og psykiatri by på visse utfordringer. Hvordan kommunisere og tilpasse psykiatri inn i et juridisk system kan være vanskelig både for juristene og rettspsykiaterne. Under intervjuene mine spurte jeg både de sakkyndige og dommerne om de hadde noen tanker rundt dette møtet, og om de eventuelt hadde tenkt på noe som kunne være problematisk i den relasjonen.

De sakkyndige

En sakkyndig svarte at hun så det som svært viktig at begge parter, altså både de sakkyndige og juristene, snakker slik at de forsto hverandre. Hun pekte på at det var vesentlig at det forelå tilstrekkelig kursing på dette området. En annen sakkyndig fortalte at juristene har sine egne intensjoner med den informasjonen som blir presentert for dem av de sakkyndige:

En ting som var overraskende for meg, er at juristene blåser egentlig i hva vi sier. De er ute etter å sanke poeng, juridiske poeng til sin prosedyre. (..) Sånn at det er ikke så veldig farlig hva det er vi måtte briljere med av findiagnostiske kunnskaper og viten og alt mulig. De er nok mindre interessert i oss enn det vi selv tror.

Dommerne

Da jeg spurte dommerne om hva de tenkte om møtet mellom jus og medisin, svarte en at hun trodde det kunne foreligge litt kommunikasjonsproblemer, men at det som regel gikk greit. Hun mente at dersom de sakkyndige var faglig dyktige, var det som regel ikke noe problem å

kommunisere med dem. Med gode sakkyndige kunne hun be om å få premissene mer utdypet, eller spørre om de kunne presenterte det på en litt annen måte så alle tilstedeværende i retten kunne forstå. En annen dommer presiserte at jussens møte med forskjellige fagfelt, er noe av det som gjør den morsom å jobbe med:

Det er litt begrenset hvor moro jus i seg selv er. Det morsomme er jo nettopp at du kan ta andre faggrupper og faktum og putte oppi, og så kommer det ut noe helt nytt. Vi er vant til å forholde oss til tømmermestere og barnepsykologer og i det hele tatt, så det er for så vidt ikke noe nytt å møtet et annet fagfelt. Men det gjør jo ikke utfordringen noe mindre, for det er fremdeles noe helt annet du skal forholde deg til. Men jeg synes ofte det er utfordrende å holde på med byggetekniske spørsmål og sånne ting. Psykiatri er i alle fall noe som handler om mennesker.

Den tredje dommeren fortalte også at møtet mellom jus og psykiatri i prinsippet ikke er noe annet enn møtet mellom jussen og andre fagfelt, men at det likevel kunne være litt vanskelig å forholde seg til som dommer:

Medisin og psykiatri er vel spesialfelt hvor man føler seg litt mer hjelpeløs som dommer, altså i den forstand at man er mer overgitt til de sakkyndiges vurderinger. (..) Ellers er det et spørsmål med dette med bevisbyrde. I straffesaker skal det være bevist utover enhver rimelig tvil at tiltalte er skyldig hvis han skal dømmes. (..) Men i medisinen, og herunder psykiatrien, opererer man med andre standarder for bevis, sånn at der kan det være grunnlag for konflikter som man bør være oppmerksom på.

Oppsummering og drøftelse

Som Aubert var inne på i sin artikkel har jus og psykiatri forskjellige måter å tenke på (Aubert 1958). Mens jussen er fortidsorientert, vil vite hva som har skjedd, hvorfor det skjedde, og hvem som var skyld i at det skjedde, er psykiatrien fremtidsorientert. Den har personen i fokus, ikke handlingen, og det ligger en behandlingstanke til grunn istedenfor straff (Ibid., s. 7). Med to så forskjellige tenkemåter og intensjoner, kan det være nærliggende å tenke at det kan oppstå visse kommunikasjonsproblemer når de to feltene møtes. Men slik jeg forstår dommerne jeg intervjuet, virker det ikke som de så noen store og klare problemer på dette området. Ingen av dem kunne fortelle om konkrete hendelser der de hadde opplevd at det var blitt et problem. Flere pekte på at det nettopp er jussens møte med andre fagfelt som gjør den spennende. Det kunne nok foreligge kommunikasjonsproblemer, men de mente det som regel gikk greit.

En sakkyndig mente at det var viktig med tilstrekkelig og tilfredsstillende kursing både av juristene og de sakkyndige slik at de var bedre rustet til å forstå hverandre. En annen sakkyndig mente også at juristene som regel kun var ute etter å trekke ut det som var juridisk relevant i saken, og at de ikke var så interessert i annen informasjon som kom frem av de sakkyndiges erklæringer. Dette gjenspeiler mer den tankegangen Aubert hadde i artikkelen sin. Det den sakkyndige her sa passer også godt inn i teorien til Luhmann. Retten som sosialt system velger selektivt den informasjonen den ønsker å absorbere, i dette tilfellet fra rettspsykiatrien (Luhmann 2004, s. 67). Retten foretar en strukturell kobling, og på den måten tilpasser den informasjonen den mottar, inn i det juridiske systemet. Selv om retten søker råd og veiledning fra rettspsykiatrien, vil retten kun trekke ut det som kan være med å redusere kompleksiteten i en sak.

5.2 Kompetanseutvikling

Under høringskonferansen pekte direktør i Domstolsadministrasjonen (DA), Tor Langbach, på at det har skjedd en utvikling de senere årene med hensyn til spissing av kompetansen til de sakkyndige, så vel som advokatene. Som han uttalte, var for 20-30 år siden «(..) en doktor en doktor, og en doktor kunne jo absolutt alt som hadde med kroppen å gjøre i hvert fall». Slik er det ikke nødvendigvis lenger, la han til. I dag har utviklingen gått dit hen at vi har fått en spisset sakkyndighet i forhold til ulike typer medisin. Også advokatene har fått en spesialisering i sin kompetanse. Langbach viste til at vi kan se denne spissingen på alle fronter foruten om i domstolene der generalitetsprinsippet til dommerne fremdeles gjelder.

I domstolene råder fremdeles allmennpraktikeren. Fordelen med å ha denne er i følge Langbach at det gjør det morsomt å være dommer fordi man «(..) vet aldri hva katten har lagt igjen på dørmatta om natta når du kommer på jobb». Han mente at det å måtte sette seg inn i alt mulig er noe av det som gjør dommeryrket så spennende og fasinende.

Domstolstyrt spesialisering²⁵

I regi av DA ble utvalgte tingretter og lagmannsretter rundt om i landet invitert til å være med på en forsøksordning om spesialisering. Denne invitasjonen ble sendt ut i 2008 og forsøket varte frem til 2012. Ettersom det på de fleste fagområder kan ses en stadig økning av spesialisering, var tanken bak prosjektet at det også innenfor domstolene burde settes i gang en spesialisering. Det var ikke snakk om en full spesialisering med egne særdomstoler og lignende, men en moderat spesialisering, altså at en dommer vil ha 80 % generelle saker og 20 % saker med spesialisering innenfor et spesielt felt.

Langbach mente det ville oppstå visse strukturelle problemer dersom dommerne skulle bli mer spesialiserte. I en stor tingrett som Oslo tingrett ville det ikke by på for mange utfordringer. Der er det mange dommere å fordele de forskjellige sakene på. Men å skulle drive kompetansespesialisering i de mindre tingrettene rundt om i landet, der det kanskje ikke er mer en et par-tre dommere, kunne derimot bli vanskelig.

Dommerne

Det Langbach pekte på, ble også tatt opp av dommerne jeg intervjuet. Det virket som om de i utgangspunktet var skeptisk til en domstolstyrt spesialisering. En dommer uttalte:

Jeg er prinsipielt motstander av spesialisering fordi jeg tror at hvis man driver den for langt, så får du avdelinger av domstolvesenet som har litt sære oppfatninger på sitt spesielle område. Man utvikler gjerne det når man blir spesialist på sitt felt. Jeg tror det er gunstig at dommerne sirkulerer på forskjellige områder og tar med seg alminnelig erfaringsstoff rundt omkring fra det ene området til det andre.

Variasjonsbredden var også et argument mot spesialisering hos en annen dommer:

(..) jeg tenker som så at du lærer av en sak hvor du har hatt et annet fagfelt inne. Det har alltid en overføringsverdi til andre saker selv om du der møter andre fagfelt eller andre problemstillinger. Jeg tror det å drive litt sånn bredt, sørger for at du ikke får tunnelsyn. Ja du passer på at du fremdeles har litt perspektiv. Jeg tror du fort kan bli litt blind på detaljspørsmål og glemme å tenke de store linjer hvis du spesialiserer deg for mye.

²⁵ Informasjon om domstolstyrt spesialisering er hentet fra: Spesialisering i domstolene. Rapport fra en arbeidsgruppe nedsatt av Domstolsadministrasjonen. September 2012.

Men hun pekte også på at en spesialisering definitivt ville ha en effektiviseringsverdi, ettersom en hadde vært gjennom ting før. At en spesialisering kunne fungert for de større tingrettene i landet trodde hun nok, men at det ville være vanskelig i de mindre rettene ute i distriktene, og at det antageligvis ville ført med seg en sårbarhet som ville ha vært uheldig.

De sakkyndige

De sakkyndige jeg spurte var litt delt i forhold til tanken om spesialiserte dommere. En av de sakkyndige uttrykte at hun i utgangspunktet var positiv til det, men at det ikke måtte bli for spesialisert:

Det der med å ha spesialdomstoler tror jeg kanskje ikke er så lurt. Men å være litt bedre på enkelte ting enn andre, det ser en jo spesielt i barnefordelingssaker og barnevernssaker også for så vidt, det kan nok være gunstig. Det er nok lurt at det er noen der som har litt peiling (..).

En av de andre sakkyndige var mer i tvil på om det ville være så gunstig, men mente det kanskje kunne være en idé at dommerne hadde noen generelle spørsmål som alltid ble stilt:

Noen dommere har en veldig god evne til å stille de rette spørsmålene fordi de har hatt mange straffesaker og har kanskje også lest litt. På en annen side kan man ikke forvente at dommeren skal ha full oversikt over et fagfelt som jeg har brukt flere tiår på å tilegne meg. Det blir å skyte for høyt. Men jeg tror man med fordel kunne få noe standardisert i forhold til spørsmål som dommere kan stille, og som utfordrer de sakkyndige. Enkelte av disse spørsmålene kunne lages nokså generelle, slik at det nærmest blir en slags kryss sjekk. (..) Uten de riktige spørsmålene blir det til at den sakkyndige redegjør for sitt syn og vet egentlig ikke hvor mye behov for informasjon det er snakk om. Retten har ikke tonet flagg i forhold til; dette har jeg forstått, dette har jeg ikke forstått.

Opplæring av de sakkyndige

Langbach pekte under høringskonferansen også på at opplæring av de sakkyndige var viktig. Han nevnte at å gå inn i det å være sakkyndig i retten, hva det vil si, hvordan man skal opptre, hvordan man skal snakke, forstå rammene for det man gjør og oppdraget man er satt til å gjøre, er viktig både for retten og for de sakkyndige selv.

Randi Rosenqvist introduserte ABC-modellen i Nordisk Rettsmedisin nr. 2 i 1998. Dette er en opplæringsmodell for sakkyndige. ABC-modellen bygger på ideen om tre kompetansenivåer. *Nivå A* er den godkjente faglig utdannelsen (psykiater eller psykologspesialist), *nivå B* består av et kurs som gir de sakkyndige opplæring i hvordan lage gode og forståelige sakkyndigerklæringer for retten, *Nivå C* er kurs i spesialisering som er viktig for rettsvesenet (NOU 2001:12, s. 27). I prinsippet kan man bli oppnevnt som sakkyndig uten å ha B- eller C-kurs. Det er altså ikke pålagt, men det anses som en fordel at den sakkyndige har disse.

Under C kurset på Gaustad sykehus var det stor fokus på kompetanseutvikling. Målet for kurset var blant annet at kursdeltagerne skulle få dele erfaringer med hverandre. Et av kriteriene for å kunne delta på kurset var jo nettopp at man hadde lang fartstid med å være psykiatrisk sakkyndig, så erfaringer og underholdende historier var rikelig representert. Til tross for at å dele erfaringer absolutt kan være positivt selv for de med mye erfaring, tror jeg det kunne vært vel så nyttig for andre mindre erfarne rettspsykiatriske sakkyndige å være med på dette kurset. Da kunne de yngre dra nytte av de erfarnes kunnskap, og jeg ser heller ikke bort i fra at det kunne ha forligget en viss læring den andre veien også. Kanskje kunne de yngre bidratt med en ny måte å se faget på, kommet med nye innspill og kritikk. Jeg tok opp dette med Rosenqvist og hun informerte meg om at det på C-kurs generelt var realiteten. Grunnen til at dette C-kurset var utelukkende for erfarne rettspsykiatriske sakkyndige var fordi dette var psykiatere som hadde vært med i faget før ABC- modellen ble tatt i bruk. Ettersom disse sakkyndige allerede hadde en del erfaring var det ikke behov for å få en innføring i strafferetten som nye sakkyndige ellers ville fått gjennom et B-kurs. Å arrangere et C-kurs for de mer erfarne sakkyndige gjorde det at de også kunne få et kursbevis som stilte dem på lik linje i forhold til den formelle kvalifiseringen.

ABC-modellen virker som en god måte å kvalitetssikre kompetansen til de sakkyndige, gi dem mulighet for spisskompetanse innenfor sitt eget fagfelt, samt skape et forum der erfaringer, frustrasjoner og lignende kan deles. Jeg spurte de rettspsykiatriske sakkyndige hva slags opplæring de hadde fått. To av de sakkyndige hadde tatt B-kurset. Den ene fortalte at til tross for at hun i sin tid tok det som i dag tilsvarer B-kurset, var hun for det meste blitt lært opp av andre og hadde nå tatt over stafettpinnen. Hun kunne ikke huske om hun var fornøyd med B-kurset. Hun sa imidlertid at hun så rom for forbedring, og med den erfaringen hun

hadde fått siden den gang, kunne hun tenke seg å påvirke fremtidens B-kurs. Da jeg spurte om hun kunne tenke seg et oppfriskningskurs i etterkant svarte hun at:

Jeg tror det er viktig at man får et eget faglig forum for de som jobber med rettspsykiatri, der man hele tiden har fortløpende kurs, kompetansegivende kurs, og at det er en komite som tar seg av dette slik at det oppdateres hele tiden. Det er kurs som både kan føres av jurister og sakkyndige tenker jeg, fordi det er behov for å få litt mer lys inn i grenseland.

Det med et faglig forum nevnte også en annen sakkyndig. Hun pekte på at rettspsykiatri ikke hadde en akademisk tilknytning slik som andre grener innenfor rettsmedisin, og at dette var noe faget kunne trenge.

En av de to som hadde tatt B-kurset skulle også delta på C- kurset som ble holdt på Gaustad sykehus i desember 2012. Den andre syntes ikke det var nødvendig ettersom hun forsket mye på feltet. Da jeg spurte den tredje sakkyndige om hva slags opplæring eller kurs hun hadde hatt, viste hun til at det ikke fantes noen kurs da hun begynte å fungere som rettspsykiater. Hun hadde lest loven og hva andre rettspsykiatere hadde sagt i tidligere saker. Hun var stort sett selvlært sa hun. Da ABC-modellen ble innført, gikk hun på et C-kurs som hun syntes var ok.

Under de tre dagene på Gaustad sykehus fikk jeg snakket uformelt med flere kursdeltagere og foredragsholdere. Jeg spurte litt om hva de syntes om seminaret, om de var fornøyde, osv. Flere syntes seminaret var bra og givende, mens andre sa de ikke fikk så mye ut av det som de hadde ønsket. En pekte på at han savnet et mer kritisk blikk på den rettspsykiatriske sakkyndigheten i forhold til 22. juli-saken og i forhold til Den rettsmedisinske kommisjon. Det ble på kurset ikke snakket om omstendighetene rundt psykiatribiten av 22. juli-saken. En slik sak kunne imidlertid norsk rettspsykiatri dra mye lærdom av. Kurset kunne ha vært en mulighet til å få frem forskjellige sider av saken. Blant kursdeltakere var representanter fra Den rettsmedisinske kommisjon, samt tre av de fire rettspsykiaterne som var oppnevnt i saken. At det ikke var et tema kan ha vært fordi det enda var såpass nært i tid at det trengtes å fordøyes noe mer, samt at det ikke er så lett å skulle ta opp et såpass sårt og kritisert tema. Vanligvis kritiserer og kommenteres det via andre kanaler som for eksempel faglige tidsskrifter eller i media generelt. På den måten blir det en mildere konfrontasjon enn å stå ansikt til

ansikt som det ville ha blitt i den settingen de befant seg i på dette kurset. At en faglig evaluering ville være nyttig for faget er jeg overbevist om, men da ved å analysere og se på det hele uten å skulle rette pekefingeren mot syndebukker.

Opplæring av dommerne

Ingen av de dommerne jeg intervjuet hadde noen kurs i bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i retten eller i rettspsykiatri spesifikt. Da jeg spurte en av dommerne om det var noe hun kunne ha tenkt seg svarte hun at det kanskje kunne vært greit, men at hun samtidig ikke hadde følt det som noe savn i de sakene hun hadde hatt. Hun påpekte at det å ha sakkyndige i retten er en form for opplæring i seg selv og viste til at det hadde gått bra i hennes saker: «(..) men jeg er ikke helt sikker på hvilke skjær under sjøen som jeg har kjørt sikk-sakk mellom.» la hun til.

En av dommerne sa at selv om det ikke har vært et konkret kurs kun for rettspsykiatri, har hun vært på kurs og seminarer som gikk på forvaringssaker. Hun viste til at den rettspsykiatriske gruppen i Den rettsmedisinske kommisjon for en tid tilbake hadde hatt Randi Rosenqvist som leder. Rosenqvist var i følge henne en svært aktiv leder, og lot seg gjerne invitere ut til å holde foredrag for domstoler og hadde også en finger med i spillet når det gjaldt seminarer.

Den tredje dommeren hadde heller ikke fått noen opplæring eller tilbud om opplæring når det gjaldt bruken og kommunikasjonen med de rettspsykiatriske sakkyndige i retten. Når jeg spurte om det var noe hun kunne ha tenkt seg svarte hun:

Ja, men jeg synes jo stort sett det går greit. (..) vi har startkurs for nye dommere som Domstoladministrasjonen kjører. Jeg tror vel man har vært innom tema sakkyndige, men det har mer vært de prosessuelle reglene rundt det. Det har ikke vært noe eget seminar, eller time eller opplæring om kommunikasjon. Men det går stort sett greit fordi de er profesjonelle. Selv om vi har forskjellige fagområder snakker vi ganske likt. Men det hadde helt sikkert vært allright å kunne lært litt mer om det.

Oppsummering og drøftelse

Kort oppsummert var dommerne skeptiske til domstolstyrt spesialisering. En dommer mente det ville gjøre retten sårbar, særlig i de mindre tingrettene. De sakkyndige var heller ikke begeistret for ideen, men en uttrykte samtidig at det var en fordel at dommerne hadde en viss kunnskap og erfaring med straffesaker der rettspsykiatrisk sakkyndighet var nødvendig. I forhold til opplæring er det sikret et minimumskrav til kompetansen til de sakkyndige via ABC-modellen. Dommerne derimot hadde ikke fått noe tilbud om kursing i bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i retten. Jeg fikk ikke inntrykk av at dette var noe de hadde savnet, men en dommer uttrykte at hun godt kunne tenkt seg det.

Sett i lys av Luhmanns teorier kan rettens behov for spesialiserte sakkyndige ses på som en følge av den moderne samfunnsutviklingen (Luhmann 2004). Advokater, medisinerer, økonomer og ingeniører er eksempler på faggrupper som må spesialisere seg for å kunne håndtere denne utviklingen. Derimot finner vi ikke den samme spesialiseringstendensen i domstolene i Norge. Foruten visse særdomstoler, er dommerne generalister og skal med sin generelle juridiske utdanning ha mulighet til å være dommer i alle slags saker, uavhengig om det er ulike sivile saker eller straffesaker. Rettens ønske, er i følge Luhmann å redusere kompleksiteten i samfunnet ved å gi gode rettslige avgjørelser i sakene. Men ettersom retten ikke alltid har tilstrekkelig kunnskap til å redusere denne kompleksiteten, blir den avhengig av hjelp fra andre som har spesialisert seg på de aktuelle områdene. Nå retten henter inn kompetanse utenifra vil det øke rettens informasjonsgrunnlag og tilby mer, og også dels annen, kunnskap om det juridiske tilfellet enn det retten hadde i utgangspunktet. Dette vil igjen føre til at kompleksiteten øker ytterligere, som jo er det motsatte av det retten egentlig ønsker. Til tross for dette søker retten ekspertkunnskap med en forventning om at det ved dens hjelp likevel skal bli enklere for retten å forstå saken, og dermed også enklere å kunne komme til en god avgjørelse. Dette vil på sin side igjen bidra til å redusere kompleksiteten. Sagt med andre ord: En økning i kompleksiteten, ved å ta inn ekspertkunnskap fra et annet system, vil kunne bidra til at retten treffer en riktig avgjørelse som igjen vil redusere kompleksiteten. Således kan en si at retten i visse tilfeller vil være avhengig av kunnskap fra andre systemer.

En dommer sa at i forkurs for nye dommere i regi av DA, var de innom tema sakkyndige, men bare i forhold til de prosessuelle reglene. Dette er også interessant sett i lys av Luhmanns teori. Det viser at jussen hele tiden sirkler rundt sitt eget felt med fokus på sitt eget språk og sin egen tenkning. Dette er med på å opprettholde grensene rundt retten som sosialt system der den selv avgjør hva slags informasjon som skal få lov til å passere.

5.3 Det medisinske eller det psykologiske prinsipp?

Som nevnt tidligere i oppgaven tar norsk rett per dags dato utgangspunkt i det medisinske prinsipp i straffeloven § 44. Så lenge det kan påvises at vedkommende var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad, skal gjerningspersonen ikke straffes. Det medisinske prinsipp krever ingen årsakssammenheng mellom den straffbare handlingen og den psykiske tilstanden. En gjerningsperson kan i prinsippet være fullt klar over at det han gjør ikke er lov, men fritas for straff hvis det foreligger en psykisk sykdom.

De sakkyndige

To av de sakkyndige jeg intervjuet var ikke begeistret for det medisinske prinsipp. En sakkyndig fortalte at selv om en person som blir ansett som gal går og dreper en annen person:

(..) er det ikke sikkert drepingen hadde noe med galskapen å gjøre. Men det sier man at den har i det medisinske prinsipp, og da slår det seg ut som galskap fordi man er syk. Altså er det en slags årsaksforklaring på at ja, han er jo syk så da er han utilregnelig uansett hva han gjør.

Hun virket oppgitt når hun snakket om det. Jeg spurte om hun heller kunne tenke seg at det psykologiske prinsipp var grunnlag for utredningene. Hun svarte «Ja, for det må jo være en slags form for sammenheng mellom det man gjør og den situasjonen man er i. (..) Så dette medisinske prinsippet bør ut».

Den andre sakkyndige som mente det medisinske prinsipp ikke var gunstig sa at:

Jeg synes at det av mange årsaker ville være gunstig med en modell hvor vi i tillegg til å bekrefte eller avkrefte en tilstand, også må vurdere den tilstandens påvirkning i forhold til det som har skjedd. Hvilken modell vi skal gå inn på (..) har ikke jeg noe

klart svar på, men det er der jeg mener norsk rettspsykiatri er kjedelig. Fordi vi bare er ute på fisketur etter diagnoser og tilstander. Tilstander først, så diagnoser, og så er vi ferdige. (..) Det du kan er å være psykotisk og likevel skjønne at det du gjør er hakkende gærent.

Den tredje sakkyndige fortalte derimot at hun så fordeler med det medisinske prinsipp kontra det biologiske:

Det medisinske prinsipp er jo det av de to som står på tryggest grunn, selv om det ikke er trygg grunn det heller. Jo mer du åpner for å innføre en kombinasjon med det psykologiske prinsipp, der det er en sammenheng med hva som er gjort og et fordi at det var slik, så åpner du for diskusjon som ikke nødvendigvis er faglig. Gode verbale evner vil der være viktig, i tillegg til en del faktorer som kanskje er mer personavhengige og tekniske, enn reelt faglige i vurderingene. Du får en blanding, og jeg er ikke sikker på at det er det vi vil ha i forhold til spørsmålet om hva som gir best rettsikkerhet.

Hun mente altså at argumentasjonen og diskusjonen om det tiltaltes tilregnelighet ville bli mindre faglig dersom det psykologiske prinsippet ble innført.

Oppsummering og drøftelse

To av de tre sakkyndige ville skifte ut det medisinske prinsipp til fordel for det psykologiske, mens en mente at hvis man skiftet til det psykologiske kunne man risikere at argumentasjonen ble en helt annen enn det den er i dag med det medisinske prinsipp. Det medisinske prinsipp forlanger som sagt ingen årsakssammenheng mellom gjerningspersonens psykiske tilstand og selve handlingen. Dette er det største ankepunktet mot dagens ordning. For at det psykologiske prinsipp skal kunne anvendes må det imidlertid til en endring av ordlyden i strl. § 44. Det ble i NOU 1990: 5 foreslått en ny formulering av paragrafen: «Den som på handlingstiden var psykotisk og dermed uten evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen, straffes ikke. Det samme gjelder den som på handlingstiden var høygradig psykisk utviklingshemmet» (NOU 1990: 5, s. 51). Dette forslaget krevde at for å bli kjent utilregnelig måtte vedkomnes sinnstilstand ha gjort at det det ikke var mulig for han eller hun å forstå konsekvensene av sine handlinger. Forlaget fikk midlertid ikke gjennomslagskraft.

Denne årsakssammenhengen er å finne i det danske rettssystemet. Gjerningspersonen må der finnes utilregnelig på grunn av sin sinnstilstand, men i følge dansk rett kan en person ha en

sinnssykdom og likevel vite at det vedkommende gjør er galt. Da er personen ikke utilregnelig hva skyldspørsmålet angår. I Sverige er det skyldspørsmålet som er det primære. Blir vedkommende funnet skyldig skal vedkommende straffes selv om personen var/er utilregnelig. I slike tilfeller blir det da snakk om innleggelse på lukket psykiatrisk avdeling, og ikke fengselsstraff.

Det er mulig en kombinasjon av tilregnelighetspraksisen i våre to naboland hadde kunnet fungert i norsk rettspraksis. Ved først å ta utgangspunkt i skyldspørsmålet, altså konstatere om den tiltalte er skyldig i de handlingen han står tiltalt for eller ikke, vil man ta hensyn til offeret og de pårørende i større grad. Særlig i alvorlige straffesaker som dreier seg om vold og drap vil det at gjerningspersonen blir funnet skyldig i handlingene, kunne gi offeret og pårørende en følelse av å bli trodd ved retten bekrefter at her er det blitt begått urett. Hvorvidt gjerningspersonen var utilregnelig eller ikke på handlingstidspunktet, kunne i tvilstilfeller blitt behandlet etter at skyldspørsmålet var avgjort. I tillegg kunne man tenkt seg at det ble innført et krav om at det måtte foreligge en årsakssammenheng mellom gjerningen og sinnstilstanden, for å kunne avgjøre om den tiltalte var utilregnelig eller ikke. Det ville da kanskje bli lettere å tilpasse de rettslige reaksjonene i hvert enkelt tilfelle.

5.4 Utvelgelsen

Hvordan finne den «rette» sakkyndige?

Tor Langbach åpnet høringskonferansen om sakkyndighet i domstolene med å peke på en del utfordringer ved bruk av sakkyndighet i retten. Blant annet det å skulle finne de rette og kompetente fagpersonene til å være rettens sakkyndige, kunne i følge han vise seg å være svært vanskelig. Han mente at det ofte var tilfeldig hvem som ble spurt. Det finnes ikke noen oversikt over hvilke sakkyndige som er godt eller dårlig egnet for den jobben de skal gjøre. Han viste til at Den rettsmedisinske kommisjon har en liste over alle som har opptrådt som sakkyndige, men at «(..) det hjelper oss veldig lite fordi det står ikke noen sånn gris eller stjerne i margin på hvordan det har fungert». Langbach pekte også på at det er vanlig at det eksisterer en del faglig uenighet innenfor et fagområde, som vil gjøre det enda mer problemfylt for retten å skulle vite hvem som er den «rette» til å bli oppnevnt som sakkyndig.

Partene i saken kan også ha sterke meninger om legitimiteten til ulike fagpersoner, og retten skal i følge strpl. § 141, gi partene adgang til å uttale seg om valget av de sakkyndige.

Også Torolv Groseth, kst. førstelagmann i Eidsivating lagmannsrett, stilte spørsmål ved hvordan de sakkyndige velges ut.

(..) og jeg har stilt et spørsmål: Kvalitetssikring, finnes den? Den finnes ikke. Man har en kvalitetssikring på dette feltet når det gjelder psykiatrien blant annet, og rettsmedisin for øvrig. Der skal altså produktene, det vil si rapportene sendes til Den rettsmedisinske kommisjon for sensur. Men hvem som skal oppnevnes det har vi ingen kvalitetssikring på.

Groseth sa videre at retten er avhengig av at kvaliteten på de sakkyndige som føres er god og presiserte også at det finnes mange «tåkefyrster» der ute.

Psykologspesialist Pål Grøndahl var også en av foredragsholderne som lurte på dette med utvelgelsen av de sakkyndige. Han undret seg over hvorfor han i noen saker er blitt valgt som sakkyndig, men ikke i andre. «(..) Selv om det er retten som har oppnevnt så er det litt sånn: Hvem har hørt om hvem? Det er ikke noe standardisert prosedyre for å finne ut hvem er den best egnede sakkyndige her».

Hva vil det si å være en godt, eller mindre godt egnet sakkyndig?

Hva som kjennetegner en god sakkyndig virket det som at både dommerne og de sakkyndige hadde klare oppfatninger om.

De sakkyndige

En sakkyndig fortalte at det var viktig å ha gode kunnskaper innenfor generell klinisk psykologi og psykiatri. Hun pekte samtidig på at det var viktig med erfaring, og at det var noe man fikk ved å ta mange saker. «Man er jo ikke ekspert ved den første saken». Hun sa det var viktig å jevnlig ha saker og erfaring med rettsapparatet slik at man opprettholder en god føling med faget. Hun uttrykte også at hun gjerne skulle sett at flere sakkyndige var forskningsmessig oppdatert. En dårlig egnet sakkyndig visualiserte hun med en seierspall:

På tredje plass har du de pompøse. På andre plass har du de pompøse og udugelige, og på førsteplass har du de pompøse, udugelige og erfarne. (..) Med det mener jeg at de kjører fram at de er så erfarne (..), men det blir bare verre for de er både udugelige og pompøse. (..) Men det er ganske massiv forskning som tyder på at selv om du er aldri så erfaren så gjør du ikke nødvendigvis bedre og treffsikrere vurderinger.

En annen sakkyndig svarte at «Evnen til å lytte, distansere seg fra saksdokumenter og holde alle dørene oppe i utredningsfasen» er det som kjennetegner en godt egnet sakkyndig. Hun mente en dårlig sakkyndig ville være en som «(..) tar stilling til hva dette er med en gang uten å korrigere for at man fort kan bli preget av ens egne holdninger, forutinntatthet, motoverføringsreaksjoner osv. osv.», og la til «Det er lov å bruke hodet også som psykiater».

Den tredje sakkyndige mente at det som kjennetegner en godt egnet rettspsykiatrisk sakkyndig var at du må kunne en del strafferett.

Du må kunne en del om de formelle tingene, det er kanskje det viktigste. Og du må vite hva man mener med disse begrepene. (..) Begrepene i straffeloven er annerledes enn i loven om psykisk helsevern, og loven om psykisk helsevern har jo de samme ordene. Det er ofte dumt å bruke de samme ordene, men mene noe annet, og jeg skjønner ikke hvorfor de har vært så dumme. For psykose for eksempel det betyr jo noe helt annet i strafferetten enn på Gaustad.

En mindre egnet sakkyndig mente hun var en som ikke hadde satt seg ordentlig inn i ting.

For det er det det går på. Man har kanskje to saker i året og så er man ikke så vant til det. Så begynner man med sinnssykdommer eller psykoser, eller sånne ord som man er vant til å bruke fra dagliglivet, men som ikke passer i retten, og som ikke passer i rettspsykiatriske betegnelser. (..) Det gjelder å være klar over at man blir spurt ut, at man faktisk ikke kan gjemme seg bak noen taushetsplikt.

Dommerne

Dommerne fikk det samme spørsmålet om hva som kjennetegner en godt, eller mindre godt egnet rettspsykiatrisk sakkyndig. En av dommerne sa hun syntes det var viktige at de sakkyndige hadde god kompetanse, altså at de var flinke på faget sitt.

I tillegg trengs det en viss pedagogisk begavelse, for dette skal jo formidles til ikke-psykiatere. Det at det er en bra struktur og en bra formidlingsevne, er i grunn det

viktigste. (..) at de tar oppgaven alvorlig og går inn for den uten å ha noen forhåndsoppfatninger om hva resultatet skal bli, det er også viktig. Det er klart det er litt vanskelig å se om de har eller ikke har det, men du får fort følelsen av om noen er flinke eller ikke, og du får definitivt fort følelsen om de er gode pedagoger eller ikke.

Hun hadde ikke opplevd å ha noen rettsoppnevnte rettspsykiatrisk sakkyndige i retten som fremstod som mindre eget til jobben basert på forklaringene deres. Men hun sa imidlertid at hun hadde et stort ankepunkt når det kom til de skriftlige erklæringene generelt.

«Fra dokument sånn og sånn hitsettes..» og «fra epikrisen hitsettes..» og så videre, det gir meg ingenting. Det er ingen drøftelse og det er ingen sammenhengende historie. Og så synes jeg drøftelsen og konklusjonen gjerne er veldig kort. Det er mulig at psykiaterne etter å ha tatt inn disse sitatene, da snakker vi kanskje 30 sider med sitater, skjønner at da er det nok å skrive de tre avsnittene som sier hva vurderingene er, men det skjønner sannelig ikke jeg.

Ikke bare på grunn av alle sitatene, men også mer generelt var hun misfornøyd med de sakkyndiges erklæringer.

Det er noen ganger jeg tenker at jeg synes ikke de skriftlige erklæringene skrives spesielt godt. Jeg synes de er ganske lettvinte og det er da ikke alltid lett å få tak i vurderingen og hvorfor det blir den konklusjonen som det blir. Der synes jeg de burde bli mye flinkere til å drøfte seg frem til konklusjonen og ikke bare slå fast hva det vil bli. Men det er klart det er også derfor vi har dem i retten, for at de skal kunne utdype selve vurderingen.

En annen dommer mente at en god sakkyndig til dels bør besitte de samme egenskapene som en dommer bør ha. «At man er lydhør for hva observanden har på hjertet, og hvilke behov han har. Og de må selvfølgelig være faglig oppdatert». Da jeg spurte henne om hva en dårlig eller mindre egnet sakkyndig vil være, svarte hun «Ja, det er jo de som mangler disse egenskapene. Eller det kan være sakkyndige som kanskje har sine egne fikse ideer som sperrer for en åpen bedømmelse av det man skal bedømme».

En tredje dommer fortalte at det ofte kan ses i rapporten hvorvidt de sakkyndige er gode eller ikke.

De må gjennom rapporten overbevise om at de har gode metoder, at de har god informasjonsinnhenting og at det er tilstrekkelig bredde i opplysninger som de får inn. (..) Det bør fremgå av erklæringen at de har hatt en balansert og god spørsmålsstilling til den det gjelder. Av og til støter man på litt skråsikkerhet som gjør at en blir litt skeptisk. (..) hvis man er skråsikker, så kan man dekke over en viss usikkerhet. La oss

si det er en sakkyndig som ikke er enig med den sakkyndige som føres internt fra Ila, slik at det blir en faglig diskusjon i bakgrunn. Så kan man alltid føle at hvis de kommer litt til kort i den faglige diskusjonen, blir de desto mere sikre i sine premisser og konklusjoner.

Hun forklarte i forbindelse med dette at hun imidlertid kun hadde opplevd at rettspsykiatriske sakkyndige var profesjonelle, i de sakene hun hadde hatt.

Da jeg spurte en av dommerne om det fantes noen lister, registre eller lignede som ga en oversikt over hvilke rettspsykiatriske sakkyndige som retten har vært fornøyd eller misfornøyd med, svarte hun avkreftende på dette: «Sånt kan man jo ikke egentlig ha. Den enkelte dommer kan selvfølgelig huske sine erfaringer. Men det blir ikke noe systematikk av det. Jeg har aldri opplevd at det har kommet beskjed til alle sammen om at den og den må dere passe dere for». En annen dommer sa at:

Jeg kan ikke si jeg har opplevd det selv, men i den grad enkelte dommere opplever at dette var et så dårlig arbeid, enten det var litt for langt eller for kort, det var usaklig, eller det virket som tynt faglig arbeid, så merker man seg jo selvfølgelig det. Men det er kun uformelt innenfor den enkelte domstol, at man gir uttrykk for litt skepsis ovenfor kollegene.

Selv om hun pekte på at dette kan skje så fortalte hun at hun ikke hadde opplevd det selv.

(..) jeg har ikke assosiasjon til at jeg selv har reagert på den måten, altså har syntes at den og den sakkyndige var dårlig. Men det må jo innskytes at det er ikke alltid så lett å evaluere. En ting er at man konstaterer at det er lite samsvar mellom premisser og konklusjon, men denne egentlige faglige vurderingen er jo ikke så lett å vurdere.

Utvelgelsesprosessen

Det fremgår av strpl. §§ 138 og 139 at det er retten som oppnevner de sakkyndige. Det åpnes imidlertid i strpl. § 141 første ledd for innspill fra partene:

Før retten oppnevner sakkyndige, skal den gi partene adgang til å uttale seg, når det lar seg gjøre uten fare for opplysningen av saken og uten uforholdsmessig opphold. Foreslår partene de samme sakkyndige, skal disse som regel oppnevnes når de erklærer seg villig.

I praksis viser det seg at det ofte er slik at påtalemyndigheten kommer med et forslag til retten om oppnevning av sakkyndige som begge partene i saken har godkjent. Det er vanlig at retten tar dette til følge, men retten står også fritt til å komme med egne forslag.

De sakkyndige

Jeg spurte de sakkyndige om hvordan, og av hvem de ble kontaktet for sakkyndigoppdrag. En sakkyndig sa hun ble oppringt av påtalemyndigheten og at hun som regel da ble spurt om det var noen hun kunne tenke seg å jobbe sammen med. Det hendte også at en annen sakkyndig var blitt ringt opp først og så nevnt henne som en vedkommende kunne tenke seg å jobbe med.

Det er jo noen man ikke kan jobbe med fordi vi er helt forskjellige. At man har hatt følelsen av at den andre gjør ingen verdens ting, jeg gjør alt. Eller at vedkommende er ganske fastlåst i tenkningen hvor svaret er det den første sakkyndige sier, ikke hva vi sammen kommer frem til. Så det kan være problematisk i et felt hvor det er relativt få som jobber.

En av de andre sakkyndige sa også at hun opplevde at det ofte var påtalemyndigheten som tok kontakt, men at hun også var blitt kontaktet av tingretten eller lagmannsretten dirkete. «Det er tilfeldigheter, det er ikke noe system i dette» sa hun. Hun virket litt oppgitt over dette og sier at hun tror et system vil styrke alt. «For det første unngår du problemstillinger rundt dette med parhester. (..) du får sørget for at de forskjellige, ikke minst de unge når det gjelder rekruttering, får prøvd seg sammen med forskjellige andre».

Den tredje sakkyndige mente det kunne variere litt hvem som tok kontakt med henne. «Av og til er det en eller annen advokat som ønsker meg fordi han tror at jeg kan brukes av han på en måte. Det hender jo. Eller så er det påtalemyndigheten som ringer, eller så er det retten selv».

Til tross for at hun hadde opplevd at flere forskjellige tok kontakt med henne angående sakkyndigoppdrag, viste hun til at det som regel var påtalemyndigheten som ringer.

Dommerne

En dommer sa hun ikke hadde hatt noe med utvelgelsen av de sakkyndige å gjøre i de sakene hun til nå hadde hatt. Hun viste til at det er først når hun får tiltalebeslutningen at hun ser om det er oppnevnt sakkyndige og i så fall hvem de sakkyndige er. Hun uttalte:

De er som regel valgt og oppnevnt av noen andre før dommeren får saken, så det har man stort sett ikke noen innflytelse på. Det er ikke organisert slik at dommeren har tid til å drive særlig aktiv saksforberedelse i straffesaker. Men i store, viktige saker vil dommeren sørge for selv å delta i prosessen med å velge sakkyndige. 22. juli-saken er her et godt eksempel.

En annen dommer sa at de rettspsykiatriske sakkyndige foreslås fra påtalemyndigheten og hvis retten ikke har noen merknader i forhold til habilitetsspørsmål eller lignende, så følger de som regel påtalemyndighetens forslag.

Det ville sikkert blitt annerledes hvis forsvarer har noen merknader til valg av person, eller valg av kompetanse. Men ellers så er nok det noe som ofte blitt insinuert av påtalemyndigheten som vi bare følger. (..) det er klart vi kan også undersøke rundt, enten be andre om forslag eller finne selv. Vi lærer jo å kjenne en del gjennom de sakene som vi har.

Oppsummering og drøftelse

Det viser seg at dommerne og rettspsykiaterne har mange like synspunkter på hva som kjennetegner en god sakkyndig. God faglig kompetanse, gode pedagogiske evner, lydhøre og åpne ble nevnt. Mindre egnede sakkyndige var de som hadde forutinntagelser og som ikke hadde satt seg tilstrekkelig inn i strafferetten, og hvordan psykiatrien håndteres der. En dommer uttrykte at hun ikke visste hvem det var som tok kontakt med de sakkyndige, men de to andre mente det ofte var påtalemyndigheten. At dette var tilfellet kunne de sakkyndige bekrefte. Imidlertid fortalte en sakkyndig at hun en sjelden gang også var blitt kontaktet av retten direkte. Dommerne var klare over sin mulighet til å foreslå andre, men fortalte at det sjeldent skjedde i praksis. Selv om det står i loven at det er retten som oppnevner de sakkyndige, kan det være en fordel at det i praksis er påtalemyndigheten som gjør mesteparten av jobben, hva gjelder utforming av mandatet og å ta kontakt med de sakkyndige. Påtalemyndigheten har større kjennskap til saken før hovedforhandlingen, og har dermed også mulighet til å oppnevne de sakkyndige de anser som best egnet. Til tross for dette argumentet,

ser det imidlertid ut som at utvelgelsen i praksis er basert på tilfeldigheter. Det finnes ikke noe system eller strategi for hvem som blir oppnevnt som rettens rettspsykiatriske sakkyndige. Groseth pekte på at denne mangelen på system i oppnevningssprosessen gjorde det vanskelig å skulle kvalitetssikre de sakkyndige. Er du utdannet psykiater eller psykologspesialist, kan du i utgangspunktet bli bedt om å være sakkyndig. Her kunne en imidlertid tenke seg at det som et minstekrav av retten burde kreves at de psykiaterne som skulle oppnevnes, hadde tatt B og/eller C kurset i Rosenqvists ABC-modell. Altså at de i det minste hadde en viss oversikt over straffeprosessen og rettens begrepsapparat. Lister over sakkyndige og deres kompetanse er å finne på sivilrett.no under «Den rettsmedisinske kommisjon». Dette skal være en oppdatert liste, men det fremkom ikke av intervjuene at dommerne brukte eller visste om denne.

Groseth pekte også på at det finnes mange tåkefyrster blant de rettspsykiatriske sakkyndige, og at dette også taler for at retten må kunne ha mulighet til å kvalitetssikre de sakkyndige. Imidlertid kan man kanskje hevde at det ikke bare er snakk om en og annen psykiater som er en tåkefyrste, men at det kan gjelder hele rettspsykiatrien som system. Luhmann viser til at retten som sosialt system vil ha klare svar for å redusere kompleksiteten i det moderne samfunnet. Når rettspsykiatrien som subsystem derimot ikke kan produsere et klart svar for retten, sitter retten med en ytterligere økt kompleksitet foran seg. Psykiatrien bygger på en vitenskap som stadig blir tilført ny kunnskap og nye sannheter, og bør derfor være forsiktig med å definere noe som sikker viten. Retten derimot tar utgangspunkt i lover som bruker lang tid på å endres, og vil derfor i større grad enn rettspsykiatrien, kunne treffe avgjørelser som har holdbarhet et godt stykke inn i fremtiden. Men når retten som system, bygd opp på klare og relativt konstante lover, skal kommunisere med et annet system bygd helt forskjellig fra seg selv, kan det oppstå en konflikt. Selv om retten ønsker klare svar for enklere å kunne komme frem til et godt beslutningsgrunnlag, må spørsmålet stilles: Hva er rimelig av retten å forlange av de rettspsykiatriske sakkyndige?

5.5 Mandatet

I strpl. § 142 a første ledd, står det at «Retten fastsetter skriftlig mandat om hva den sakkyndige skal utrede». Mandatet skal gi de sakkyndige retningslinjer for hva som skal utredes, og erklæringen, det skriftlige sluttproduktet, skal svare på det mandatet spør om. Groseth pekte under høringskonferansen på at det utover denne bestemmelsen i straffeprosessloven, ikke er gitt noen oppskrift på hvordan et slikt mandat skal utformes, eller hvordan utredningen skal foregå. Flere tingretter har standardmandater som de sender ut når de trenger sakkyndig bistand, men han mente disse ikke tok nok høyde for at alle saker er forskjellige. Mandatets funksjon er å hjelpe de sakkyndige til å fokusere på de relevante spørsmålene for den enkelte sak. At de sakkyndige ofte i disse standardmandatene blir anmodet til å bruke sitt faglige skjønn på best mulig måte, kan være noe kronglete og diffust å forholde seg til i følge Groseth. Han påpekte at dommerne ikke nødvendigvis vet helt hva de har med å gjøre, og at det derfor er viktig at de sakkyndige selv tar kontakt og sier ifra hvis de blir presentert for et helt håpløst mandat, eller dersom det er noe ved mandatet som kunne vært bedre eller blitt gjort annerledes. Imidlertid skjer dette sjelden i praksis mente han. Mange sakkyndige prøver kanskje bare å gjøre det beste ut av det mandatet de har fått.

Et annet viktig moment Groseth pekte på var at administrator må sørge for at de sakkyndige holder seg til mandatet og kun det når de vitner i retten. Det finnes mange eksempler der rettens aktører har forsøkt å få de sakkyndige til å si noe utover det som går inn under mandatet. Skjer dette må det som sies muntlig gis til Den rettsmedisinske kommisjon, og kommisjonen må godkjenne utsagnet før dommen avsies. Dette vil da igjen gå kraftig utover den tid man har til rådighet. Groseth var klar på at dette var et problem som kan forekomme en del i norske rettsaker:

Og dette skjer, som jeg nevnte ganske ofte, at sakkyndige spaserer utenfor mandatet sitt. Man er jo liksom på gli, og det er jo moro. Man kan det ikke sant, og det stilles spørsmål man selv synes er interessante (..) og man er jo sjef i retten i en periode der og dommeren synes jo det er hyggelig at andre underholder, så her kan det skje mye rart (..).

De sakkyndige

Jeg spurte de rettspsykiatriske sakkyndige om hva slags mandater de fikk og om de hadde noen tanker rundt det. Alle de tre sakkyndige fortalte meg at de som regel får tilsendt et

standardmandat. En sakkyndig uttalte at «Det er sånn at jeg nesten ikke gløtter på dem for jeg vet at det kommer et standardmandat og juristene har kryssset av for absolutt alt». Hun viste til at hun av og til hadde fått mandater hun hadde stusset over.

Det gjelder for eksempel påstand om forvaring i saker hvor det er helt tullerusk å påstå det, hvor det har gått litt raskt for juristen. Man har liksom bare feiet ut et mandat, som i og for seg altså retten godkjenner, men det er ikke alltid de dobbeltsjekker de heller.

En annen sakkyndig sa hun personlig ville formulert mandatet annerledes.

(..) jeg ville hatt en ordlyd og noen noter til her slik at de nye som kommer inn mer får forståelse hva det er man er på jakt etter. (..) Jussen er jo en vitenskap der man ofte kan operere med enten eller, mens medisin og spesielt psykiatri, der finnes det veldig lite sannheter og gråsonene er mange. Når dette skal møtes eller forenes så kan det bli kommunikasjonsproblemer.

Også den tredje sakkyndige uttrykker at hun ikke var fornøyd med mandatet slik det utformes i dag.

For det første er det alt for langt, det passer jo ikke. Det er for mye, slik at det tilpasses ikke hver enkelt sak. (..) Jeg ville satt pris på at retten faktisk sendte ut et mandat hvor de hadde gått gjennom saken og tenkt at dette passer til denne. (..) Av og til så er det noen som faktisk tar seg den jobben, altså lager et eget mandat og det er glimrende.

Dommerne

En av dommerne hadde ikke vært med på å utforme noe mandat i de sakene hun hadde hatt hvor det hadde vært bruk for rettspsykiatriske sakkyndige. Hun hadde heller ikke oversikt over hvor og av hvem mandatene ble utformet. En annen dommer nevnte at det som regel ble sent ut et standardmandat, men at hun syntes de kunne ha vært jobbet litt mer med.

(..) det blir jo fort til at du litt ukritisk bruker det, for det er aktor enig i, og forsvarer enig i og så videre. Men jeg savner nok at retten tar litt mer initiativ når det gjelder mandatene. Vi gjør jo det for eksempel i sivile saker. I barnesaker så er det retten som lager mandatet. Jeg skjønner ikke helt hvorfor vi bare bruker disse standardmandatene i straffesaker, det kan jo være spørsmål som vi er opptatt av som ikke nødvendigvis de andre aktørene tenker på. Men vi har muligheten til å supplere, og jeg ser jo at det er naturlig at aktor kommer med forslag for de kjenner saken, det gjør ikke vi. Men ja, det blir litt sånn noen ganger at vi bare sitter og strør sand på de som kommer fra politiet.

Til tross for at denne dommeren skjønnte at det kan virke som at det ofte var påtalemyndigheten som oppnevner de sakkyndige, var hun veldig klar på at det er retten sine sakkyndige og at det er retten de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige skal forholde seg til.

Men jeg ser jo det at det nettopp fort kan bli litt tvil og litt uklare linjer, fordi det er politiet som sender, eller påtalemyndigheten som begjærer dem oppnevnt. Det er påtalemyndigheten som lager utkast til mandat og det er påtalemyndigheten som innkaller dem. Så det eneste de sakkyndige gjør ovenfor oss er at de sender oss erklæringene sine. Jeg ser at det kan bli litt uklare linjer hvem de skal forholde seg til.

En dommer viste til at hun aldri hadde opplevd problemer med standardmandatene som ble sendt ut: «Jeg tror for så vidt de er klare. Har heller aldri opplevd at det er mye spørsmål rundt det. Jeg tror det er sånn fordi det er det mandatet som alltid benyttes, de vet hva de skal gjøre. Og så er jo bruksområdet for erklæringen relativt klart». Hun pekte videre på at det kunne være noe annerledes i sivile saker. Hun fortalte om en barnefordelingssak der det ble oppnevnt en psykiater som ikke hadde noen særlig erfaring med å jobbe som sakkyndig:

(..) vi måtte oppnevne en psykiater. Det var ikke så mye behov for sakkyndighet knyttet til barnet, som det var knyttet til mors psykiske helse. Og når han da fikk et mandat som sa noe om at retten skulle ta stilling til barnets beste og så videre, så ble han nok litt mer forvirret enn det andre ble. Så der kunne jeg nok tenkt litt mer over det når jeg utformet mandatet. Men i straffesaker så går det litt sånn.. alle vet hvorfor vi skal vurdere dette.

Da jeg spurte den tredje dommeren om hun var med på å utforme mandatene, svarte hun at hun i liten grad var med på den prosessen. Hun sa hun ofte fikk et forslag til mandat fra påtalemyndigheten og at:

(..) det er litt sånn standardmandat og det blir ikke noen nevneverdig realitetsvurdering hos oss. (..) det kan antagelig kritiseres for at vi har et litt for forsiktig og litt for tilbakelent forhold til mandatene. Om det medfører at det blir dårligere arbeid eller at det blir for lite lys på enkelte sider, det har jeg egentlig ikke noe grunnlag for å si. Men teoretisk sett så kan det jo skje.

Da jeg spurte en av dommerne om hun hadde opplevd at noen av de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige hadde misforstått mandatet, i og med at det er et standardmandat, svarte hun:

Nei, jeg tror rett og slett de bare har misforstått hvordan rusutløst psykose behandles innenfor strafferetten, og så kommer de med konklusjoner basert på et feil utgangspunkt. For ellers er mitt inntrykk at de forholder seg greit til mandater, svarer på det de skal.

En annen dommer hadde et gjennomgående inntrykk av at de sakkyndige hun hadde hatt i retten svarte greit på mandatet og hun kunne ikke huske noen tilfeller av at de hadde misforstått det retten ville ha utredet.

Oppsummering og drøftelse

Det virker som både dommerne og de sakkyndige er klar over at det ofte sendes ut standardmandater som påtalemyndigheten i hovedsak har utformet. De fleste jeg intervjuet i begge faggrupper kunne tenke seg at mandatene ble mer tilpasset hver enkelt sak, men en dommer pekte på at det var vanskelig å skulle utforme et mandat til en sak man ennå ikke kjente. Denne mangelen på kjennskap er nok en av hovedgrunnene til at forslaget på mandat sendt fra påtalemyndigheten som regel ukritisk blir godkjent av retten. Om de sakkyndige skal forholde seg til retten eller påtalemyndigheten kan da bli noe uklart, men en dommer presiserte at det var rettens sakkyndige uavhengig av at det meste av kommunikasjonen foregikk mellom de sakkyndige og påtalemyndigheten i forkant av rettsaken. Ingen av dommerne kunne huske å ha opplevd at de sakkyndige hadde misforstått mandatet, men en pekte på at kunne være de sakkyndige ikke hadde nok kjennskap til hvordan retten behandlet rusutløst psykose jfr. strl. § 45.

Igjen virker det som at det er kommunikasjonsaspektet mellom retten og de sakkyndige som byr på problemer. Mandatet er en måte for retten å kommunisere hva de ønsker at de sakkyndig skal hjelpe retten med, hva som er juridisk relevant i saken. Når retten nesten utelukkende sender ut standardmandater, blir denne kommunikasjonene mangelfull, upersonlig og for generell. Et kommunikasjonsproblem ligger også i det at de sakkyndig

sjelden tar kontakt med retten og ber om et mer tilpasset mandat i forhold til saken. Dersom frustrasjonen rundt standardmandatene ikke blir delt, er det fort gjort at det fortsetter i samme mønster. Skal det en endring til må altså dommerne og de sakkyndige kommunisere med hverandre i større grad enn det som til nå har vært tilfellet.

5.6 Observasjonene

Kun en av de tre sakkyndige syntes dagens observasjonspraksis var tilfredsstillende. De to som ikke var fornøyde pekte begge på at det ikke er noe system eller retningslinjer for hvor observasjonene skal foretas. Det fører igjen til mange ugunstige setninger mente de. De fortalte om observasjoner på kontoret, i heisen, besøksrom i fengsel, på psykiatrisk sykehus, i biler og hjemme hos observanden. En sakkyndig sa at det kunne være

(..) i hytt og pine. Det kan være her vi sitter nå på lørdag ettermiddag eller søndag formiddag. Jeg jobber mye i helgene. Det kan være hjemme hos folk, det kan være i heisen, det kan være på lånte kontorer hos politiet, det kan være på hotellrom, det kan til og med være i en bil. Jeg har støtt på mye rart: «Nei, jeg vil ikke inn på det rommet, kan vi sette oss i bilen istedenfor?» OK, sier jeg.

En annen sakkyndig viser til en observasjon som ble foretatt i et lite fengsel, i et lite kombinert besøks- og fritidsrom på ca. en ganger to meter. Der ble hun, en kollega og observanden låst inn av fengselsbetjenten. De fikk beskjed om at hvis de valgte å bli sittende der i lunsjen ville de ikke få respons dersom de ringte med klokka. Fengselsbetjentene hadde nemlig lunsjpause da og var ikke tilgjengelige.

Enten måtte vi avbryte eller så måtte vi bli sittende og ikke forvente å bli låst ut. Der sitter vi med en ganske overvektig drapsmann. (..) Vi var to da. Hadde jeg vært alene så... jeg kunne jo snakket meg blå og grønn og sagt at det ikke hadde noe med deg å gjøre, det har noe med generell oppfatning av sikkerhet å gjøre, men likevel ville jo observanden oppfatte det som at «det er jo jeg som er farlig». Jeg er jo litt låst da.

Begge de to sakkyndige ønsket en standardisering av observasjonene. En av dem fortalte om en situasjon der det var hun og en hun skulle lære opp skulle foreta en observasjon på deres arbeidsplass.

Vi skulle foreta en observasjon, og vedkommende skulle komme hit til oss. Personen ble stoppet av politiet i en rutinekontroll. Det endte med at politiet ringte og sa at «Han sier han har en avtale med dere (..) Vi tar han med inn på fengselet, så kan dere komme ned hit og snakke med han. Vi gjør oppmerksom på at han hadde med seg en ladd pistol når han skulle til dere». Heldigvis har dette bare skjedd en gang, men det har skjedd. Og det illustrerer at det er mange sider av dette her som til slutt taler for mest mulig standardisering.

Den ene sakkyndige som ikke hadde store innvendinger til dagens observasjonspraksis fortalte at hun i all hovedsak foretok observasjonene i fengslene.

Det er det greieste. Før fikk vi dem inn på kontoret og sånn, men det var jo så mye tull. Så det er greiere å gå i fengslet. Og det er jo greit å sette deg der, der er det jo plass. Pluss at det markerer også at da er du faktisk i fengselet, altså du markerer at dette er det stedet hvor det er interessant å se deg.

Sakkyndig eller behandler?

Jeg spurte de sakkyndige om de syntes det var vanskelig å skille mellom rollen som sakkyndig og rollen som behandler. Ingen mente dette var spesielt problematisk. En antydte imidlertid at av og til kunne utrederrollen gli over i en nesten terapeutisk samtale, men sa hun var veldig klar over at det er noe som ikke skal skje.

Jeg er der for å utrede (..) Det er klart at hvis det viser seg at noen har store problemer, og jeg skjønner at de er klare for å jobbe med det, da har jeg av og til gitt dem et kort til andre privat praktiserende behandlere. (..) Det skal ikke jeg gjøre, jeg kan ikke ta på meg å behandle dem.

Selv om de følte dette var nokså uproblematisk for dem selv, lurte jeg på om de hadde noen tanker rundt hva observanden tenkte om dette. De var åpne på at den de observerte tidvis kunne være litt forvirret på hva den sakkyndiges rolle var. Det var viktig å si i fra tidlig at de ikke hadde taushetsplikt, og at de var der på vegne av retten, ikke som behandlende psykolog eller psykiater. En sakkyndig fortalte at dersom hun merket at observanden var usikker på hvilke rolle hun som sakkyndig hadde, så forholdt hun seg til det på følgende måte:

(..) så sier jeg ofte at jeg sladrer og det skjønner de. Jeg sladrer til retten. Jeg skriver ned alt det vi snakker om, og det må du huske på. Så hvis du vet om noe eller har gjort noe du ikke vil at noen skal vite noe om, så må du ikke si det til meg heller fordi jeg sladrer. Og det skjønner de.

En annen sakkyndig sa ikke alle skjønnte forskjellen på henne som sakkyndig og som behandler. Hun viste til at det var viktig å bruke tid på å informere om dette innledningsvis slik at det ikke var noen tvil om hennes rolle. Hun så på det som en god investering. Dette var også den tredje sakkyndige enig i.

Bare si i fra på forhånd at dette gjør jeg fordi retten har bedt om det og fordi vi skal finne ut om du er i stand til å være ansvarlig for det du har gjort, hvis du har gjort det. (..) Jeg prøver å gjøre dem klar over det. Jeg prøver å si i fra. Jeg bruker gjerne noen minutter i starten for å si «hør nå her, du er klar over at det du sier nå det kommer til meg, det kommer til dommeren, og ikke akkurat til Aftenposten, men det kommer ut. Slik at hvis du snakker med meg så må du huske at du ikke er beskyttet av den vanlige lege-pasient forholdet». Og det må du si høyt, for alle tenker: «Ja hun er lege, da holder hun kjeft». Og det gjør jeg jo ikke.

Hun syntes det også var veldig greit å ha sakkyndigoppdrag ved siden av den jobben hun gjorde som behandlende psykiater.

Jeg synes det er helt allright, jeg har alltid gjort det. (..) i mange, mange, mange år har jeg hatt sakkyndigoppdrag ved siden av jobben. Det synes jeg er glimrende. Det skjerper tanken, og det skjerper dette her med hvordan du skal gjøre det, hvordan skal du legge opp løpet.

Informanten vil ikke snakke

At observanden ikke vil snakke med de sakkyndige, hadde alle de tre sakkyndige opplevd. Imidlertid virket det som at de forholdt seg til avslaget på litt forskjellige måter. Da jeg spurte en av de sakkyndige, fortalte hun at det bare hadde skjedd to ganger at observanden ikke hadde villet snakke med henne, reist seg opp og gått.

Og så sier jeg, «men jeg har litt makt i begge ender, for hvis du ikke vil snakke med meg så tyder jo ikke det på så veldig godt samarbeid da. Og du ønsker vel at kanskje å få belyst denne delen av saken din?». Altså folk er lydige. Mennesker er stort sett lydige i forhold til autoriteter, og jeg er en slags autoritet.

Den sakkyndige gir her et uttrykk for å skape et slags press ovenfor observanden om at observanden bør velge å snakke med henne. Dette står i kontrast til hvordan en annen sakkyndig sa hun forholdt seg til situasjonen. Hun hadde også opplevd at observanden ikke ville snakke.

Og da presser vi ikke. Når de tidlig er veldig klare på at de ikke vil snakke med de sakkyndige, så respekterer vi det, og henviser til plikten til at de har plikt til å møte oss, men ikke plikt til å medvirke. (..) jeg starter alltid en observasjon med å redegjøre for formaliteten og sier også i den forbindelse at når du nå har møtt meg, så opphører din plikt til å møte meg. Heretter så er det frivillig.

Nok informasjon?

De sakkyndige

Jeg spurte de sakkyndige om de følte de hadde nok informasjon til å kunne stille, eventuelt ikke stille en diagnose på observanden. En sakkyndig fortalte at hun aldri kunne få nok informasjon, så hun måtte legge erfaring og sitt eget skjønn til grunn. Men jo mer informasjon, jo bedre mente hun, men la til at siden psykiatri ikke er en eksakt vitenskap vil det alltid være et usikkerhetsmoment tilstede. En annen rettspsykiater mente at det skriftlige materialet av og til var det viktigste. Men la til:

Man må jo snakke med folk, man kan ikke la være å snakke med dem man skal skrive noe om. Men av og til synes jeg det kanskje er like viktig, og vel så viktig med de kildene som ikke er den direkte samtalen. Den direkte samtalen er god å ha, men blir mer en tilleggsgting enn en hovedting i mange tilfeller synes jeg.

Dommerne

Jeg spurte dommerne om de trodde de rettspsykiatriske sakkyndige hadde tilstrekkelig med informasjon til å komme frem til en god konklusjon. Den ene dommeren sa hun trodde det i de sakene der den tiltalte samarbeidet. Men hvis tiltalte nektet å snakke med de sakkyndige mente hun grunnlaget ikke var spesielt godt. En annen dommer sa at hun håpet de hadde det, men la til:

Man må jo selvfølgelig være realistisk. Det er et begrenset antall samtaler, et begrenset antall timer. Ofte er ikke samtalsituasjonene de helt beste heller. (..) Men man må ha i bakhodet at selv ikke trente sakkyndige finner den hele sannheten i løpet av noen få timer, det er alltid en viss usikkerhet.

Oppsummering og drøftelse

Det var delte meninger om dagens observasjonspraksis blant de tre sakkyndige jeg intervjuet. Hvor en var tilfreds med dagens observasjonspraksis i forhold til hvor observasjonene ble foretatt, ønsket de andre to en mer standardisering av praksisen og klare retningslinjer på hvordan den skulle foretas. De to som ikke var tilfredse, fortalte om observasjoner på flere forskjellige plasser, og at det fort kunne bli et sikkerhetsproblem. Den sakkyndige som var fornøyd fortalte at hun, til forskjell fra de to andre, bare foretok observasjoner i fengslene. Å innføre en standardisering i forhold til observasjonspraksisen som sikrer de sakkyndiges sikkerhet, burde her være et minimums krav.

Observasjonspraksisen har vært kritisert tidligere. Den norske sosiologen Dag Ellingsen så problemer med de sakkyndiges observasjonspraksis i sin bok «Kan vi stole på rettspsykiatrien?» fra 1987. Ellingsen mente å se at de sakkyndige ofte var tvunget til å arbeide under forhold som var lite gunstige:

De skal møte observanden i en situasjon der denne ofte vil være siktet for en svært alvorlig forbrytelse. Han er innesperret store deler av døgnet. Han har kanskje (hatt) brev- og besøksforbud. Psykiateren og observanden møter hverandre kanskje på et trist besøksrom i fengselet. Observanden kan – av gode grunner – ha vært svært fåmælt og mistenksom ovenfor den sakkyndige. Møtene kan ha vært så lite fruktbare at de ikke har fristet til gjentagelse (Ellingsen 1987, s. 142).

Forutsetningene de sakkyndige har for å svare på mandatet kan i slike situasjoner som Ellingsen her beskriver, gjøre det vanskelig å innfri rettens forventninger.

Ingen av de sakkyndige følte det var problematisk å skille rollen som behandler og sakkyndig. De var alle opptatt av at observandene måtte bli godt informert om de sakkyndiges rolle innledningsvis, slik at vedkommende skjønnte den sakkyndige blant annet ikke var underlagt taushetsplikten på samme måte som en praktiserende psykiater eller psykologspesialist. De informerte også observanden om at vedkommende ikke hadde plikt til å snakke med dem, og at deltagelse var helt frivillig. En sakkyndig fortalte imidlertid at hun som sakkyndig hadde en autoritet, og fortalte at folk som regel var lydige ovenfor autoriteter. Hun mente at hun ved bruk av denne kunne få observanden til å snakke med henne, til tross for at vedkommende i utgangspunktet ikke hadde lyst. Her kan det trekkes paralleller til Foucaults maktanalyse om sammenhengen mellom kunnskap og makt. Den sakkyndige besitter en kunnskap som gir henne en makt, og denne makten kan hun utøve på andre. Den sakkyndige kan med sin

kunnskap gi uttrykk for hva som er til observandens eget beste. Det blir et slags lege-pasient forhold som Høigård skrev i sin artikkel, der det tas for gitt at lege og pasient har samme interesser, nemlig pasientens ve og vel (Høigård 1993, s.40). Legen kan med dette som utgangspunkt legitimere sine handlinger, til tross for motstand fra pasienten. Ettersom observanden fritt kan velge ikke å snakke med de sakkyndige, bør det kanskje også her innføres klare retningslinjer på at man som sakkyndig da ikke skal presse observanden. Her peker imidlertid Ellingsen på en dobbelthet. Observandene skal være klar over at rettspsykiateren ikke har taushetsplikt, og at han kan nekte vedkommende tilgang til for eksempel sykehusjournaler:

På den andre siden skal den sakkyndige danne seg et mest mulig korrekt bilde av observanden – et bilde som er noenlunde utfyllende og som samtidig ikke er for skjevt. Disse motstridende kravene kan lett føre legen opp i et dilemma. Forteller han observandene at “alt kan brukes mot ham og at han må vokte seg vel for hva han sier” så er sjansene store for at han får et inntrykk av observanden som i det minste er lite uttømmende. Hvis han derimot tar lett på rettssikkerhetskravene, kan han oppnå langt bedre kontakt med og forståelse av observanden (Ellingsen 1987, s. 141).

Det er klart at det for utredningen sin del er gunstig å ha foretatt samtaler med observanden, men legitimeres press ryker frivillighetsprinsippet, som igjen vil bidra til å svekke rettsikkerheten til den tiltalte. Slik jeg ser det må den tiltaltes rettsikkerhet her settes foran.

5.7 Vurdering av de sakkyndiges uttalelser

På høringskonferansen uttrykte politisk redaktør i Aftenposten, Harald Stanghelle bekymring når det gjaldt de sakkyndiges uttalelser i retten, og hvordan dommerne forholdt seg til disse. Han mente å ha sett flere ganger at dyktige, kompetente sakkyndige som til vanlig var kritisk til sine vitenskapelige grunnholdninger, ofte kunne bli låst inn i en tolkningsramme når de kom inn i rettsalen. Søkenheten og usikkerheten de hadde til sitt eget fagfelt kom ikke frem i retten fordi den ikke ble etterspurt av dommerne, mente han.

Dommeren etterspør svaret, og dommeren får svaret. Vi vet så inderlig godt at dommerne ofte klamrer seg til, unnskyld uttrykket, de sakkyndige. (..) Det er fristende å lene seg mot de sakkyndige for å finne det tilnærmet objektive svaret. Også fordi at retten nok har en tendens til å legge større objektivitet inn i de sakkyndige enn det ofte er dekning for.

Stanghelle skulle ønske seg en mer aktiv holdning og større bevissthet om fallgruvene fra dommerne, og mente det kunne være nøkkelen til å hindre fremtidige justismord.

Grøndahl, som selv har opptrådt som sakkyndig i mange saker, sa på høringskonferansens at det som regel var slik at dommerne hørte på rådene de sakkyndige ga. Han kunne ofte lese i domsbeslutninger «(..) og vi legger de sakkyndiges konklusjon til grunn». Grøndahl viste til at dette ikke en gang så ut til å ha blitt drøftet. I de rundt 100 sakene han hadde hatt, hadde han kun opplevd én gang at en dommer ikke fulgte det rådet de sakkyndige ga. Han hadde også opplevd at hele rapporten var blitt ignorert. Han fikk da spørsmål fra statsadvokaten om han ikke var sur for det?: «Nei, sa jeg. Jeg er ikke sur for det, for da fungerer det jo da. Da har vi gitt våre råd, da har vi veiledet, og så har vi ikke blitt hørt på av retten, og det er helt greit».

Uenighet

Et annet aspekt som har vært mye debattert, er uenighet mellom de sakkyndige. Hva skjer dersom dette foreligger, eller at det oppstår uenighet mellom to sakkyndigpar? De sakkyndige skal jo bistå retten, og fungere veiledende innen et felt retten ikke har kompetanse på. Å da få motstridende beskjeder av forskjellige personer som tilhører samme fag, kan fort skape forvirring, og ikke minst en uro for å ta feil beslutning. Hvordan håndterer retten dette?

I 22. juli-saken var det nettopp dette som skjedde. Fire sakkyndige ble oppnevnt, to og to sammen, og parene kom frem til helt forskjellige konklusjoner. Det ene mente tiltalte var psykotisk, det andre at han var tilregnelig. At de sakkyndige kom til forskjellig konklusjon hadde retten følgende å si til:

Når de rettsoppnevnte sakkyndige konkluderer forskjellig, må retten gå inn i premissene i de rettspsykiatriske erklæringene og vurdere disse opp mot de sakkyndiges muntlige forklaringer og den øvrige bevisførsel under hovedforhandlingen (..). Det er med andre ord ikke tilstrekkelig å vise til at det er uenighet blant de sakkyndige, for deretter å konkludere med at beviskravet ikke er oppfylt (TOSLO-2011.188627-24, s. 74).

Det vises også i dommen til NOU 1990:5, der det på side 47 står at det i saker der tilfellet er at de sakkyndige er uenige, vil rettens egen oppfatning være av særlig betydning. Selv om hverken påtalemyndigheten eller den tiltalte fremmet ønske om oppnevning av nye

sakkyndige, valgte likevel Oslo tingrett å gjøre det. Tiltalte anket tingrettens avgjørelse og Borgarting lagmannsrett behandlet anken. I kjennelsen fra lagmannsretten stod det at anken ble forkastet med blant annet denne begrunnelsen:

Tingrettsdommerne har selv ingen fagkompetanse til å vurdere siktedes tilregnelighet. På bakgrunn av den offentlige debatten som erklæringen fra Husby og Sørheim skapte, er det forståelig at tingretten fant det påkrevet å oppnevne nye sakkyndige. Lagmannsretten er enig med tingretten i at straffeprosessloven § 139 andre ledd sammenholdt med § 294 må forstås slik at tingretten har kompetanse til å oppnevne nye sakkyndige under etterforskingen når retten finner dette påkrevd, selv om dette ikke er begjært av påtalemyndigheten eller siktede (LB-2012-16142).

Retten står altså fritt til å oppnevne nye sakkyndige dersom den finner det nødvendig for å sikre at en avgjørelse i saken blir tatt på best mulig grunnlag. Men til tross for uenighet er dette en rett de sjelden benytter seg av i praksis.

Normalt oppnevnes det to rettspsykiatriske sakkyndige i alvorlige straffesaker der det er spørsmål om tiltaltes tilregnelighet. Det kan være både psykologspesialister og psykiatere. Men selv med lik fagbakgrunn og mye erfaring innen feltet, kan som vist uenighet oppstå. Hvordan takles det? Hvordan forholder retten og de sakkyndige seg til slik uenighet?

De sakkyndige

En sakkyndig fortalte at en del rettspsykiatrisk sakkyndige kunne bli satt ut av uenighet, men mente selv at det ikke var noe stort problem. Hun viste til at hun kanskje ikke hadde et så avslappet forhold til uenighet i starten av sin karriere, men at hun nå ikke synes det gjorde noe å være uenig med sin kollega.

Tror jeg ved et par tilfeller de senere årene har hatt en god ide om at dette står jeg for. Hvis noen andre sier noe annet, så har jeg både sagt og signalisert at det er greit. Da kan vi skrive hver vår ting. Vi kan ha samarbeidet om datagrunnlaget og alle dokumentene, men har gjort det sånn at du skriver din vurdering og jeg skriver min vurdering, og så får vi se hva retten gjør.

Men hun pekte samtidig på at det er ganske vanlig at «(..) når vi mennesker snakker sammen så kommer man til en slags enighet over tid».

En annen sakkyndig sa at der hun hadde opplevd å være uenig med den andre sakkyndige så hadde de skrevet at de hadde kommet frem til forskjellig konklusjon i erklæringen. Hun sa også at:

(..) det hender av og til at jeg er uenig med min makker, og da kan det jo være at vi diskutere oss litt frem og tilbake, og sier at vi har diskutert det og vi ser på den ene siden..., på den andre siden..., (..) Så kan vi komme til forskjellige, eller til den samme konklusjonen. Men det skal noe til å være uenig om § 44 altså.

Den tredje sakkyndige sa at hun ikke ofte hadde opplevd å være uenig i den andre sakkyndiges konklusjon. Hun fortalte at «(..) når du først er landet på at det er en positiv konklusjon i forhold til mandatet, så er symptomene så sterke og dominerende at det nærmest er åpenbart».

Dommerne

En dommer hadde ikke opplevd uenighet i de straffesakene hun hadde hatt hvor rettspsykiatriske sakkyndige var oppnevnt. Hun mente hun hadde fokusert på uenigheten og vært opptatt av at den skulle kommet frem dersom det hadde vært sentralt for saken. «(..) det ville jo vært litt positivt med uenighet mellom de sakkyndige, for da blir det klarere for retten at dette må man tenke gjennom og treffe et selvstendig standpunkt».

En annen dommer sa også at hun ikke hadde noe behov for at de sakkyndige til en hver tid skulle være enige.

(..) tvert i mot. Jeg har jo ikke noe behov for at de skal tilsløre noe uenighet. Da vil jeg jo heller ha det frem og opp i lyset, og så får jeg vurdere hvilke konsekvenser da den uenigheten skal ha. Det er ikke noe mål i seg selv at alle skal være enige til enhver tid. I hvert fall ikke i straffesaker. Der er det jo faktisk viktig å få frem om en konklusjon har et svakere fundament enn en annen, så det blir riktig resultat.

En tredje dommer svarte at hun i de sakene hun hadde hatt, hvor rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige var involvert, ikke hadde opplevd at de sakkyndige var uenige. Hun hadde heller ikke noen mistanke om at de skjulte en eventuell uenighet for retten, men tilføyde at det var vanskelig å si noe med sikkerhet.

Uavhengighet

I strpl. § 142 andre ledd står det: «Som regel bør det heller ikke oppnevnes sakkyndige som står i avhengighetsforhold til hverandre». Jeg var interessert i å høre hvordan dommerne så på dette med uavhengighet, og ikke minst hvordan de sakkyndige sørger for sin uavhengighet til den andre de var satt til å jobbe med.

De sakkyndige

En sakkyndig fortalte meg at til tross for at hun alltid jobbet i par så gjorde hun sine observasjoner alene, og at dette var med på å sikre en uavhengighet. Unntaksvis gjorde hun de sammen med andre i tilfeller der hun hadde folk i opplæring eller hvis observanden var vanskelig å få tak i, og politiet måtte ta vedkommende inn.

Politiet sier vi kan holde han et par-tre timer. Da reiser vi for å få en samtale sammen for å se hva dette er for noe. Da er det ofte vi løser det hele med å gjøre individuelle avtaler senere. I de situasjonene, må vi smi mens det hele er varmt.

Når det gjelder uavhengighet i forhold til selve erklæringene, fortalte hun at hun også ivaretar uavhengigheten der ved å skrive om de samtalen hun har hatt med navn, dato og varighet, hva hun tenker om dem, samt gi en liten oppsummering til slutt. Kollegaen hennes ville også gjøre det samme. På den måten ville det bli et tydelig skille mellom dem og deres egne, uavhengige refleksjoner.

En annen sakkyndig sa at hun som oftest alltid jobbet sammen med noen.

Før mente man psykiatrien var så usikker at man måtte ha to sakkyndige. Nå sier man at vi må ha to for å se om det er enighet. I og for seg er det greit å være to, det er alltid hyggelig å være to på et lag (..). Men den andre må ikke være sammen med deg hele tiden, så ofte går vi en og en og snakker med observanden. (..) Det er veldig lurt å kunne ha det sånn, slik at man kan gjøre seg en egen mening og oppfatning. (..) Jeg synes vi er relativt ærlige og ordentlige på det der.

Den tredje sakkyndig sa også at hun alltid jobbet sammen med noen. Unntaket var der hvor det var snakk om tilleggserklæringer. Hun foretrakk at de gjorde den første observasjonen,

den første samtalen hver for seg. Hun mente det i alle fall var med på å sikre en minimumsuavhengighet.

(..) jeg ønsker at vi hver for oss danner oss et inntrykk av den vi snakker med uten å snakke sammen først. Og da sier jeg «kan du skrive ditt inntrykk, så skriver jeg mitt inntrykk, og så limer vi det uavhengig inn». (..) For det gir jo også retten den mulighet til å se at ja, her har vi sett det litt forskjellig. Da er det usensurert og da har også juristene mulighet for det de kaller kontradiksjon.

Dommerne

En av dommerne sa at hun hadde tillit til at de sakkyndige var uavhengige av hverandre. Jeg spurte også dommerne om de ofte opplevde at de samme rettspsykiatriske sakkyndige ble oppnevnt i flere saker. Samtlige av dem svarte bekreftende på dette. En dommer forklarte at det særlig tidligere var noen parhester som gikk igjen og som var vanlige å oppnevne, men at det etter 22. juli-saken ikke var fullt så populært lenger. En annen dommer pekte også på at de samme sakkyndige ofte ble oppnevnt sammen. Hun mente det ikke var spesielt heldig.

(..) man går jo fort inn i et mønster. Jeg synes ikke det er så kritikkverdig i seg selv at noen blir oppnevnt mange ganger, fordi de er dyktig. Det er det som ligger til grunn for at du blir oppnevnt mange ganger, og at du har tid ikke minst. Men det er uheldig at de samme samarbeider hele tiden for da får du ikke prøvd synspunktene dine på en ny måte.

Skråsikkerhet versus tvil

Et moment som ble omtalt på flere av konferansene og seminarene jeg deltok på, var sakkyndiges tvil. Hvor godt kommer denne frem? Er de sakkyndige, dersom de har vært i tvil, opptatt av å uttrykke denne? Og oppfordrer retten de sakkyndige til å opplyse om eventuell tvil?

Under høringskonferansen ble det åpnet for debatt og spørsmål fra salen flere ganger i løpet av de to kursdagene. Da var det en sakkyndig som uttrykte at vedkommende følte retten i all hovedsak ønsket at de sakkyndige skulle komme frem til et entydig svar. Hun følte seg presset til dette, også i situasjoner der det var tvil. En dommer tok da til ordet og oppfordret alle de

sakkyndige om å uttrykke det, de gangene de var i tvil, og at dette absolutt ikke var noe de ville de skulle skjule for å fremstå som sikre. At dette kom frem ville være viktig for å kunne ta en god beslutning i saken. Det ble nikket samtykkende rundt om i salen.

Under den første rettssaken jeg observerte var det en annen ting som slo meg, og det var min egen tvil. Jeg satt på tilhørerbenken verken som psykiater eller jurist og ble skremt over hvor lett jeg var å overbevise. Fra å være sikker på at gutten hadde vært psykotisk, og dermed ikke tilregnelig i gjerningsøyeblikket, til å tro at det var snakk om en rusutløst psykose etter de sakkyndige hadde vitnet. Jeg gikk fra det ene ytterpunktet til det andre bare i løpet av noen få dager, og det skremte meg. Dommere har antageligvis noe mer erfaring når det gjelder slike, eller lignede problemstillinger. Men for dem må rettspsykiatri være et felt der deres egen kunnskap er mager. For en dommer å skulle ta en avgjørelse i en slik sak, en sak med for meg overbevisende sakkyndige, skjønner jeg kan være vanskelig. At det da fort kan gå i retning av de sakkyndiges konklusjon, er også forståelig.

De sakkyndige

Alle de tre sakkyndige svarte at de hadde vært i tvil, og at det ikke var sjelden det hendte. En sakkyndig sa hun alltid var i tvil, men at det var forskjell på graden av tvil. «Hvis jeg signerer og gir fra meg en konklusjon, så er det fordi min erfaring og mitt skjønn tilsier at dette kan jeg stå for. Men jeg redegjør for at jeg er i tvil, og hvis det er veldig mye tvil så bruker jeg tid på det i retten (..)».

En annen sakkyndig sa at hun absolutt hadde vært i tvil, og at det hendte til stadighet. Hun var veldig klar på at det da måtte skrives i erklæringen. Den tredje sakkyndige mente at det å ikke anerkjenne at man av og til er i tvil, er å ha manglende ydmykhet for fagets kompleksitet. Hun var klar på at hun hadde vært i tvil, både med hensyn til konklusjonen og med hensyn til den diagnostiske vurderingen, og la til: «Så kan jeg da også være i tvil i terapeutisk praksis. Jeg har sittet med folk i over to-tre år og lurt på hva er det som foregår her?».

Jeg spurte de sakkyndige om de følte retten var opptatt av at tvil skulle komme frem. En svarte at det synes hun ikke de var. Hun trodde derimot at det var noe som kom til å få mer oppmerksomhet fremover i kjølvannet av 22. juli-saken. En annen mente det varierte hvor mye retten satte fokus på tvilen, og at det kom an på hvor mye erfaring rettens aktører hadde med saker der rettspsykiatriske sakkyndige ble hentet inn.

Dommerne

En av dommerne kunne ikke huske at de rettspsykiatriske sakkyndige hun hadde hatt i sine saker hadde vært i tvil. Hun kunne heller ikke huske om det hadde vært noe hun hadde spurt dem om. En annen dommer syntes det var vanskelig å vite om de sakkyndige hadde vært i tvil «(..) fordi i den grad de sakkyndige ikke bringer frem tvil, så kan det enten være fordi de ikke har vært i tvil, eller fordi de ikke presenterer tvil». Hun sa hun absolutt hadde opplevd at de sakkyndige hadde vært i tvil fra tid til annen, men at hun ikke hadde klart for seg hvor ofte det skjedde.

Press til å komme frem til en konklusjon?

Jeg var interessert i å finne ut om de sakkyndige hadde følt et press fra noen av rettens aktører til å komme frem til et klart svar, eventuelt et svar fremfor et annet. Her ville særlig de sakkyndiges perspektiv være aktuelt, men jeg var også interessert i å se om noen av dommerne hadde erfart det i sine saker, og også hvordan de da hadde håndtert det.

De sakkyndige

En sakkyndig snakket om en slags kode som lå i rettsalen. Har man ikke knekket denne koden, så vil det være større sjanse for at noen av rettens aktører vil prøve å presse deg. «Juristene vil ha klare svar og vil presse de sakkyndige. De merker om de sakkyndige har knekket koden eller ikke. Har ikke de sakkyndige knekt den, så prøver de seg. Det er nesten en naturlov. Men vi har lært oss språket, og tar det i fødselen». En annen fortalte at hun hadde følt press i rettsalen, men: «(..) at da må du rette på det du har sagt før. Det kan du selvfølgelig, men da har den vært innom Den rettsmedisinske kommisjon og fått stempel og greier, så det skal noe til at du legger om diagnosen da».

Den siste av de sakkyndige hadde også følt på presset, men pekte også på at det jo hender at de sakkyndige har tatt feil. «(..) en gang så måtte vi bare erkjenne at vi hadde tatt feil, og da skal vi jo ikke stå i mot presset. Ja, da hadde vi tatt feil». Hun fortalte også at hun har opplevd litt press fra en forsvarer selv om hun uttrykkelig sa at hun var i tvil. Hun fortalte om en telefonsamtale hun fikk av en forsvarer:

(..) vedkommende ringte og fortalte meg at han [den tiltalte] må jo være psykotisk, og jeg sa at det syntes jeg ikke at han er. Ja, men bevisstløs var han vel da? Nei, han har en historie og husker hva som skjedde, og hode og hale på den historien. Ja, men utviklingshemmet må vel kunne konkluderes? Da hadde vi gått hele runden rundt, og da tenkte jeg at dette her er en udugelig jurist altså, som bare skal ha vedkommende inn i utilregnelighetsgreia.

Dommerne

En dommer fortalte at hun syntes det for det meste gikk veldig ordentlig for seg i rettsalen, men at hun av og til kunne synes de sakkyndige ble kjørt litt vel hardt.

(..) man er innforstått med at ikke minst forsvarer har plikt til å være litt pågående når det er ting han mener er svake punkter i en sakkyndigerklæring. Av og til så kan man jo synes litt synd på sakkyndige, de får veldig hardt kjørt, men det er sjelden. I hvert fall er det veldig sjelden at det er noen som går over en grense. Tror de fleste sakkyndige er profesjonelle og vet at de må kunne tåle litt tøff eksaminasjon fra kanskje særlig forsvarer. Så lenge det er i høviske former for å si det sånn.

Hun pekte også på at det noen ganger kunne virke som at de sakkyndige var litt på defensiven under eksaminasjonen og at det heller ikke var noe gunstig. Hun la til at «Det er andre aktører i salen som i større grad må beskyttes og vernes av dommeren enn profesjonelle sakkyndige».

En annen dommer trodde ikke det var så mye press på de sakkyndige hverken i forhold til utarbeidelsen av erklæringen eller i retten. Men håpet av hvis de sakkyndige hadde følt et sånt press, så ville de si i fra. Hun mente det var viktig for retten å få vite om slike tilfeller. Hun fortalte at hun ville ha reagert veldig på det om hun fikk vite at de sakkyndige hadde blitt presset. «(..) satt på spissen: Hvis en erklæring har blitt utsatt for såpass mye press, ville jeg tenkt at da måtte man hatt en ny rett og slett. For det skal jo være en uhildet objektiv, uavhengig vurdering».

Oppsummering og drøftelse

Det finnes mange eksempler på domsavgjørelser der retten har lagt de sakkyndiges vurderinger til grunn. Dette er blitt kritisert, og flere har fremmet at de skulle ønske retten var mer selvstendig og ikke lente seg så på de sakkyndige i retten. 22. juli-saken var derimot et godt eksempel på en sak som brøt med den tidligere praksisen. Der valgte retten å benytte seg av sin mulighet til å oppnevne nye sakkyndige, til tross for at dette ikke ble begjært av hverken påtalemyndigheten eller den tiltalte. I denne saken ble det tydelig markert at det er retten som må ta den avgjørelsen og at retten bør oppnevne nye sakkyndige dersom den er i tvil, eller ikke føler at de først oppnevnte sakkyndige har levert et godt nok arbeide.

De sakkyndige skal også være uavhengig av hverandre jfr. strpl. § 142. De sakkyndige mente dette ikke var noe problem. De løste det ved at de foretok observasjoner hver for seg, og også ved å tydeliggjøre hvilke deler av erklæringen hver av dem hadde skrevet. En av dommerne mente at det var mindre heldig at de samme sakkyndige jobbet sammen i de fleste saker, men at det ikke skjedde fullt så ofte etter 22. juli-saken. Det er et viktig prinsipp at de sakkyndige ikke er avhengig av hverandre, ettersom psykiatri er et fag hvor det ikke nødvendigvis kun finnes ett riktig svar. Muligheten for at de sakkyndige kommer frem til forskjellige konklusjoner vil derfor være til stede. Dag Ellingsen tar også opp uavhengighet og parhester i sin bok. Han viser til at han ser klare fordeler ved å arbeide mye med noen man etter hvert kjenner godt, og at dette vil kunne bidra til følelsen av at arbeidet går smidig og effektivt (Ellingsen 1987, s. 50). Men dette momentet kan også vise seg å være en ulempe sett fra et rettssikkerhetsperspektiv: «Samkjøring kan også bety at man vil jenke seg etter den man antar eller vet vil bli den andres motargumenter. Slike par vil vel også ha valgt hverandre fordi de samarbeider godt. På denne måten kan problemer og uenighet som finnes innen faget kamufleres for retten» (Ibid). Det at de sakkyndige ofte blir spurt hvem de kunne tenke seg å samarbeide med, kan altså i følge Ellingsen være mindre heldig. For å forhindre dette burde praksisen heller vært at påtalemyndigheten har oversikt over hvilke sakkyndige som har jobbet sammen før, og selv sørger for en variasjon av sammensetningene.

At retten blir opplyst om eventuell tvil, uenighet, press og usikkerhet er også svært viktig. De sakkyndige jeg intervjuet fortalte at de alle hadde vært i tvil fra tid til annen i en sak. De mente det var viktig at tvilen ble gjort rede for, slik at retten var klar over det før den skulle treffe en avgjørelse. De mente imidlertid at retten ikke var spesielt opptatt av og spurte om de sakkyndiges tvil, men at noen av rettens aktører som hadde mye erfaring med slike saker var flinkere på det enn andre. En av dommerne hadde ikke opplevd at det var noe tvil i de sakkyndiges uttalelser i de sakene hun hadde hatt. En annen mente det hadde skjedd en gang i blant, men var usikker på om det fantes en del mørketall på området. For at tvilstilfeller skal komme godt frem må både de sakkyndige og retten fokusere på det, forteller om det, og spørre om det. Uenighet mellom de sakkyndige var uproblematisk i følge de sakkyndige, og dommerne ga også uttrykk for det samme. En sa hun ikke hadde opplevd uenighet i de sakene hun hadde hatt, men at hun syntes det hadde vært fint ettersom det da hadde presset retten til å måtte ta et selvstendig standpunkt. En annen var opptatt av at uenigheten ikke måtte skjules, men heller fås frem i lyset slik at retten kunne komme frem til et riktigst mulig resultat. Når det gjaldt press fra noen av rettens aktører, så hadde flere av de sakkyndige opplevd det. Især var det da snakk om press fra forsvarersiden. En dommer hadde opplevd at de sakkyndige hadde blitt kjørt litt hardt av forsvareren. En annen dommer sa at hun håpet de sakkyndige sa i fra dersom de hadde følt seg presset, særlig i forhold til erklæringen.

Det virker ikke som at det er en standardisert praksis i retten i dag at tvil, uenighet, press og usikkerhet blir fokusert på, uavhengig om det kommer frem av erklæringen eller ikke. Det bør det kanskje være. Som Ellingsen skriver er konsekvensene av å stille feil diagnose i psykiatrien annerledes fra feildiagnostisering i strafferetten (Ellingsen 1987, s. 140):

Skulle diagnosen [i psykiatrien] være feil stilt kan dette rettes opp seinere, pasienten har i alle fall fått en behandling som neppe kan skade ham. Hvis så psykiaterne tar med seg denne rolleutformingen når han befinner seg i straffesystemet, kan konsekvensene bli katastrofale. (..) En diagnose stilt under tvil, kanskje nærmest som et forsøk, kan gi store strafferettslige følger i form av års lidelser – i tillegg til selve stempelen. I og med at psykiaterens jobb er over når diagnosen er stilt, får han heller ikke mulighet til å rette opp sine feil (Ellingsen 1987, s. 140).

Samtlige faktorer som kan bidra til å skape et usikkerhetsmoment i forhold til vurderingen i de sakkyndiges erklæringer, bør derfor alltid komme frem. Dersom ikke de sakkyndige forteller om en eventuell tvil, usikkerhet, uenighet eller at de har blitt utsatt for press, bør dommeren for sikkerhets skyld likevel spørre om det har foreligget. Dersom det har vært

tilfeller av det, er det ikke sikkert det har hatt noe å si for konklusjonen i erklæringen, men så lenge det foreligger en mulighet for at det kan ha gjort det, bør den muligheten tas på alvor. Hadde en slik praksis blitt innført og automatisert i alle norske domstoler, ville det muligens bidratt til et enda bedre og vel belyst bevismateriale, som igjen ville gjort at retten kunne treffe sin avgjørelse på et riktigere grunnlag. At retten presser de sakkyndige, kan kanskje forklares i lys av rettens krav til seg selv om å løse egne oppgaver. Retten skal komme frem til en avgjørelse. Dersom den selv er i tvil om hva denne skal være, for eksempel på grunn av at den står ovenfor en problemstilling som ikke kan besvares utelukkende med juridisk metode, vil den gjøre det den kan for å finne ut av det. Derfor oppnevner den sakkyndige. Men kommer heller ikke de sakkyndige, ekspertene, frem til et klart svar, står den der rådvill fremdeles. At retten da legger litt ekstra press på de sakkyndige for at de skal komme med en noe klarere konklusjon, vil kunne tolkes som et forsøk på å få hjelp til å komme seg ut av en vanskelig situasjon.

5.8 Kvalitetssikring

Når det gjelder kvalitetssikring er det særlig tre momenter som i dag skal bidra til å sikre denne i norsk rett. For det første at den sakkyndige har tilstrekkelig med relevant kompetanse, altså at vedkommende har den riktige utdannelsen, samt relevant praksis. Det ses også som en fordel at den sakkyndige har tatt B og/eller C kurs. Det andre er at det i praksis alltid oppnevnes to sakkyndige i straffesaker. Det tredje momentet er at det ble opprettet en egen psykiatrisk gruppe innenfor Den rettsmedisinske kommisjon som skal se på premissene for de sakkyndiges erklæringer, samt gi tilbakemeldinger til retten om de har noen bemerkninger eller ikke. De to første momentene har vært tatt opp tidligere i oppgaven, så jeg skal her kun gå nærmere inn på Den rettsmedisinske kommisjon.

Den rettsmedisinske kommisjon (DRK)

Da Den rettsmedisinske kommisjon ble opprettet på slutten av 1800-tallet var det med tanke på at det skulle ha følgende funksjon:

Den skulle for det første ha en *veiledende* funksjon ovenfor de sakkyndige, (...). Kommisjonen skulle også gi retten, påtalemyndigheten og den offentlige forsvarer den veiledning som måtte ønskes. (...) For det andre skulle kommisjonen være

kontrollerende, idet sakkyndiges erklæringer i straffesaker skulle forelegges kommisjonen (NOU 2001: 12, s. 100).

På Statens sivilrettsforvaltnings hjemmeside står beskrevet hva som er kommisjonens funksjon i dag:

Kommisjonen skal kontrollere alle innsendte erklæringer og uttalelser som omfattes av begrepet rettsmedisin.(..) Kommisjonen fungerer videre som et veiledende organ i rettsmedisinske spørsmål. Kommisjonen har også ansvar for en felles sakkyndigutdannelse (B-nivå),(..). Kommisjonen er også involvert i spisskompetansekurs innen de ulike fagområdene (C-kurs).²⁶

Dens oppgaver er altså mer eller mindre de samme som den var når kommisjonen først ble opprettet, i tillegg har den fått ansvar for kursing av sakkyndige. I likhet med psykiatrifaget så fikk DRK mye hard medfart i forbindelse med 22. juli-saken, og det virket som mange av de som jeg intervjuet hadde en sterk mening om kommisjonens virksomhet og dens medlemmer.

De sakkyndige

Av de tre sakkyndige var det to som særlig mente at DRK ikke gjorde en godt nok jobb. En av de to sa blant annet følgende:

Det er bare tull. Før [når Randi Rosenqvist var leder av kommisjonen] var hun ganske klar. Jeg var veldig uenig med henne av og til, men det spiller jo ingen rolle. Nå er det veldig usikkert hva de egentlig mener. (..) jeg har inntrykk av at det de holder på med, blir bare for å henge ut sine kolleger. Og det liker jeg veldig dårlig.

Hun pekte på at ordningen med DRK slik den er i dag ikke er spesielt god, og at det er veldig lite vitenskapelighet i den. Hun mente kommisjonen kunne hatt godt av å ta inn andre medlemmer fra andre fagfelt slik at det ble en mer tverrfaglighet og større bredde. Den andre sakkyndige som også var veldig misfornøyd med kommisjonen, fortalte at kommunikasjonen mellom henne og dem var preget av en enveiskommunikasjon.

Jeg har vært med så lenge at jeg har hatt tre ledere av kommisjonen, og det er store forskjeller der. Jeg må si at det var best i gamle dager. Jeg synes Randi [Rosenqvist] var streng og fear, hun var klar og tydelig. Hun hadde blant annet et opplegg på nyhetsbrev, og det vil jeg gjerne tilbake til. Nå går det i hytt og pine, og fungerer ikke. Det er innfallsmetoder som av og til dominerer, og du ser faktisk at de ikke har lest erklæringene. Jeg har noen eksempler der jeg ser av kommentarene at de faen meg ikke har lest. Det synes jeg er et problem, spesielt når du da får tilbakemelding uten begrunnelse. Det holder ikke.

²⁶ Sitat hentet fra: <http://www.sivilrett.no/nb/Innhold/DRK/>

Hun pekte på at det var behov for en stor omveltning i kommisjonen, og at de har et stort troverdighetsproblem. Åpenhet, rekruttering, rotasjon, ansvar for utdanning er stikkord hun syntes var viktige i den sammenheng. Hun mente også det ville vært gunstig om kommisjonen i tillegg også kunne fungert som en læringsplattform for særlig ferske sakkyndige. At de som er interessert får prøve seg i kommisjonen innimellom og kikke andre i kortene, få et innblikk og forståelse i hva andre skriver og kan lære av det. Hun mente kommisjonen ikke var åpen for en toveiskommunikasjon og den læringen som ville ha ligget i det, og sa at «(..) det er behov for struktur og en virkelig gjennomgang. Jeg mener at det er personale der som bør vurdere nøye om det er dette de er egnet til».

Den tredje sakkyndige sa at det var veldig varierende tilbakemeldinger hun hadde fått fra DRK.

Noen ganger synes jeg det er noe ordentlig pirk, som jeg ikke skjønner har noe med de viktige spørsmålene å gjøre. Av og til har det vært helt gode påpekninger som jeg har lært noe av (..). Det varierer veldig. Jeg har også fått tilbakemeldinger som er så kryptiske at jeg ikke skjønner noen ting (..). Ellers så har jeg lagt til grunn at det de gjør er et skikkelig arbeid. Og det er et viktig og riktig arbeid. Og det tror jeg at jeg kommer til å fortsette med, men med det sagt på synes jeg den ene setningen «ingen vesentlige bemerkninger», den lærer vi ikke så mye av.

Dommerne

Dommerne hadde også sine meninger om DRK. En fortalte at den kommunikasjonen som skjedde mellom henne og kommisjonen var skriftlig i form av at hun fikk tilbakemeldinger dersom kommisjonen hadde noen merknader. Hvis de hadde merknader, sørget hun for at det ble utarbeidet en tilleggssrapport, men la til at det i visse saker kunne ender opp med at formannen i DRK måtte vitne i retten fordi det kunne være uklart hva kommisjonen egentlig mente om erklæringene. En av de andre dommerne sa at det var viktig å ha klart for seg hva kommisjonens rolle egentlig er: «(..) det viktigste poenget er det som ikke alltid kommer frem utad, at det ikke er en kvalitetssikring generelt. De skal se på forholdet mellom premisser og konklusjon. (..) men jeg går ut i fra at hvis de ser klare metodiske svakheter, at de også vil si i fra». Denne dommeren trakk frem 22. juli-saken og viste til visse aspekter ved kommisjonens arbeidsmåte som hun syntes var kritikkverdige:

Og så er det jo det som var tema under Breivik saken, (..) for det første om de har en slik ekstrem konsensus holdning, slik at de diskuterer til de blir enige som en amerikansk jury. Det andre spørsmålet er i hvilken grad de gir uttrykk for uenighet eller dissenser. At det tilsynelatende er et pavevalg nær sagt, at de skal komme til et svar (..), det er jo ikke særlig kjekt.

Den siste av dommerne fortalte at hun i grunnen ikke hadde tenkt så mye på DRKs rolle. Som hun sa: «Jeg har vel ikke egentlig klargjort for meg selv hva det er Den rettsmedisinske kommisjon egentlig undersøker, og hva det innebærer at de ikke har noen bemerkninger». Men hun sa hun hadde fulgt litt med på 22. juli-saken og fikk inntrykk av at kommisjonens rolle var å se på formelle forhold ved erklæringen, mer enn å vurdere om resultatet var riktig.

En av dommerne lo litt når jeg spurte om hun hadde tillit til DRK.

Jeg synes ikke det var veldig tillitsvekkende det som fremkom under 22. juli-saken. Altså som jurister så ler vi fremdeles av dette her med at de stemmer over erklæringen først. Hvem er enig, hvem er ikke enig? Og så tar vi diskusjonene. Hallo! Også har jeg ikke tillit til at de er tilstrekkelig uavhengige til de som er oppnevnt.

Hun pekte på at det rettspsykiatriske miljøet er for snevert, og at de derfor kjenner hverandre personlig, eller kjenner til hverandre alle sammen. Derimot lekte hun litt med tanken om en nordisk kommisjon som kunne gå gjennom disse erklæringene. Altså en større kommisjon som ikke kun tilhørte et land, og som da også antageligvis ville sikre en bedre uavhengighet mellom kommisjonens medlemmer og rettspsykiaterne.

Oppsummering og drøftelse

Av tre sakkyndige var det bare en som syntes kommisjonen gjorde et godt arbeid. De to andre mente derimot at DRK ikke gjorde en god nok jobb, at de ikke tok nok ansvar for opplæring av nye sakkyndige og at kommunikasjonen kun fungerte enveis. Tilbakemeldingene de fikk kunne være veldig varierende og noen ganger hadde en av de sakkyndige inntrykk av at de ikke engang hadde lest erklæringen hennes. To av de tre dommerne var også kritisk til kommisjonen. Det som kom frem om DRK under 22. juli-saken var heller ikke spesielt tillitsvekkende mente en. En annen hadde ikke tenkt så mye over DRK, og var heller ikke helt innforstått med hvilken rolle de hadde og hva deres oppgaver bestod av.

Nå har jeg ikke fått anledning til å snakke med DRK, så jeg kan kun foreta en drøfting her basert på det jeg har lest om kommisjonen, kombinert med det de jeg intervjuet fortalte meg. Den opprinnelige tanken om at kommisjonen skulle fungere som et veiledningsorgan, har blitt videreført inn i kommisjonens arbeidsinstruks i dag. Imidlertid kan det virke som at veiledningsbiten ikke fungerer optimalt. Det har blitt pekt på at kommunikasjonen med kommisjonen er preget av kun å gå en vei, altså fra kommisjonen og til retten eller de sakkyndige. De sakkyndige mener de får lite konkrete og mangelfulle tilbakemeldinger fra DRK. De skulle ønske det kunne foreligge et større læringspotensiale i tilbakemeldingen, at tilbakemeldingen var grundigere og at det kom tydelig frem hva kommisjonen mente var erklæringens svake punkter og hvorfor. Det ville forlang et større, og antageligvis mer krevende arbeid fra kommisjonens side. På en annen side ville det kunne bidra til å bedre fremtidige erklæringer, som burde være målet både for kommisjonen, retten, de sakkyndige og samfunnet forøvrig. Hvis kommisjonen også i tillegg kunne, som nevnt tidligere, sørge for at påtalemyndigheten og retten hadde oppdaterte lister over hvilke psykiatere som hadde gått gjennom B- og/eller C-kurs, ville det blitt enklere å velge sakkyndige som har blitt kurset og satt seg inn i rettspsykiatrien. Det ligger riktignok en liste over sakkyndige og deres kompetanse på Statens sivilrettsforvaltnings hjemmeside, men mitt inntrykk er at den ikke er godt nok kjent og dermed heller ikke blir brukt av dommerne.

5.9 Kommunikasjon mellom to forskjellige fagfelt

Professor dr. juris ved Universitetet i Oslo, Hans Petter Graver, rettet under høringskonferansen et fokus på kommunikasjon mellom forskjellige fagfolk og hvordan kunnskap, språket vårt og ordene vi bruker kan føre til misforståelser. Han pekte på at når fagfolk skal kommunisere på tvers av faggrenser kan det oppstå misforståelser dersom man ikke problematiserer kunnskap man ikke forstår. Graver mente det var slik at man hadde tradisjoner, rolleforståelsene og lignede innenfor et fagfelt, men som ikke artikuleres fordi man i det miljøet kommuniserer med utgangspunkt i veldig mye delt kunnskap. Problemet kan da fort bli at man glemmer at andre utenfor fagfelleskapet ikke nødvendigvis besitter denne kunnskapen og forståelsen, og dermed ikke vil forstå selv om man snakker samme

språk. Graver påpeker også at når man blir presentert for ord man ikke skjønner, er det ikke alle som tør å spørre hva det betyr:

(..) alle er ikke alltid like flinke til å spørre hvis det er et ord de ikke skjønner fordi når vi står i en situasjon og noen bruker et ord som er ukjent, så tror vi at det er ukjent bare for meg, ikke sant. Vi tror at alle andre kjenner ordet, at det er bare jeg som ikke kjenner det, og så tør vi ikke gi til kjenne at vi ikke vet det som alle andre vet.

Dette kan vi finne eksempler på også i forbindelse med bruk av sakkyndige i retten mener Graver. Der har medisinerne sin terminologi som kan være vanskelig å forstå for juristene. Det er derfor viktig at juristene tør å spørre når det er noe de ikke forstår, og at medisineren forklarer det så tydelig og forståelig som mulig for juristene. Dette går imidlertid begge veier: Juridisk terminologi er ikke alltid like forståelig for medisinerne. Her må også juristene være påpasselige med å bruke ord som er forståelige for andre ikke-jurister.

Harald Stanghelle, problematiserte også språket under høringskonferansen. Han viste til at juristenes og psykiaternes språk ikke er kongruente, og at

(..) hvis det ikke er en forståelse på begge sider av at de egentlig ikke forstår hverandre, ja da går det galt. Og den forståelsen av at en ikke forstår, den krever en ydmykhet som ikke er spesielt utbredt hverken hos jurister eller psykiatere, eller for den saks skyld heller ikke hos redaktører.

Groseth problematiserte også avhøret av de sakkyndige. Han mente at avhøret i stor grad overlates til de sakkyndige, og at dette er fordi dommeren er redd for å stille dumme spørsmål ettersom han befinner seg på bortebane. Groseth oppfordret alle sakkyndige til å ha dette i mente, og å spørre rettens administrator om en full gjennomgang av erklæringen er ønskelig eller om det holder å gå gjennom sammendraget.

Kommunikasjon mellom juristene og de sakkyndige var et tema jeg ønsket å ta opp med intervjupersonene mine. Jeg spurte både dommerne og de sakkyndige om hva slags kommunikasjon som forelå mellom de sakkyndige og rettens aktører, foruten om mandatet. Jeg ønsket å få rede på hvorvidt de var fornøyd med denne, og om det var noe slags system for tilbakemelding etter saken var avsluttet. Jeg lurte også på om det var noe de kunne tenkt seg kunne vært annerledes på dette feltet.

De sakkyndige

Samtlige av de sakkyndige pekte på at det ikke var noen særlig kommunikasjon med retten og dens aktører utover levering av erklæringen og tilstedeværelse og vitneavhør i retten. En forklarte at hvordan kommunikasjonen var, kunne variere fra sak til sak.

Det er saker hvor de ikke er så kjent med vår rolle og funksjon. Der er de mer åpne til at vi gjør det på den måten vi er vant til. Da gjelder det å skjøtte den fullmakten ganske bra da. Men jeg synes vanligvis det ikke er noe stort problem. Det kan være noen saker hvor jeg synes det er litt for arrig og dels usaklige forsvarsstrategier som går på hersketeknikker og som går på underminering, men jeg synes ikke jeg opplever det ofte.

Jeg spurte de sakkyndige om de fikk noen tilbakemelding i etterkant, og alle tre pekte på dommen som en form for tilbakemelding: «Får jo ofte dommen. Men vi må be om det, det er jo ikke noe automatikk i det. Vi vil jo gjerne at det skal være automatikk i det, at de sakkyndige fikk den og kunne lese og lære litt». En annen pekte på det samme når hun sa at hun alltid bad om dommen.

(..) det gjør jeg fordi jeg vil veldig gjerne se hvordan det beskrives det arbeidet vi har gjort. Hva har de tatt ut som vesentlig? Noen ganger får jeg noe ut av det, og noen ganger får jeg ikke det. Men det er veldig ofte at jeg ikke får den tilsendt selv om jeg ber om det. Det synes jeg er mangelfull tilbakemelding.

Alle de tre sakkyndige var klare på at de ønsket tilbakemelding fra retten. En uttalte:

Ja, fordi tilbakemelding er den beste betingelsen for at vi kan lære av en sak. Rask tilbakemelding gir det beste endringspotensialet vi som sakkyndige har. Så lever vi i et vakuum og aldri får tilbakemeldinger, så tror jo vi at dette er greit. Det er ikke alltid greit. Vi tar feil, vi kan formulere oss uheldig, vi kan ha bommet på noe, oversett noe.

Hun pekte også på at en slik form for tilbakemelding kan være skremmende for noen, at man er redd for å bli tatt med buksene nede. Men selv om ikke alle ønsket en tilbakemelding, så trodde hun at de fleste gjorde det.

Dommerne

Dommerne pekte også på at det ikke var noe særlig kommunikasjon mellom retten og de sakkyndige, hverken før, under eller etter rettsaken. En dommer sa at hvis det var snakk om kontakt i forkant av hovedforhandlingen, var det på grunn av tekniske grunner i forbindelse med for eksempel berammelser. De to andre dommerne pekte også på det samme, at når det gjaldt kommunikasjon i forkant var det utelukkende i form av praktiske spørsmål. De viste også til at noen annen form for kommunikasjon i forkant ikke ville være særlig heldig, ettersom dommen skal bygge på det som kommer frem under hovedforhandlingene. En dommer gikk inn på det problematiske ved å skulle ha kontakt med de sakkyndige i etterkant av hovedforhandlingene:

(..) det er et viktig prinsipp at retten treffer sin avgjørelse på grunnlag av en muntlig hovedforhandling, hvor alle er tilstede og alle kan kommentere det som foregår. Å ha noen diskusjon med de sakkyndige etter at hovedforhandlingen er ferdig og mens man skriver dom, det vil være helt galt.

Når det gjaldt tilbakemelding til de sakkyndige var det ingen av dommerne som hadde noen rutiner på det. En sa hun ikke hadde følt noe behov for det, en annen sa at hun trodde de fikk kopi av dommen, men at det i grunn var den eneste formen for tilbakemelding de fikk. En av dommerne sa imidlertid at det kanskje hadde vært gunstig med en slags form for tilbakemelding utover at de ble gitt dommen.

Man kunne tenkt seg en slags uformell tilbakemelding eller evaluering. En feedback som kunne ha betydning for senere saker. Men det har jeg aldri hørt om. Vi har jo fra tid til annen uformelle møter med dommere og advokater, konfliktråd, forliksråd og sånn, for å utveksle litt mer generelle erfaringer. Jeg tror ikke vi har hatt noe tilsvarende når det gjelder sakkyndige. Det kunne jo vært en form for feedback som hadde vært nyttig.

Oppsummering og drøftelse

Under høringskonferansen pekte Graver på at kommunikasjonen mellom sakkyndige og jurister ofte kunne by på problemer siden de ikke deler samme faglig forståelsesrammer, og at det derfor var viktig at representanter fra begge fagdisipliner ordla seg slik at den andre også forstod. Graver mente det ofte kunne være slik at dommerne ikke turte stille spørsmål ved det de ikke forstod i frykt for å virke dumme, og lot dermed den sakkyndig selv få styre hva

vedkommende skulle snakke om i retten. Stanghelle pekte på at det i sånne situasjoner er viktig å forstå at man ikke forstår hverandre, og at det krever en ydmykhet han mente dels manglet i begge faggruppene.

Samtlige av dommerne og de sakkyndige pekte på at det ikke forelå noen kommunikasjon utover erklæringen, tilstedeværelse og vitneavhør av de sakkyndige i retten. Hvis det var kommunikasjon i forkant av saken var det utelukkende i form av praktiske spørsmål og bemerkninger. Det var ikke noe system for tilbakemelding etter en avsluttet sak, men de sakkyndige bad om dommen for å se hvordan retten hadde sett på deres uttalelser. Alle de sakkyndige ønsket tilbakemelding fra retten, og mente det kunne være et godt læringspotensial. En dommer pekte på at det kunne ha vært gunstig med en tilbakemelding til de sakkyndige utover dommen. En slags evaluering via et uformelt møte kunne vært en ide, men hun hadde aldri hørt om noe sånt tidligere.

Under høringskonferansen ble det flere ganger gitt rom for at deltagere kunne komme med spørsmål eller korte innslag. Eksempelet jeg nevnte tidligere i oppgaven, om den sakkyndige som sa at sakkyndige kunne føle et press på å komme frem til et klart svar, illustrerer et interessant kommunikasjonsaspekt, som også er et kommunikasjonsproblem. At det tilsynelatende må en slik konferanse til for at de sakkyndige og dommerne skal kunne kommunisere problemer og frustrasjoner de sitter med, er bekymringsfullt. Hadde man fokusert på å bedre den tilsynelatende mangelfulle kommunikasjonen mellom de to fagfeltene, både i og utenfor rettsalen, kunne det muligens gjort at møte mellom jus og psykiatri ville bli bedre. Å få til et slags uformelt evalueringsmøte, som den ene dommeren foreslo, kunne vært en ide. Dersom for eksempel Den rettsmedisinske kommisjon eller Domstoladministrasjonen kunne tatt ansvar for å arrangere en slik sammenkomst mellom dommere og sakkyndige med jevne mellomrom, kunne det bidratt til å bedre kommunikasjonen og forståelsen for hverandres fag. Der kunne for eksempel forholdet mellom jus og psykiatri være et tema hvor deltagerne kunne få anledning til å dele positive og negative tanker, og generelle opplevelser de hadde rundt dette. Dersom de to gruppene hadde fått en større forståelse for hverandres fagfelt og hverandres utfordringer i retten, og på samme tid hadde klart å snakke samme språk, til tross for at de kommer fra forskjellige

fagfelt, ville det kunne fungert som en kvalitetssikring. Dette kunne igjen bidra til å redusere uriktige domsslutninger, som bør være et mål både jurister og sakkyndige streber etter.

Å dra inn Foucaults teori om kunnskap og makt kan være interessant, ettersom det er to sterke fag som her møtes. De har mye kunnskap om sitt eget felt, som igjen gjør at de besitter en betydelig makt. Imidlertid er det ikke åpenbart at den ene parten har mer makt enn den andre i dette tilfellet. Vi vil ikke her kunne snakke om et lege-pasient forhold, eller et lærer-elev forhold der maktrelasjonen er tydelig dominant hos den ene kontra den andre parten. I utgangspunktet er det dommeren som til slutt sitter med makten til å kunne ta en avgjørelse i saken, og da også ta stilling til hvor mye den sakkyndiges uttalelser skal ha å si for denne. Det er utgangspunktet, men i praksis har det imidlertid vist seg, med visse unntak, å fungere slik at den sakkyndige uoffisielt likevel har den avgjørende makten for domsavgjørelsen. Som Graver sa: «dommeren befinner seg på bortebane» og vil derfor ikke føle seg trygg på å kunne ta en selvstendig beslutning. Imidlertid vil et møte mellom de to, der de får innblikk i hverandres tanker og opplevelser kunne øke forståelsen til hverandres fag, minske fremmedfølelsen, og dermed også gjøre at dommeren mer aktivt kan treffe en selvstendig avgjørelse. Her kan også Luhmanns teori anvendes. I følge den har retten et ønske om å redusere kompleksiteten i de sakene de har, og i det moderne samfunnet forøvrig. For retten er det rettspsykiatriske systemet et ukjent system, og i det ukjente ligger det en kompleksitet nettopp fordi man ikke vet hvordan systemet fungerer. Sett ut i fra Auberts aktørperspektiv kunne man tenke seg at kompleksiteten i rettspsykiatrien delvis ville blitt redusert dersom dommerne hadde tilegnet seg større kunnskap om rettspsykiatrifeltet. Jeg skriver her delvis ettersom psykiatrien er en vitenskap i stadig endring, med mange gråsoner og delte meninger. Det rettspsykiatriske systemet vil nettopp derfor alltid være noe komplekst.

5.10 Blir erklæringen tatt til følge av retten?

At konklusjonen i de rettspsykiatriske erklæringene har tilsynelatende hatt mye å si for domsavsigelsen, har som nevnt tidligere vært kritisert fra mange hold. Jeg var interessert i å høre hva de sakkyndige selv mente, og også om dommerne hadde noen refleksjoner rundt dette.

De sakkyndige

To av de sakkyndige mente de hadde mye innvirkning på rettens avgjørelse, mens en mente det varierte veldig. En av de sakkyndige sa:

Hvis de to sakkyndige er enige, skal det noe til at retten går i mot det. (..) Det vi kanskje skal gjør mindre av, er å være skråsikre. Vi skal kanskje la være å trekke konklusjoner. Vi kan si hvilke muligheter det er for at retten kan trekke konklusjoner, det er det som må være det riktige. Men da blir ofte retten litt nervøs og sier at vi må gjerne vite hva vi skal si.

En annen sakkyndig følte hun hadde mye innvirkning på domsavsigelsen og mente når det gjaldt tilregnelighetsspørsmålet at retten ofte legger de sakkyndiges erklæringer til grunn. Den tredje sakkyndige sa hun hadde sett dommer som har tatt inn store deler av hennes argumentasjon og konklusjon, men har også vært vitne til det motsatte. Kun en av de sakkyndige hadde opplevd at retten hadde gått på tvers av deres erklæring, men hun sa det skjedde svært sjelden. En annen sakkyndig fortalte at hun hadde opplevd at retten vektla erklæringen i forskjellig grad, men påpekte samtidig at hennes rolle var å være en rådgiver og at det da var opp til retten å bestemme hva de kunne ha bruk for eller ikke.

Dommerne

En av dommerne fortalte at det ofte blir sånn at de sakkyndiges erklæring legges til grunn for dommen.

Det er ikke lett å tenke seg at kommisjonen sier ingen bemerkninger og at vi ser på erklæringen, på forklaringen til den sakkyndige, og mener at her mangler det mye, her må vi gi et tilleggs mandat, eller at her må vi oppnevne en ny. Det er selvfølgelig fullt mulig, men hittil har jeg ikke vært borti det. På så måte er Breivik saken og noen få andre saker, ekstreme unntakstilfeller.

Hun viste til at i de sakene hun hadde hatt hvor rettspsykiatriske sakkyndige var involvert, ikke hadde kommet med noen annen konklusjon enn dem hittil. Men hun så får seg at det kunne skje særlig i tilfeller der det var åpenbart at de sakkyndige ikke hadde bygd sine uttalelser på riktig forståelse av tilregnelighetsbegrepet. Altså at de sakkyndige ikke hadde forstått at utilregnelighet i straffeloven, ikke var det samme som blir brukt i psykiatrien ellers.

En annen dommer sa også at hvis begge de sakkyndige var enige om en konklusjon, ble den sjeldent overprøvd av retten: «Jeg vet jo eksempler på det motsatte også, men det vanlige er nok at hvis de to psykiaterne har kommet frem til det samme resultatet og er enige om det, så skal det ganske mye til for at du overprøver det.»

En dommer sa også at hun ikke selv hadde gått i mot, eller dømt annerledes enn det som ble konkludert i erklæringen. Jeg spurte hun om hun hadde hørt om andre saker der det hadde skjedd foruten om 22. juli saken og da svarte hun:

Aldri. Altså ikke i psykiatri. Det er vel nærmest fastslått i forbindelse med 22. juli-saken at det aldri har forkommet. Og det synes jeg er forståelig ut i fra at psykiatri oppfattes av jurister stort sett som et meget vanskelig og ugjennomtrengelig felt. Men det er klart at det å gå inn i hodet på andre mennesker og finne ut hva som er der, det må være vanskelig for psykiatere også.

Oppsummering og drøftelse

To av de sakkyndige mente erklæringene de ga til retten som regel hadde mye å si for domsavsigelsen, mens en mente det kunne variere fra sak til sak. De var opptatt av at de kun skulle fungere som rådgivere for retten, og at det var retten som skulle bestemme. Imidlertid kunne det virke som at retten vegret seg for å ta en avgjørelse. En sakkyndig mente retten kunne være redd for å komme til feil konklusjon og derfor ønsket at de sakkyndige skulle bestemme. En dommer fortalte at hun aldri hadde gått i mot de sakkyndiges konklusjon, men kan se for seg at det ville være aktuelt i saker der de sakkyndige har anvendt tilregnelighetsbegrepet på feil måte. En annen uttalte at psykiatri ofte oppfattes som et vanskelig å ugjennomtrengelig felt, og at det derfor var forståelig at dommeren ofte ila de sakkyndes uttalelser mye vekt.

I tillegg til det som ble drøftet under forrige tema angående kommunikasjon, og det å lære det andre felte å kjenne, kan det her også trekkes paralleller til det Aubert skrev om i sin artikkel angående ansvar for utfallet av saken i fremtiden. Jussen opererer ut i fra fastsatte lover og skal ta sine avgjørelser ved hjelp av disse og det som kommer frem under hovedforhandlingen. Skulle det i etterkant vise seg at beslutningen var feil, kan de forsvare sin avgjørelse ved at de tok dem basert på det som ble langt frem i saken, og at det fantes

hjemmel for avgjørelsen i norsk lov. Så sant de har anvendt lovparagrafene riktig, har dommeren sitt på det tørre. Nye opplysninger som vil svekke sakens avgjørelse etter den er avsluttet, kan ikke dommeren klandres for dersom dommeren handlet korrekt ut i fra de opplysninger som forelå under hovedforhandlingene. Men har dommeren fattet sin avgjørelse basert på de sakkyndiges uttalelser, vil derimot den sakkyndige i tilfeller der den var uriktig, bli belastet for dette. Retten besitter ikke nok kunnskap om psykiatri til å kunne ta avgjørelser angående tiltaltes tilregnelighet, og rettspsykiaterne får i oppgave å opptre som rettens rådgivere. Det har vært en tendens i Norge at retten som regel legger de sakkyndiges uttalelser til grunn for domsavgjørelsen. Retten har handlet i god tro om at de sakkyndiges avgjørelser var riktige og derfor blir rettspsykiaterne ansett som syndebukkene dersom deres konklusjon skulle vise seg å være feil i fremtiden. Retten fraskriver seg på en måte ansvaret, men vel viten om at de legger det over på et felt som er i konstant endring, og der en sannhet ikke nødvendigvis er den sanne om en uke, en måned, eller et år. Rettspsykiaterne sitter så med et enormt ansvar og belastning skulle de vise seg å ha tatt feil. Dette kan virke urimelig, men på samme tid også forståelig ut i fra dagens situasjon.

Rettspsykiatrien tilfredsstiller ikke de faktorene Grimen mente var nødvendige for få tillit (Grimen i Skirbekk og Grimen 2012, s. 91). Rettspsykiatrien har ikke klare metoder, tydelige verdier, gode kontrollmekanismer eller en forutsigbarhet. Likevel setter retten sin tillit til psykiaterne og psykologspesialistene. Dette ettersom de selv mangler kunnskap til å kunne ta en avgjørelse i saker som omhandler psykiatri. Tilliten til rettspsykiatrien må derfor ses på som et resultat av rettens rådløshet, hvor alternativet til rådløsheten er å stole på de sakkyndige. Denne praksisen vil antageligvis fortsette med mindre det innføres spesialisering i domstolene. Desto viktigere blir det da å ha utarbeidet et system som tar sikte på skadereduksjon ved hjelp av kvalitetssikring på flere områder som nevnt tidligere i oppgaven.

5.11 Har retten bruk for de sakkyndige?

Jeg var interessert i å høre hvor viktig eller uviktig de jeg intervjuet mente rettspsykiatrien var for retten. I de siste tre intervjuene jeg tok ble intervjupersonene spurt om dette. Jeg har flere steder i oppgaven vært inne på problemstillinger som melder seg når to så forskjellige fagfelt

skal møtes og forsøke å kommunisere med hverandre innenfor gitte rammer. Denne kommunikasjonen har blitt kritisert fra flere hold. Blant annet har Dag Ellingsen uttalt at: «dagens rettspsykiatri ser seg best tjent med psykiatere som inntar en objektiviserende og diagnostiserende tilskuerrolle» og at: «Spørsmål om verdier, moral og kontroll er for viktige til å overlates til ekspertene» (Ellingsen 1987, s. 152-153). I forbindelse med 22. juli-saken, ble det utenfor rettsalen debattert hvorvidt retten egentlig har bruk for de sakkyndige. Kunne de rett og slett klar seg uten deres ekspertise?

De sakkyndige

Den ene sakkyndige som fikk dette spørsmålet, mente det i dag var behov for de rettspsykiatriske sakkyndige.

Så lenge vi har en paragraf hvor ordet psykose er tatt inn, så må vi det. (..) psykose er så psykiatrisk ladet at der er vi nødt til å ha noen psykiatere. Jeg synes kanskje man kunne byttet ut det ordet, men det er nå så. (..) etter 2002 så kom den der psykosen og det var jo helt galt. «Psykose, og dermed ute av stand til» skulle det stått.

Dommerne

De to dommerne som ble spurt svarte begge at de heller ikke kunne se for seg at retten ikke benyttet seg av de sakkyndige. En pekte på at å ha en fagperson som kan forklare hva som ligger i diagnoser, gi veiledning, opplyse og i tillegg kommer med egne vurderinger, var veldig nyttig for retten. Den andre dommeren sa også at hun syntes det var veldig greit å ha de sakkyndige i retten, nettopp fordi det skjedde i form av rettsoppnevnte sakkyndige og ikke fagkyndige meddommere:

Det er noe med kontradiksjon og oppnevnt og alt det der. Selv om man kan være litt grinete når man skal skrive dom og gjerne skulle hatt noen å diskutere formuleringer med. For det gjør vi jo ikke med rettsoppnevnte sakkyndige. Når de er ferdige, så er de ferdige. (..) Men hvis det er gode erklæringer og alt det der så klarer du jo å skrive en god dom.

Oppsummering og drøftelse

Det virker som at de av intervjupersonene mine som svarte på spørsmålet, enstemmig mente at retten hadde behov for de sakkyndiges kompetanse i saker der psykiatri var et tema. De

mente rettspsykiatrien dekket et viktig funksjonelt behov for retten. Imidlertid har andre utenfor rettssystemet vært kritiske til rettspsykiaternes rolle. Jeg skal her presentere noe av denne kritikken fordelt på fire temaer: *det første* vil se på retten og psykiatriens ulike normsystemer, *det andre* på konflikten mellom medisinsk autoritet og juridisk skjønn, *det tredje* temaet ser på tiltaltes rettsikkerhet, og *det fjerde* og siste temaet utforsker det omvendte av de tre andre temaene, nemlig om det kunne vært en ide å få flere eksperter inn i rettsalen.

Retten og psykiatriens ulike normsystemer

Vilhelm Aubert var skeptisk til at to så forskjellige fagdisipliner som jus og medisin forenes i retten, ettersom de ikke deler samme normsystemer (Aubert 1958, s. 5). I disse normsystemene vektlegger juristene og psykiaterne forskjellige aspekter. Psykiateren vil ha den tiltalte personen i fokus, se på mulige diagnoser og komme med forslag på videre handling dersom psykiateren tror vedkommende faller inn under strl. § 44. Dommerens juridiske normsystem ønsker å få klarhet i hva som skjedde, hvem som gjorde gjerningen og hva slags følger gjerningspersonen skal få. Psykiaterens erklæring skal fungere rådgivende for dommeren, men dommeren står fritt til å se bort i fra deres uttalelser. Når disse to profesjonene møtes, med hvert sitt normsystem, vil de gå inn i hverandres roller og normsystemene vil blandes.

It implies that either the lawyers or the psychiatrists, or both, will have to exempt themselves from, or compromise with, some of the norms pertaining to their roles. Since there is in any profession a strong tendency to maintain the internal consistency of the system of norms which constitutes the role and to guard it against inroads, one may ask why there could not be handled exclusively by either one or the other of the two traditionally given professional roles (Aubert 1958, s. 5).

Aubert mente altså at rettsforhandlingen burde håndteres av kun en profesjon med utgangspunkt i sitt eget normsystem. Da ville hverken dommeren eller psykiateren gå utenfor sine profesjoner og opptre som legmenn i den andres system.

Konflikten mellom medisinsk autoritet og juridisk skjønn

Professor i idehistorie, Trond Berg Eriksen mener rettspsykiatrien bør forlate rettsalen (Eriksen 1995, s. 192). Han presiserer at det ikke er i rettsalen forbryteren skal forbedres: «Det er på høy tid å skille klarere mellom dom og soning. Overlates rettsalen til loven og den alminnelige rettsbevissthet, kan psykiatrien eventuelt få frie hender til å gjøre soningen

emningsfult» (Eriksen 1995, s. 194). Han mener samfunnet burde bli bedre på å vurdere hvorvidt psykiaterne fortjener den fullmakten som blir gitt, og peker på at dersom denne fullmakten blir håndtert på en dårlig måte, kan det i verste fall ødelegge menneskeliv (Ibid.) Å tro blindt på den kunnskapen psykiatere og psykologspesialister presenterer kan være uheldig. Eriksen illustrerer dette ved et godt eksempel:

Gabriel Langfeldt var overlege ved Universitetets psykiatriske klinikk i 25 år, og skrev en rekke merkelige bøker i en tid da den historiske og kulturelle folkeopplysningen ble fortrenget av sosialhygieniske instruksjonsbøker. Særlig kjent ble overlegen for å hevde at alle andre former for seksuell praksis enn misjonærstilling var tegn på sinnssykdom! Likevel ble han brukt som ekspert i talløse offentlige oppdrag og fikk frie hender og full støtte av sine kolleger» (Eriksen 1995, s. 195).

Tiltaltes rettsikkerhet

Den norske kriminologen Nils Christie har også retten kritikk til rettspsykiatrien. Han har skrevet at han mener rettspsykiatrien er i strid med legerollen (Christie 1978, s. 149). Normalt vil man tenke at legen skal handle ut i fra pasientens beste, men Christie mener rettspsykiatrien ikke har dette som formål og at det som skjer, «primært skjer av hensyn til andre enn klienten selv» (Ibid., s. 153). Rettspsykiateren øker, i følge Christie, samfunnets grep om avvikerer, og samtidig påfører den tiltalte økte lidelser (Ibid.). Christie uttrykker bekymring for den tiltaltes rettsikkerhet:

Til overmål får vi jo stadig mer viten om at rettens psykiatriske veiledere bygger på et dårlig grunnlag når de gir sine råd. De bygger sine forutsigelser på det gode gamle kliniske skjønn. Men dette er jo etter hvert grundig etterprøvet, og viser seg jevnt over å være et særdeles skrøpelig redskap (Christie 1978, s. 151).

I rettspsykiatrien finner vi ikke den samme muligheten for å etterprøve de sakkyndiges konklusjoner, slik som i jussen forøvrig. Den tiltaltes rettsikkerhet vil dermed bli redusert ettersom vi i rettspsykiatrien ikke finner «(..) de samme vel-utbyggede beskyttelsesmekanismene som for påtalemyndighetens vanlige klienter» (Ibid., s. 134).

Lasse Warberg, forsker ved institutt for kriminologi og rettsosiologi ved Universitetet i Oslo, skrev i sin spesialfagavhandling at de rettspsykiatriske erklæringene «ofte har et moraliserende og aggressivt fordømmende preg» (Warberg 1976, s. 2). Han mener i likhet med Christie at rettspsykiaterne jobber for samfunnet og i mot den tiltalte. Han pekte på at rettspsykiatrien selv vurderer og bestemmer kriteriene for sin egen objektivitet.

Rettspsykiatrien (og psykiatrien for øvrig) har en enestående posisjon blant vitenskapene ved at den på en måte selv har beregnet seg fram til sin egen objektivitet, og samtidig har holdt grensegangsforretning over denne. Det betyr i praksis at det å være objektiv for rettspsykiatrien er det samme som å vise pietet og lydighet ovenfor de kriterier som den selv har laget seg (Warberg 1976, s. 12).

Med dette som utgangspunkt vil det være vanskelig for andre utenfor psykiatrien å skulle ta stilling til de rettspsykiatriske sakkyndiges objektivitet i retten. Dette vil igjen gjøre det problematisk å ivareta den tiltaltes rettssikkerhet fullt ut.

Innspill fra flere eksperter?

Ellingsen mener rettspsykiatrien neppe hadde kunnet fungere slik som det gjør i dag hvis dens rolle ikke var å tilfredsstille viktige behov for et viktig system som retten er (Ellingsen 1987, s. 148). Han mener retten burde invitere til en bredere deltagelse fra psykiatri- og psykologifeltene. Dette for å gi en informasjonsbakgrunn som er mest mulig bred (Ibid., s. 152). Selv om det å sende ut ekspertinvitasjoner i øst og vest ville skape et fullstendig kaos i rettspsykiatrien, hvor ekspertuttalelser kunne variere enormt fra sak til sak og dermed utelukke all forutsigbarhet, skriver Ellingsen at det likevel kan være gunstig: «(..) ved å la hundre blomster blomstre i retten, så kan man være helt sikker på at all enighet farer, og det er neppe bare skinnuenighet som åpenbarer seg (..)» (Ellingsen 1987, s. 152).

Ellingsen peker også på ideen om at flere ekspertgrupper kunne innkalles i retten (Ibid., s. 153). Han skriver at rettspsykiatrien trenger konkurranse av andre profesjoner som ser på andre aspekter utenfor individet som relevante:

Ekspertene fra de forskjellige profesjonene og retningene kunne møtes i retten. Det som nå er den ene ekspertens monolog, kunne bli til ekspertens diskusjon, for ikke å si krangel. En diskusjon som ville vise spørsmålenes kompleksitet. Det er ikke bare én løsning eller én synsvinkel (Ellingsen 1978, s. 153).

Både Aubert, Eriksen, Christie, Warberg og Ellingsen har rettet kritikk til hvordan psykiatriens blir- og har blitt brukt som en del av strafferetten. De peker på problemer ved å ivareta den tiltaltes rettsikkerhet, problemer rundt legerollen, hvem som definerer og bestemmer de sakkyndiges objektivitet, med mer. Denne kritikken er fullt forståelig. Samtidig er det også fullt forståelig at dommerne og de rettspsykiatriske sakkyndige mener det er et

reelt behov for rettspsykiatriske bistand i visse deler av strafferetten, der lovteksten bruker kompliserte medisinske begreper. Slik som strl. § 44 lyder i dag kan det være vanskelig å se for seg en rettspraksis uten mulighet for bistand av rettspsykiatere. Inntil en eventuell endring av paragrafens ordlyd, blir det derfor viktig å være kritisk til psykiatrien, både for rettspsykiaterne selv, for rettens juridiske aktører og for samfunnet i sin helhet. Eksisterende former for kvalitetssikringer må bedres, og nye må utarbeides. Dommerne må tørre å stille spørsmålstegn ved de sakkyndiges uttalelser, samtidig som retten i større grad må ha klart for seg hva den sakkyndige kan og ikke kan si noe om, hva som er relevant å utrede i de aktuelle sakene og hvordan de sakkyndige skal presentere sine funn i retten.

DEL 6: Oppsummering og avsluttende kommentarer

6.1 Oppsummering

Jus og psykiatri er som vist to vidt forskjellige fagfelt, men i straffesaker der det er tvil om den tiltaltes psykiske helse møtes de. Retten oppnevner da psykiatere eller psykologspesialister til å bistå retten ettersom retten ikke sitter med tilstrekkelig kompetanse til å kunne avgjøre slike problemstillinger på egenhånd. De rettsoppnevnte sakkyndige får et mandat av retten hvor det står hva de skal utrede. Etter utredningen leverer de sakkyndige en erklæring til retten. De vil også være tilstede under hovedforhandlingene, og vitne avslutningsvis. Retten skal så ta stilling til de sakkyndiges erklæringer og til andre bevis og vitneutsagn som har fremkommet under hovedforhandlingen.

Luhmann viser til at retten som et sosialt system, har som mål å redusere de komplekse sakene den møter i det moderne samfunnet. I visse saker har imidlertid ikke retten tilstrekkelig kunnskap til å redusere denne alene, og må derfor kommunisere med andre systemer ved hjelp av å foreta strukturelle koblinger. Sett på et aktørplan vil det i følge Aubert by på utfordringer når retten og dommeren møter andre fagområder som for eksempel medisins, herunder rettspsykiatrien. Jussen og rettspsykiatrien snakker to forskjellige språk og har forskjellige normsystemer. Dette kan by på kommunikasjonsproblemer. Selv om begge fagfeltene har mye makt som følge av sin kunnskap, viser rettspraksis likevel at retten som regel velger å la de rettspsykiatriske erklæringene være avgjørende for utfallet i saken. Dette fordi retten er på bortebane og ikke har mulighet til å foreta en vurdering alene. Rettens rådvillhet fører ofte til at den må sette sin lit til at rettspsykiaternes erklæringer er gode og riktige. Tillit blir derfor her et viktig moment. Ettersom befolkningen i Norge har høy tillit til domstolene og deres praksis, forblir tilliten til rettspsykiatrien, samt makten som følger med denne værende.

I denne oppgaven har det blitt pekt på flere momenter som kan være utfordrende i møte mellom jus og psykiatri. Jus og psykiatri har forskjellig måter å tenke på, og de vil derfor også ha to fokus i saken. Der jussen er opptatt av å konstatere hva som har skjedd, hvem som gjorde gjerning og motivet for denne, har psykiatrien personen i fokus med en behandlingstanke, ikke straffetanke, i grunn. Imidlertid viste det seg at ingen av dommerne

jeg intervjuet syntes dette møtet var særlig problematisk. En sakkyndig mente at det var viktig at både juristene og de sakkyndige hadde tilstrekkelig med tilfredsstillende kursing, slik at de bedre kunne forstå hverandre. Dommerne jeg snakket med hadde ikke fått noen opplæring i bruken av rettsoppnevnte sakkyndige i straffesaker. For rettspsykiatri ble ABC-modellen introdusert på slutten av 1990-tallet, som skulle sikre et minimumskrav til de sakkyndiges kompetanse. En annen sakkyndig pekte også på at juristene kun trekker ut det som kan brukes i deres prosedyrer, og at de ikke var interessert i annen informasjon de sakkyndige måtte komme med. Luhmann peker på at dette er et kjennetegn ved retten generelt. Når den møter andre sosiale systemer foretar den strukturelle koblinger. Den trekker kun ut og tilpasser den kunnskapen som er relevant å benytte i sitt eget sosiale system.

Det utvinnes stadig mer kunnskap innenfor forskjellige felt i samfunnet. Feltene ekspanderes med denne kunnskapen, og det blir dermed svært vanskelig alene å skulle ha oversikt over hele feltet. I tråd med denne utviklingen har det blitt behov for en større grad av spesialisering enn tidligere innfor felt som blant annet økonomi, biologi og ingeniør. Denne tendensen kan vi også se innenfor medisin og jus. Imidlertid er dommerne fremdeles generalister. Både de sakkyndige og dommerne som ble intervjuet var skeptiske til tanken om en domstolstyrt spesialisering, men en sakkyndig mente det ville være en fordel at dommerne hadde noe kunnskap og erfaring med straffesaker der rettspsykiatri var involvert.

To av de tre sakkyndige som ble intervjuet i forbindelse med oppgaven ville at det medisinske prinsipp skulle erstattes av det psykologiske. De kritiserte at det ikke var et krav om årsakssammenheng mellom gjerningen og den psykiske tilstanden til gjerningspersonen. Skal dette bli en realitet forutsetter det en endring av ordlyden i strl. § 44.

Både dommerne og de sakkyndige hadde klare meninger om hva som kjennetegnet en god sakkyndig kontra en mindre god sakkyndig. God faglig kompetanse, gode pedagogiske evner, åpne og lydhøre ble nevnt som egenskaper til en god sakkyndig. Å ha forut inntagelser og å ikke ha satt seg inn i hvordan psykiatrien håndteres i strafferetten var kjennetegn på en mindre god sakkyndig.

At det var påtalemyndigheten som i all hovedsak kontaktet de sakkyndige, virket det som de fleste av de som ble intervjuet var enige om. Det ble imidlertid presisert av en dommer at det til tross for dette, er retten sine sakkyndige, ikke påtalemyndighetens. Dommerne har mulighet til å oppnevne andre enn de som blir foreslått, men det skjer sjeldent i praksis. Det ble poengtert at påtalemyndigheten har større kjennskap til saken i forberedelsesfasen enn dommerne, og at det derfor er naturlig at de også tar kontakt med de sakkyndige. Til tross for påtalemyndighetens kjennskap til saken, virker det for de sakkyndige veldig tilfeldig hvem som blir kontaktet. Det finnes lister over de sakkyndige og deres kompetanse utarbeidet av DRK, men det virket ikke som at dommerne hadde kjennskap til denne.

Mandatene ble også problematisert. De sakkyndige som ble intervjuet savnet et tilpasset mandat til hver enkelt sak, og var ikke fornøyd med standardmandatene. Dommerne bekreftet at det som regel ble sendt ut et standardmandat. At de ikke har kjennskap til, og tid til å sette seg inn i saken på forhånd gjør det imidlertid vanskelig å skulle utarbeide gode og tilpassede mandater i hver enkelt sak. Kommunikasjon mellom retten og de sakkyndige utover mandatet, erklæringen og tilstedeværelse og vitneavhør i retten forelå ikke. De sakkyndige bad ofte om å få dommen i etterkant, men det var ikke noen tilbakemelding utover det. At de sakkyndige og dommeren kunne hatt et evalueringsmøte i ny og ne, mente en dommer kunne være gunstig. Dette ville gi de to gruppene en mulighet til å kommunisere hver sin side hva gjelder positivt og negative aspekter, og sådan få en større forståelse for hva som kan og bør kunne forventes av hverandre.

Observasjonspraksisen ble også kritisert av de sakkyndige. Mangel på standardiserte rutiner og struktur var særlig to oppgitt over. De sakkyndige kan i utgangspunktet foreta observasjonene hvor som helst, og en standardisering av dette vil kunne være med på å ivareta de sakkyndiges sikkerhet på en mer tilfredsstillende måte, samt den tiltaltes rettssikkerhet. De sakkyndige fant det ikke vanskelig å skille på rollen som behandler og rollen som sakkyndig, og var alle opptatt av at observanden forstod at det her lå en vesentlig forskjell hva gjaldt særlig taushetsplikten. Dersom observanden ikke ønsket å snakke med de sakkyndige var en opptatt av at det skulle respekteres, mens en fortalte at hun da ville råde observanden til å

snakke med de sakkyndige, og brukte sin autoritet for å forsøke å endre observandens mening. Det den siste sakkyndige her sa kan reflekteres i teorier om makt, der makt og kunnskap henger sammen, og der den uten kunnskap ofte bøyer seg for eksperten. Denne skjevheten i makten handler også om tillit til andre personer og tillit til at institusjoner ivaretar den svakes interesser.

De sakkyndige mente det ikke var noe problem å jobbe uavhengig av hverandre, og de mente også de var opptatt av å si i fra om uenighet og tvil dersom det forelå. En påpekte at retten ikke var spesielt opptatt av at dette skulle frem, og de hadde alle inntrykk av at deres erklæring som regel ble lagt til grunn av dommeren når det skulle foretas en avgjørelse i saken. Dommerne som ble intervjuet var imidlertid alle enige om at tvil, uenighet og eventuelt opplevd press måtte frem, og at dette var viktig for å komme til en best mulig avgjørelse. Men det å skulle vurdere de sakkyndiges uttalelser kan være vanskelig ettersom de ikke deler samme forståelsesrammer og ikke snakker samme språk. Fokus på kommunikasjon blir derfor her igjen ekstra viktig. Å snakke slik at andre utenfor fagmiljøet kan forstå må både juristene og de sakkyndige etterleve. Ved å legge de sakkyndiges erklæring til grunn for dommen, viser dommerne en tillit til både de sakkyndige og til Den rettsmedisinske kommisjon. DRK skal se på premissene i forhold til konklusjonen i hver enkelt erklæring, og dersom de ikke finner noen vesentlige bemerkninger, skjer det sjeldent at dommeren går på tvers av de sakkyndiges erklæringer. Men det finnes eksempler på at dette har blitt gjort, blant annet skjedde dette i 22. juli-saken.

Alle de som ble intervjuet var enige om at retten har bruk for de sakkyndige. En sakkyndig mente at så lenge ordlyden i strl. § 44 er slik den er i dag, vil dette behovet eksistere. Det er imidlertid hevdet at psykiatri og jus ikke burde blandes sammen slik som er praksis i dag. At normsystemet til de to fagfeltene blandes i retten mener Aubert er uheldig. Christie mener rettspsykiatrien er i strid med legerollen ettersom den ikke tar utgangspunkt i pasienten, her tiltaltes beste. Han uttrykker bekymring for den tiltaltes rettsikkerhet. Warberg peker på mye av det samme som Christie når han sier at rettspsykiatriene jobber for samfunnet og mot den tiltalte. Eriksen skrev at han samfunnet bedre burde vurdere den fullmakten som blir gitt til rettspsykiaterne, og at rettspsykiatrien burde forlate rettsalen. Ellingsen peker på at

rettspsykiatrien eksisterer slik den gjør i dag fordi den tilfredsstiller et viktig behov for retten, men at det burde vurderes å trekke inn flere fra psykiatri- og psykologifaget. Han mener også at det burde være rom for flere ekspertgrupper i retten utover rettspsykiaterne for å få en bredere diskusjon.

6.2 Svar på problemstillingen

Problemstillingen for denne oppgaven har vært:

Hvilke forventninger stiller norske domstoler og de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige til hverandre i straffesaker der tilregnelighetsspørsmålet står sentralt, og hvilke forutsetninger har de for å innfri hverandres forventninger?

Dommernes forventninger til de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige og de sakkyndiges forventninger til dommeren, har vært et av to hovedaspekter ved oppgaven. Det andre var å se hvilke forutsetninger de to gruppene hadde for å innfri hverandres forventninger. Jeg har nærmet meg problemstillingen ved blant annet å se på hvilken kompetanse de sakkyndige og dommeren har, hva som er utgangspunktet for observasjonene de sakkyndige foretar, hvilket mandat som blir gitt, hvordan erklæringene blir vurdert, hvordan kommunikasjonen er mellom retten og de sakkyndige, og i hvilken grad domstolene har tillit til de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige.

De sakkyndiges forventninger

For det første ønsker de sakkyndige at retten utarbeider et mandat som er tilpasset hver enkelt sak, med en klar presisering av hva retten ønsker de sakkyndige skal utrede. Ettersom dommerne ikke har anledning til å sette seg inn i saken før hovedforhandlingen, blir det vanskelig å skulle tilpasse mandater til hver enkelt sak. Resultatet av dette blir at det som regel sendes ut et svært generelt standardmandat. I praksis er det påtalemyndigheten som utarbeider utkastet til de sakkyndiges mandat. Påtalemyndigheten kjenner til saken, og har god mulighet til å tilpasse hvert enkelt utkast. Mitt inntrykk er at ønsket om bedre tilpasning

ikke blir signalisert til påtalemyndigheten. Hadde retten og de sakkyndige gjort dette, kunne muligens praksisen bedret seg.

For det andre virker det som de sakkyndige ønsker at dommerne skal ha litt kjennskap og erfaring med bruk av rettsoppnevnte rettspsykiatere i retten. Dette er ikke det samme som å si at de ønsker at dommerne skal ha innsikt i, og besitte mye av deres faglige kunnskap, men at de vet hvordan de skal håndtere sakkyndige, hva de kan forvente av dem, og at det stilles riktige og viktige spørsmål. Særlig ved sider de ikke forstår. Det innebærer med andre ord at dommerne tar mer ansvar. Dette leder videre til *den tredje forventningen*, nemlig at retten tar et selvstendig standpunkt. Det vil si at det kommer klart frem at de rettspsykiatriske sakkyndige kun skal fungere rådgivende for retten, og at retten selv må vurdere den informasjonen de sakkyndige presenterer.

For det fjerde ønsket alle de sakkyndige seg bedre tilbakemeldinger fra Den rettsmedisinske kommisjon. Samtlige av de som ble intervjuet i forbindelse med denne oppgaven mente kommunikasjonene med DRK var enveis og mangelfull. DRK skal kontrollere erklæringene fra de sakkyndige, men skal også fungere veiledende. Men med mangelfulle kommentarer og tilbakemeldinger, blir denne veiledningen dårlig. *For det femte* ønsker de sakkyndige også en bedre tilbakemelding fra retten. I dag får de sakkyndige ingen tilbakemelding foruten dommen, som de som regel må purre på for å få tilstedt. For å få til et best mulig læringspotensiale ville det vært gunstig om det var en ordning for tilbakemelding, og at det også fantes et forum der de sakkyndige og dommerne kunne kommunisere med hverandre om positive og negative sider ved rettspsykiatrien og håndtering av den i retten.

Alle punktene nevnt over handler om kommunikasjon. Mandatet må bedre kommunisere hva retten ønsker de sakkyndig skal utrede. Dommerne må også mer aktivt kommunisere med de sakkyndige i retten for å få den informasjonen de trenger. Dommerne må videre kommunisere til de sakkyndige og til samfunnet generelt, at det er retten som til sist skal ta en avgjørelse. Endelig må DRK og retten må også kommunisere bedre med de sakkyndige i form av tilbakemeldinger, slik at de sakkyndige skjønner hva som forventes av dem. Dette muliggjør og tilrettelegger for best mulig læring.

Dommernes forventninger

Dommerne på sin side forventer *for det første* at de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige skal gi gode råd til retten på et felt der retten ikke har tilstrekkelig med kunnskap. Dommerne forventer i den sammenheng at de sakkyndige er faglig oppdaterte og dyktige, og i tillegg besitter gode pedagogiske evner. Det er viktig at de rettsoppnevnte sakkyndige snakker slik at retten kan forstå. Når det ikke er tilfellet blir ikke saken godt nok opplyst, og det vil være vanskelig å treffe en avgjørelse for dommerne. Det som da er viktig er at dommerne tør å spørre om det de ikke forstår, slik at de sakkyndige kan forklare det på en annen måte.

For det andre uttrykte dommerne at de alle ønsket at de sakkyndiges tvil og uenighet skulle komme frem. Dette så de som viktig for saken, og det kunne i visse tilfeller ha innvirkning på den endelige avgjørelsen i saken. Av samme grunner ønsket de også å bli informert om tilfeller der de sakkyndige var blitt presset før eller under hovedforhandlingen.

For det tredje forventet de også at de sakkyndige arbeidet uavhengig av hverandre. Ingen av dommerne uttrykte spesiell begeistring for såkalte «parhester». Å være uavhengige av hverandre var viktig og ville fungere som en form for kvalitetssikring. Dersom de sakkyndige konkluderte forskjellig, ville dette dessuten skjerpe dommerne ved at de da ble tvunget til å ta et selvstendig standpunkt.

De sakkyndiges forutsetninger

Spørsmålet her blir hvorvidt dommernes forventninger er rimelige i forhold til de rettsoppnevnte rettspsykiaternes forutsetninger. De rettspsykiatriske sakkyndige gjennomgår kurs som er med på å styrke deres kompetanse. I ABC-modellen legges det blant annet vekt på psykiaternes/psykologspesialistenes møte med retten og hvordan det juridiske systemet fungerer. At retten forventer dyktige og kompetente sakkyndige som er klar over at de medisinske begrepene i strl. § 44 har et annet innhold enn i psykiatri generelt, bør være

rimelig. Opplæringen av de sakkyndige fokuserer også på at det er viktig å presentere sine funn på en måte som er forståelig for andre utenfor psykiatri og medisinfaget. De sakkyndige som ble intervjuet var alle klar over at deres rolle kun var å gi råd til retten. De var også opptatt av å vise tvil og belyse eventuelle uenigheter mellom de sakkyndige. Alle de tre sakkyndige viste også til gode rutiner for uavhengighet og selvstendig arbeid under sakkyndigoppdrag fra retten.

Imidlertid syntes alle de tre sakkyndige det var problematisk med lite konkrete mandater, som ikke var tilpasset hver enkelt sak. Standardmandatene som de som regel fikk i straffesaker, kommuniserte ikke godt nok hva konkret retten ønsket at de sakkyndige skulle utrede. I tillegg var det ingen standardisering når det kom til hvor og hvordan observasjonene skulle foretas. Dette savnet særlig to av dem. Når det ikke er fastsatt en ordentlig standard, blir det også vanskelig å foreta overprøving og sikre at de resultatene de sakkyndige kommer frem til er gode og valide. Et annet viktig moment er at uten en standardisert observasjonspraksis blir det utfordrede også sett fra et sikkerhetsperspektiv. Dette hva gjelder både den sakkyndiges sikkerhet og den tiltaltes rettsikkerhet.

Dommernes forutsetninger

Hvilke forutsetninger dommerne har i forhold til de rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige, er også interessant å se på. Dommerne som i denne oppgaven ble intervjuet, mente det hadde vært gunstig om mandatene ble tilpasset den enkelte sak i større grad enn det som var praksis i dag. Imidlertid var det vanskelig å gjennomføre i praksis ettersom de hverken hadde spesielt mye tid eller kjennskap til saken, til å innfri denne forventningen. Som regel er det slik at det er påtalemyndigheten som utarbeider et forslag ettersom de har satt seg mer inn i sakens problemstilling. De sakkyndiges ønsker om at et mer tilpasset mandat, bør derfor heller rettes mot påtalemyndigheten.

At dommene har noe kjennskap til og erfaring med straffesaker der rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige ble brukt, var et annet ønske fra de sakkyndige. Dommerne fortalte at de hverken hadde hatt, eller fått tilbud om kurs eller opplæring i det å ha rettsoppnevnte rettspsykiatere i retten. Den rettsmedisinske kommisjon viste i sin årsrapport

fra 2011 at de til sammen det året hadde behandlet 367 rettspsykiatriske erklæringer. Fordelt på antall tingrettsdommere i Norge, vil det antyde at hver enkelt dommer ikke har mange slike saker i løpet av et år. Det kan derfor være vanskelig for dommeren å få mye erfaring med straffesaker hvor det er behov for rettsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige.

At retten forstår at de sakkyndige kun skal gi råd til retten, og at det er dommeren selv som må vurdere kvaliteten på denne, kan være vanskelig for dommeren. Når man som dommer blir presentert for en informasjon fra et annet fagfelt man ikke har mye kunnskap om, blir det fristende å lene seg på det de sakkyndige vurderinger. Dommerne må her bli flinkere til å være kritisk til den informasjonene de blir presentert for, og så godt det lar seg gjøre stille spørsmål som kan avdekke eventuelle metodiske svakheter, usikkerhet rundt vurderinger eller lignede. Gjør de det på en tilfredsstillende måte, kan de i beste fall hindre uriktige domsavgjørelser, og dermed bedre ivareta rettssikkerheten.

I utgangspunktet er det vanlig at de sakkyndige skal få tilsendt dommen når den er avsagt. Dette er en form for tilbakemelding de sakkyndige ønsker. Imidlertid fortalte alle de sakkyndige at de som regel måttet purre på den, altså at det ikke lå noen automatikk i at dommen ble sendt ut. Å forvente at domstolen gjør som de har sagt, bør være rimelig. En tilbakemelding i form av kurs, seminarer eller uformelle møter mellom de sakkyndige, retten og også Den rettsmedisinske kommisjon, hadde vært en god ide. Dette kunne bidratt til en bedre kommunikasjon mellom fagfeltene, og en større forståelse på hva som bør kunne forventes, og hva som ikke kan forventes av de forskjellige aktørene.

6.3 Avsluttende kommentar

Psykiaterne og psykologspesialistene dominerer, og har kontroll over den psykiatriske tjenesten som ytes til retten. Dette bidrar til å legitimere og forklare rettspsykiatriens makt.

Professionals (..) do not need to convince others (though it can be useful at times).
Rather they rest on their collective authority based on occupational control. If

professions have a high status and exclusive control over services, clients *assume* that the professionals are competent (Martin 1998, s. 112).

Retten viser tillit, og antar at rettspsykiaterne er kompetente til å utføre de oppgavene de er oppnevnt til. Som nevnt tidligere, finnes det flere eksempler på saker der de rettspsykiatriske sakkyndige har tatt feil. Dette har fått fatale konsekvenser for den tiltalte. Tilliten til rettspsykiatrien ble imidlertid svekket under 22. juli-saken. Derimot forble tilliten til domstolene høy og en tid ble den også styrket. Ved å ha tillit til at retten tar de riktige avgjørelsene, er det naturlig å tenke seg at man også implisitt regner med at retten vil ta den riktige avgjørelsen når det gjelder de rettspsykiatriske erklæringene. Selv om det ikke alltid vil være tilfellet, vil det likevel gi rettspsykiatrien en mulighet til å fortsette å besitte den makten de har via samfunnets legitimitet til retten. Selv om dommerne i 22. juli saken håndterte de rettspsykiatriske sakkyndige på en tillitsvekkende måte, var denne saken svært spesiell. Svært få saker har samme mediedekning og informasjonsstrøm ut i samfunnet som den hadde. Når søkelyset slukkes fra utsiden av rettsalen, er det lett å tenke seg at retten faller tilbake i det samme gamle sporet, der rettspsykiaternes uttalelser blir ilagt like stor vekt som før. Et nytt utvalg er satt ned for å utrede den sakkyndige virksomheten, men som Langback sa på høringskonferansen, var han lei av disse utredningene. Han mente vi har utredet oss langt inn i evigheten, og at det allerede foreligger en masse gode forslag. Det som kreves er ikke nødvendigvis flere utredninger, men heller handling, for at disse skal bli gjennomført. Som han sa tar nye utredninger som regel to-tre år, og innen da kan mye ha skjedd. Samfunnet har gått videre, problemstillingen blir ikke viet like stor oppmerksomhet og det kan ha skjedd et regjeringsskifte. I verste fall ender den nye utredningen som støvfanger på toppen av bunken med tidligere NOUer hvor lignende problemstillinger har vært utredet. I verste fall vil ingen ting skje.

«There are certainly plenty of examples showing that individual experts can be wrong. That's only to be expected. After all, anyone can be wrong, even an expert» (Martin 1996, s. 6).

Kildehenvisning

Bøker og artikler

- AAKVAAG, G. C. 2008. *Moderne sosiologisk teori*, Oslo, Abstrakt forl.
- AUBERT, V. 1958. *Legal Justice and Mental Health*.
- AUBERT, V. 1969. *Likhet og rett*, Oslo, Pax.
- AUBERT, V. & COWARD, K. 1972. *Retts sosiologi*, Oslo, Universitetsforl.
- BOE, E. 1996. *Innføring i juss: juridisk tenkning og rettskildelære*, Oslo, Tano Aschehoug.
- BORCH, C. 2011. *Niklas Luhmann*, London, Routledge.
- BORØCHSTEIN, T. 2011. Domstolstyrt spesialisering. *Rett på sak*, Nr. 4.
- CHRISTIE, N. 1978. *Som folk flest: artikler*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ELLINGSEN, D. 1987. *Kan vi stole på rettspsykiatrien? : kritisk søkelys på rettspsykiatrien*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ENGELSTAD, F. R. 1999. Om makt: teori og kritikk. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- ERIKSEN, T. F. 1995. *Helse i hver dråpe: innspill om etikk, kunnskap og omsorg*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ESKELAND, S. 2006. *Strafferett*, Oslo, Cappelen akademisk.
- ESKELAND, S. & BRATHOLM, A. 2008. *Justismord og rettssikkerhet*, Oslo, Universitetsforl.
- FOUCAULT, M. & SCHAANNING, E. 1995. *Seksualitetens historie, 1, Viljen til viten*, [Halden], EXIL.
- FOUCAULT, M. & ØSTERBERG, D. 2008. *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie*, [Oslo], Gyldendal.
- GRANLUND, L. & ANDERSEN, G. 2005. *Et hjelpehefte*, Oslo, Universitetsforl.
- GRØNDAHL, P. 2010. *A comparative and empirical analysis of practices in Norwegian forensic psychiatry*, Oslo, Unipub.
- HALVORSEN, P. 2000. Rettspsykiatrien - dommer uten kappe? *Tidsskrift for Den norske legeforening*, Nr. 07- 20. mars 2000.
- HEGGE, P. E. 2012. *De suverene: et oppgjør med eksperttyranniet*, Lysaker, Dinamo.
- HENNUM, R. 2008. Tilregnelighet. *Materialisten*, 4-08.
- HØIGÅRD, C. 1993. Ditt eget beste: psykiatriens systemfeil. Oslo: Materialisten.
- HØYER, G. & DALGARD, O. S. 2002. *Lærebok i rettspsykiatri*, Oslo, Gyldendal akademisk.
- JOHANNESSEN, A., TUFTE, P. A. & KRISTOFFERSEN, L. 2010. *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*, Oslo, Abstrakt.

- KOLBJØRNSSEN, L. 2005. Rettspsykiaterens rolle i strafferettssystemet - Fra sikring til forvaring. *Instituttet for sosiologi, Universitetet i Oslo*.
- KRINGLEN, E. 2007. *Norsk psykiatri gjennom tidene*, [Oslo], Damm.
- KRINGSTAD, H. 1997. *Bjugn-formelen*, Oslo, Tiden.
- LUHMANN, N. 2000. *Sociale systemer: grundrids til en almen teori*, København, Hans Reitzel.
- LUHMANN, N. 2004. *Law as a social system*, Oxford, Oxford University Press.
- MARTIN, B. 1996. *Confronting the experts*, Albany, State University of New York Press.
- MARTIN, B. 1998. Tied Knowledge: Power in Higher Education.
- MATHIESEN, T. 1973. *Pressgruppe og samfunnsstruktur*, Oslo, Pax.
- MATHIESEN, T. 1982. *Makt og motmakt*, Oslo, Pax.
- MATHIESEN, T. 2011. *Retten i samfunnet: en innføring i rettssosiologi*, Oslo, Pax.
- OLAUSSEN, L.-P. 2005. Folks tillit til og medvirkning i domstolene. *Tidsskrift for strafferett*, 2 2005.
- PAPENDORF, K. 2012. *Rett for alle?: rettsliggjøring og rettsfjerne personers mulighet til å mobilisere retten*, Oslo, Novus.
- ROSENQVIST, R. 1998. Modell for differensiert kvalifisering av sakkyndige for rettsvesenet. *Nordisk Rettsmedisin*, nr. 2.
- ROSENQVIST, R. 2009. *Rettspsykiatri : en introduksjon*, Oslo, Universitetsforl.
- ROSENQVIST, R. & RASMUSSEN, K. 2004. *Rettspsykiatri i praksis*, Oslo, Universitetsforl.
- SAND, I.-J. 1996. *Styring av kompleksitet: rettslige former for statlig rammestyring og desentralisert statsforvaltning*, Bergen-Sandviken, Fagbokforl.
- SAND, I.-J. 2000. A Future or Demise for the Theory of the Sociology of Law. Law as a Normative, Social and Communicative Function of Society. *Retfærd. Nordisk Juridisk Tidsskrift* 23 (3) 2000.
- SCHAANNING, E. 2000. *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør*, [Oslo], Unipub forl.
- SKIRBEKK, H. & GRIMEN, H. 2012. *Tillit i Norge*, [Oslo], Res Publica.
- THAGAARD, T. 2003. *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*, Bergen, Fagbokforl.
- WEBER, M. 1971. *Makt og byråkrati: essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*, Oslo, Gyldendal.

Lover

Almindelig borgelig Straffelov 22 mai 1902 nr. 10 (Straffeloven).

Lov 22 mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (Straffeprosessloven).

Lov 2 juli 1998 nr. 64 om helsepersonell m.v. (helsepersonelloven).

Lov 20 mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven).

NOU

NOU 1990: 5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner.

NOU 2001: 12 Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker.

NOU 2003: 19 Makt og demokrati.

NOU 2007: 9 Firtz Moen og norsk strafferettspleie.

Proposisjoner

Ot.prp. nr. 90 (2003-04) Om lov om straff (straffeloven).

Domsbeslutninger/kjennelser

Oslo tingrett

28.07-2011: TOSLO-2011-120995-1 (11-120995ENE-OTIR/08).

03.01-2012: TOSLO-2011-188627-1 (11-188627MED-OTIR/05).

24.08-2012: TOSLO-2011-188627-24 (11-188627MED-OTIR/05). Rettskraftig.

Borgarting lagmannsrett

23.12-2010: LB-2010-121009 (10-121009AST/BORG).

02.02-2012: LB-2012-16142 (12-016142SAK-BORG/04).

Høyesterett

15.02-2012: HR-2012-338-U (sak nr. 2012/261).

Rapporter

DEN RETTSMEDISINSKE KOMMISSJON. *Årsrapport 2011*

Nettkilder

FAKSIMILEUTGÅVE AV DEN NORSKE STRAFFELOV, *Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 og Lov indeholdende Forandringer i samme af 3die Juni 1874* (Kristiania 1874). URL: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>

JUSTIS- OG BEREDSKAPSDEPARTEMENTET: pressemelding 25.01-2013, *Utvalg om utilregnelighet og rettspsykiatrisk sakkyndige*. URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/presSESenter/pressemeldinger/20131/utvalg-om-utilregnelighet-og-rettspsykia.html?id=712659>

LOVDATA.NO. *Lovdata online*. URL: <http://websir.lovdata.no/cgi-lex/login?hjem>

KOMMENTARUTGAVE.NO, *Universitetsforlaget blå kommentarutgave på nett*. URL: http://dyp.kommentarutgaver.no/dyp/content/straffeloven/?id=para_44

STATENS SIVILRETTSFORVALTNINGS. *Den rettsmedisinske kommisjon*. URL: <http://www.sivilrett.no/nb/Innhold/DRK/>

SPISSKOMPETANSEUTDANNELSE I RETTSPSYKIATRI (C-KURS - GRUPPE 4). *Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Sør-Øst*. URL: http://www.kompetanse-senteret.no/pages/seminarer/2012/2012_c_kurs_gruppe_4.html

Antall ord: 46 370

Vedlegg

Oversikt

Vedlegg 1: Aktuelle lovparagrafer

Vedlegg 2: Godkjenning fra NSD

Vedlegg 3: Infoskiv/samtykkeerklæring

Vedlegg 4: Intervjuguide, dommere

Vedlegg 5: Intervjuguide, sakkyndige

Vedlegg 1: Aktuelle lovparagrafer

Almindelig borgelig Straffelov 22 mai 1902 nr. 10 (Straffeloven).

§ 39. Når det anses nødvendig for å verne samfunnet, kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 første ledd overføres til tvungent psykisk helsevern, jf. psykisk helsevernloven kapittel 5. Avgjørelsen i sak om overføring treffes ved dom, og overføring kan bare skje når vilkårene i nr 1 eller nr 2 er oppfylt:

1. Lovbrøyeren har begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet, eller kunne utsette disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbrøyeren på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet. Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen sammenholdt særlig med lovbrøyerens atferd, sykdomsutvikling og psykisk funksjonsevne.
2. Lovbrøyeren har begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr 1, og tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der, og det må antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen. I tillegg må faren for tilbakefall til en ny alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet, antas å være særlig nærliggende.

§ 39 a. På samme vilkår som nevnes i § 39 kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 annet ledd, idømmes tvungen omsorg.

Tvungen omsorg skal utholdes i en fagenhet innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for formålet. Hvis hensynet til den domfelte tilsier det og sikkerhetshensyn ikke taler mot det, kan fagenheten etter nærmere forskrift som Kongen gir, inngå avtale om gjennomføring av omsorgen utenfor fagenheten.

Den domfelte kan holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Fagenheten har det overordnede ansvaret for gjennomføringen av tvungen omsorg, også når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Ved gjennomføring av dom på tvungen omsorg gjelder følgende bestemmelser i psykisk helsevernloven tilsvarende så langt det passer:

- a) kapittel 1, kapittel 4 med unntak av §§ 4-4 annet ledd, 4-9 og 4-10, og kapittel 6 med forskrifter når særreaksjonene gjennomføres i fagenheten. Bestemmelsen i § 4-4 annet ledd annet punktum gjelder likevel bare i den utstrekning det er fastsatt i forskrift gitt av Kongen.
- b) kapittel 1 og kapittel 6 når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Kongen kan gi forskrift om at sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde tilsvarende. Kongen kan gi særlig regler om saksbehandling.

Kongen gir forskrifter med nærmere bestemmelser om gjennomføringen av tvungen omsorg, herunder bestemmelser om hvilke vedtak som kan overprøves etter reglene i tvisteloven kapittel 36.

§ 39 b. Tvungen psykisk helsevern etter § 39 og tvungen omsorg etter § 39 a kan bare opprettholdes når vilkåret om gjentakelsesfare i § 39 nr. 1 eller nr. 2 fortsatt er oppfylt.

Den domfelte, dennes nærmeste pårørende eller den faglig ansvarlige ved den institusjonen som har behandlingsansvaret for den domfelte, kan begjære opphør av reaksjonen. Hvem som er den domfeltes nærmeste pårørende, avgjøres etter pasientrettighetsloven § 1-3 første ledd bokstav b. Påtalemyndigheten fremmer saken for tingretten, som avgjør den ved dom. Behandling av saken skal påskyndes.

Opphør av reaksjonen kan ikke begjæres før ett år etter at overføringsdommen eller en dom som nekter opphør, er endelig.

Påtalemyndigheten kan til enhver tid beslutte opphør av reaksjonen. Senest tre år etter siste rettskraftige dom skal påtalemyndigheten enten beslutte opphør av reaksjonen eller bringe saken inn for tingretten, som avgjør om reaksjonen skal opprettholdes.

§ 44. Den som på handlingstidspunktet var psykotisk eller bevisstløs straffes ikke.

Det samme gjelder den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad.

§ 45. Bevisstløshet som er følge av selvforskyldt rus (fremkalt ved alkohol eller andre midler), utelukker ikke straff.

§ 46. Ingen kan straffes for handling foretatt før de fylte 15 år.

§ 47. Ingen kan straffes for Handling, som han har foretaget for at redde nogens Person eller Gods fra en paa anden Maade uafvendelig Fare, naar Omstændighederne berettigede ham til at anse denne som særdeles betydelig i Forhold til den Skade, som ved hans Handling kunde forvoldes.

§ 48. Ingen kan straffes for Handling, som han har foretaget i Nødverge.

Det er Nødverge, naar en ellers strafbar Handling foretages til Afvergelse af eller Forsvar mod et retsstridigt Angreb, saafremt Handlingen ikke overskrider, hvad der fremstillede sig som fornødent hertil, og det i Betragtning af Angrebets Farlighed, Angriberens Skyld eller den angrebne Retsgode ei heller maa agtes ubetinget utilbørligt at tilføie et saa stort Onde som ved Handlingen tilsigtet.

Hvad ovenfor er bestemt om Afvergelse af retsstridigt Angreb, kommer ogsaa til Anvendelse med hensyn til Handlinger, der foretages i Hensigt at iverksætte en lovlig Paagribelse eller hindre, at Straf- eller Varetægtsfanger rømmer.

Har nogen overskredet Grænserne for Nødverge, er han dog straffri, hvis Overskridelsen alene har fundet d paa Grund af en ved Angrebet fremkaldt Sindsbevægelse eller Bestyrtelse.

§ 56. Retten kan sette ned straffen under det lavmål som er bestemt for handlingen, og til en mildere straffart:

- a. når handlingen er foretatt for å redde noens person eller gods, men grensen for retten til dette etter §§ 47 og 48 er overskredet;
- b. når handlingen er foretatt i berettiget harme, under tvang eller overhengende fare;
- c. når lovbryteren på handlingstiden hadde en alvorlig psykisk lidelse med en betydelig svekket evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen, men ikke var psykotisk, jf. § 44, eller var lettere psykisk utviklingshemmet eller handlet under en sterk bevissthetsforstyrrelse som ikke var en følge av selvforskyldt rus;
- d. når lovbryteren handlet under bevisstløshet som var en følge av selvforskyldt rus, og særdeles formildende omstendigheter taler for at straffen settes ned.

Lov 22 mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (Straffeprosessloven).

§ 138. Enhver som retten oppnevner til å gjøre tjeneste som sakkyndig, plikter å påta seg vervet.

Før retten oppnevner noen som sakkyndig, bør den som regel spørre ham om han er villig. Erklærer han seg uvillig, bør han ikke oppnevnes om det er anledning til å oppnevne en annen.

Sakkyndige har rett til godtgjørelse etter særskilt lov.

§ 139. Det oppnevnes én sakkyndig, med mindre retten finner at saken krever to eller flere sakkyndige.

Retten kan oppnevne nye sakkyndige ved siden av den eller de først oppnevnte, når den finner det påkrevet.

§ 141. Før retten oppnevner sakkyndige, skal den gi partene adgang til å uttale seg, når det lar seg gjøre uten fare for opplysningen av saken og uten uforholdsmessig opphold. Foreslår partene de samme sakkyndige, skal disse som regel oppnevnes når de erklærer seg villige.

Kongen gir nærmere regler om hvordan retten skal gå fram ved oppnevning av sakkyndige i saker hvor det vil bli gitt opplysninger som etter sikkerhetsloven bare kan gjøres kjent for personer som er særskilt autorisert.

§ 142. Når det kan unngås, bør det som sakkyndig ikke oppnevnes noen som etter domstolsloven § 106 eller § 108 ville være ugild som dommer.

Som regel bør det heller ikke oppnevnes sakkyndige som står i avhengighetsforhold til hverandre.

§ 142 a. Retten fastsetter skriftlig mandat om hva den sakkyndige skal utrede. Også eventuelle endringer i mandatet fastsettes skriftlig. Retten kan pålegge påtalemyndigheten, forsvareren eller bistandsadvokaten å utarbeide forslag til mandat eller til endring i mandatet. Kongen kan ved forskrift gi nærmere regler om utformingen av mandat og eventuelt tilleggsmandat.

§ 143. Ønsker de sakkyndige bistand til å få opplysninger fra parter eller andre, kan de henvende seg til retten. Har de innhentes opplysninger på egen hånd, skal dette gå fram av erklæringen.

De sakkyndige avgir som regel skriftlig erklæring, enten i forening eller hver for seg.

De sakkyndige kan innkalles til å gi muntlig forklaring for retten, enten i stedet for å avgi skriftlig erklæring eller for å utrede den nærmere. De plikter å møte etter samme regler som for vitner.

§ 146. Det skal for hele riket være en rettsmedisinsk kommisjon som veiledende organ i rettsmedisinske spørsmål. Medlemmene oppnevnes av Kongen. Kommisjonen kan deles i flere avdelinger.

Kongen gir nærmere regler for kommisjonen og dens arbeidsordning.

§ 147. Enhver som tjenestegjør som sakkyndig i rettsmedisinske spørsmål, skal straks sende den rettsmedisinske kommisjon avskrift av den skriftlige erklæring som han gir retten eller påtalemyndigheten. Dette gjelder ikke ved foreløpig erklæringer som nevnt i § 165 fjerde ledd.

Såfremt den sakkyndige under hovedforhandlingen gir uttalelser som avviker fra den skriftlige erklæringen, eller på vesentlig punkter utfyller den, skal han sende kommisjonen et referat av sin muntlige forklaring.

Kommisjonene skal gjennomgå de innkomne erklæringer og uttalelser. Finner den vesentlige mangler, skal den gjøre retten eller i tilfellet påtalemyndigheten oppmerksom på det.

§ 149. Personer som partene fremstiller for retten til avhøring som sakkyndige uten oppnevning, gir forklaring etter samme regler som vitner, men kan være til stede under hele forhandlingen og avgir forsikring etter bestemmelsen for oppnevnte sakkyndige.

§ 165. Dersom retten finner det nødvendig for avgjørelsen av saken, kan den beslutte at siktede skal underkastes rettspsykiatrisk undersøkelse ved oppnevnte sakkyndige.

Siktede skal alltid undergis rettspsykiatriske undersøkelse når det er aktuelt å idømme

1. overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39,
2. tvungen omsorg etter straffeloven 39 a,
3. opprettholdelse av reaksjon som nevnt i nr. 1 og 2 etter straffeloven § 39 b, eller
4. overføring til anstalt under kriminalomsorgen etter psykisk helsevernloven § 5-6.

Når det er begjært rettspsykiatrisk undersøkelse av en siktet som nekter å ha foretatt den handlingen saken gjelder, kan retten beslutte at det ikke tas stilling til begjæringen før det nevnte spørsmålet er avgjort. Adgangen til å beslutte slik utsettelse gjelder likevel ikke i saker som skal behandles av lagmannsrett. Ellers bør slik beslutning som regel bare treffes såfremt retten finner at en utsettelse av undersøkelsen er ønskelig av hensyn til siktede, og

at den er ubetenkelig av hensyn til sakens opplysning. Beslutningen kan til enhver tid omgjøres.

Er det tvil om det er nødvendig med rettspsykiatrisk undersøkelse, kan påtalemyndigheten eller retten beslutte å innhente en fortløpende erklæring fra en sakkyndig som veiledning om dette.

§ 294. Retten skal på embets vegne våke over at saken blir fullstendig opplyst. I dette øyemed kan den beslutte å innhente nye bevis og utsette forhandlingen.

§ 459. Fullbyrding av frihetsstraff eller samfunnsstraff skal utsettes dersom domfelte er blitt alvorlig sinnslidende eller hans helsetilstand ellers gjør fullbyrding utilrådelig.

Ellers kan fullbyrding av frihetsstraff eller samfunnsstraff utsettes når vektige grunner tilsier det.

Utsettelse etter annet ledd kan gjøres betinget av sikkerhetsstillelse. Det kan også settes andre vilkår.

Kriminalomsorgen treffer vedtak etter bestemmelsene her. Forvaltningsloven gjelder med de unntak som er nevnt i straffegjennomføringsloven § 7. Oppstår det uenighet om fullbyrdingen skal utsettes fordi domfelte er blitt alvorlig sinnslidende eller hans helsetilstand ellers gjør fullbyrding utilrådelig, kan domfelte kreve spørsmålet avgjort ved kjennelse etter § 457.

Lov 2 juli 1998 nr. 64 om helsepersonell m.v. (helsepersonelloven).

§ 21. Hovedregel om taushetsplikt

Helsepersonell skal hindre at andre får adgang eller kjennskap til opplysninger om folks legems- eller sykdomsforhold eller andre personlige forhold som de får vite om i egenskap av å være helsepersonell.

§ 27. Opplysninger som sakkyndig

Taushetsplikt etter § 21 er ikke til hinder for at helsepersonell som opptrer som sakkyndige gir opplysninger til oppdragsgiver, dersom opplysningene er mottatt under utførelse av oppdraget og har betydning for dette.

Den som opptrer som sakkyndig skal gjøre pasienten oppmerksom på oppdraget og hva dette innebærer.

Lov 20 mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven).

§ 20. Tilregnelighet

For å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på handlingstidspunktet.

Lovbryteren er ikke tilregnelig dersom han på handlingstidspunktet er

- a) under 15 år,
- b) psykotisk
- c) psykisk utviklingshemmet i høy grad, eller
- d) har en sterk bevissthetsforstyrrelse.

Bevissthetsforstyrrelse som er følge av selvforskyldt rus, fritar ikke for straff.

Vedlegg 2: Godkjenning fra NSD

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårfagres gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Knut-Erich Papendorf
Institutt for kriminologi og rettssosiologi
Universitetet i Oslo
Postboks 6706 St. Olavs plass
0130 OSLO

Vår dato: 23.02.2012

Vår ref:29411 / 3 / MSI

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 17.01.2012. Meldingen gjelder prosjektet:

29411
Behandlingsansvarlig
Daglig ansvarlig
Student

Sakkyndiges rolle i retten
Universitetet i Oslo, ved institusjonens overste leder
Knut-Erich Papendorf
Idun Magnæs Gjelsvik

Personvernombudet har vurdert prosjektet og finner at behandlingen av personopplysninger er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31. Behandlingen tilfredsstiller kravene i personopplysningsloven.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, eventuelle kommentarer samt personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/skjema.html. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/prosjektoversikt.jsp>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 20.06.2013, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Vigdis Namtvedt Kvalheim

Marte Sivertsen

Marte Sivertsen tlf: 55 58 33 48
Vedlegg: Prosjektvurdering
Kopi: Idun Magnæs Gjelsvik, Gardeveien 17, 0363 OSLO

Avdelingskontorer / District Offices:
OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kjpre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, SVU, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. nsdmas@svt.uit.no

Vedlegg 3: Infoskriv/samtykkeerklæring

Idun Magnæs Gjelsvik

Masterstudent ved Universitetet i Oslo

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

PB 6706 St. Olavs plass

0130 OSLO

Desember 2012

INFORMASJONSSKRIV

Jeg er masterstudent i rettssosiologi ved Universitetet i Oslo og skriver fortiden på min masteravhandling om rettspsykiatriens rolle i norske straffesaker. Oppgaven vil mer konkret se på forutsetninger og forventninger til rettspsykiatrien og rettspsykiaterne. Jeg vil intervju mellom 8 – 12 personer, hvor dommere og rettspsykiatere/psykologspesialister vil være hovedgruppene. Intervjuene vil vare ca. en time og jeg vil ta notater underveis, samt bruke båndopptaker forutsatt at det er greit for deg. Prosjektet er godkjent av Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Frivillighet

Det er helt frivillig å være med og du kan når som helst trekke deg underveis uten at dette må begrunnes. Dette gjelder også etter intervjuet. Skulle det bli aktuelt vil all innsamlet data om deg bli slettet.

Konfidensialitet og anonymitet

All data samlet inn under intervjuet vil bli anonymisert ved prosjektslutt. Det eneste som vil bli oppgitt i sluttproduktet er din arbeidstitel. Lydopptakene vil slettes når prosjektet er ferdig sommeren 2013. All informasjon vil bli håndtert og oppbevart av meg og ingen andre vil ha tilgang til materialet.

Kontakt

Hvis det er noe du lurer på ta gjerne kontakt med meg enten per telefon: 909 11 485 eller per epost: i.m.gjelsvik@student.jus.uio.no. Du kan også kontakte min veileder Knut-Erich Papendorf ved institutt for kriminologi og rettssosiologi på epost: k.e.papendorf@jus.uio.no eller på telefon 22 85 01 08.

Dersom du har lyst å være med på intervjuet, er det fint om du skriver under på den vedlagte samtykkeerklæringen.

Med vennlig hilsen

Idun Magnæs Gjelsvik

Samtykkeerklæring:

Jeg har mottatt skriftlig informasjon og er villig til å delta i studien.

Signatur Telefonnummer

Vedlegg 4: Intervjuguide – dommere

Generelle spørsmål:

- Hva er din arbeidstittel?
- Hvor lenge har du vært i den jobben du har nå?
- Hva slags utdanning har du?
- Hva slags jobberfaring har du fra før?
- Er det noen spesielle erfaringer fra tidligere du mener har vært viktig i den jobben du har nå?
- Hvor mye erfaring har du med straffesaker der tilregnelighetsspørsmålet har stått sentralt?
 - o Ca. hvor mange slike saker har du jobbet med?
 - o Ca. hvor mange slike saker har du i året?

Opplæring:

- Har du fått noen opplæring i hvordan å forholde seg/kommunisere med de sakkyndige i retten?
 - o *Hvis ja:* Hvordan synes du opplæringen var og hvor mye ble gitt? Noen du synes var spesielt bra eller savnet?
 - Hva slags opplæring ble gitt?
 - Kunne du tenke deg mer opplæring?
 - Har du fått tilbud om oppfriskningskurs eller mer opplæring i etterkant?
 - Hvis nei: Er det noe du kunne tenke deg?
 - Hvis ja: Benyttet du deg av det tilbudet? Hvorfor/hvorfor ikke?
 - o *Hvis nei:* Er dette noe du kunne tenke deg?

Utvelgelse:

- Hvilke krav må være oppfylt for at noen skal kunne oppnevnes som sakkyndig?
- Finnes det mange rettspsykiatriske sakkyndige å velge i mellom?
 - o *Hvis ja:* Hvilke strategier brukes da for å velge en fremfor en annen?
 - o *Hvis nei:* Synes du dette er positivt eller negativt?
- Hvordan velges den/de sakkyndige?
 - o Hvem har ansvar for å foreslå samt å ta kontakt med de rettspsykiatriske sakkyndige?
 - o Er det ofte slik at de samme brukes om og om igjen?
 - Hvorfor? Hvorfor ikke?
- Finnes det et system for å «luke» ut de rettspsykiatriske sakkyndige retten ikke var fornøyd med?

- Hva er det som bestemmer hvorvidt det skal oppnevnes en sakkyndig eller flere?
 - o Kan du gi eksempler på saker der kun en sakkyndig er nødvendig?
 - o Kan du gi eksempler på saker der to eller flere sakkyndige er nødvendig?

De sakkyndiges kompetanse:

- Hva kjennetegner en dyktig/godt egnet rettspsykiatrisk sakkyndig?
- Hva kjennetegner en mindre egnet rettspsykiatrisk sakkyndig?
- Hvilke forventninger har du til de rettspsykiatriske sakkyndige?

Mandatet:

- Opplever du mandatene som klare på hva retten ønsker skal bli utredet?
- Opplever du at de sakkyndige svarer godt på mandatet?
 - o Har det hent at den sakkyndige har misforstått mandatet?

Møte mellom jus og medisin

- I rettspsykiatrien møtes to forskjellige fagfelt; jus og medisin, har du noen tanker rundt det?
 - o Problematisk/ikke problematisk?

Kommunikasjon:

- Hvordan føler du kommunikasjonen er mellom deg og den/de sakkyndige under rettsaken?
- Ønsker du at den sakkyndige skal være i retten?
- Har du noen gang kontakt med den/de sakkyndige i forkant og/eller i etterkant av rettsaken?
 - o *Hvis ja:* Hva dreier det seg om?
 - o *Hvis nei:* Er dette noe du kunne tenke deg? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Er det noe ved kommunikasjonen med den/de sakkyndige du føler kunne vært annerledes?
 - o I så fall hva?

Uavhengighet og uenighet:

- Føler du de sakkyndige er uavhengige?

- Hvordan kan man sikre tilfredsstillende uavhengighet?
- Har du opplevd saker der de sakkyndige er uenige om konklusjonen?
 - *Hvis ja:* Hvordan har dette blitt håndtert?
 - *Hvis nei:* Hva tenker du om det?
- Føler du de sakkyndige er opptatt av å informere om uenigheter som har oppstått underveis? (til tross for at de har blitt enige om en konklusjon?).
- Hvor mye fokus blir det gitt fra rettens side på å få frem eventuell uenighet mellom de sakkyndige?

Tvil:

- Føler du at de sakkyndige har et godt grunnlag for sin vurdering av observanden?
- Under rettsaken, fokuseres det på om den/de sakkyndige har vært i tvil om diagnosen?
- Opplever du at de sakkyndige informerer retten dersom de har vært i tvil?
- Tror du de sakkyndige kan oppleve et følt press om å komme fram til en entydig konklusjon?
 - *Hvis ja:* Hvordan forholder du deg til dette?
 - *Hvis nei:* Hva tror du er årsaken til dette?

Den rettsmedisinske kommisjon:

- Hva slags kommunikasjon har du med Den rettsmedisinske kommisjon?
- Hva tenker du om deres rolle?

De sakkyndiges uttalelser:

- Hvor mye innvirkning, hvis noen, føler du den sakkyndige rapporten har å si for domsavsigelsen?
- Har du opplevd saker der retten har konkludert og dømt annerledes/motsatt enn konklusjonen i den sakkyndige rapporten?
- Kunne tingretten klart seg uten de sakkyndige?
- Opplever du at det er en økning eller minskning av bruk av rettspsykiatriske sakkyndige?
- Hvordan kan man kvalitetssikre de sakkyndiges uttalelser?

Avslutning:

- Er det noe du vil legge til som vi ikke har snakket om her?

Vedlegg 5: Intervjuguide – sakkyndige

Generelle spørsmål:

- Arbeidstittel:
- Hvor lenge har du jobbet som sakkyndig?
- Hvor mye erfaring har du med straffesaker der tilregnelighetsspørsmålet har stått sentralt?
 - o Ca. hvor mange sakkyndigoppdrag av denne sorten har du hatt?
 - o Ca. hvor mange i året?

Opplæring:

- Har du fått noen opplæring i det å være sakkyndige i retten? (B og C kurs?).
 - o Hvis ja: Hvordan synes du opplæringen var og hvor mye ble gitt? Noe du synes var spesielt bra eller savnet?
 - Hva slags opplæring ble gitt?
 - Kunne du tenke deg mer opplæring?
 - Har du fått tilbud om oppfriskningskurs eller mer opplæring i etterkant?
 - Hvis nei: Er det noe du kunne tenke deg?
 - Hvis ja: Benyttet du deg av det tilbudet? Hvorfor/hvorfor ikke?
 - o Hvis nei: Er dette noe du kunne tenke deg?

De sakkyndiges kompetanse:

- Hva kjennetegner en dyktig/godt egnet rettspsykiatrisk sakkyndig?
- Hva kjennetegner en mindre egnet rettspsykiatrisk sakkyndig?
- Hva forventes av deg som sakkyndig?

Oppnevning og mandatet:

- Hvem oppnevnes du av?

- Hvem kontakter deg?
- Hvordan opplever du mandatet?

Observasjonen:

- Hvor foretar du observasjonene?
- Hvor lang tid bruker du per?
- Hva skjer etter observasjonene?
- Hvordan synes du det fungerer med å ha et sakkyndig oppdrag i tillegg til din vanlige jobb?
- Synes du det er problematisk å skille mellom rollen du har som behandler og rollen du har som sakkyndig?
 - Opplever du at observanden opplever det?
- Synes du observasjonen er tilstrekkelig for å kunne diagnostisere en tiltalt?
- Hvordan er det med tilrettelegging for observasjonen/utredningen?
- I de sakene dere er to (eller flere) foretar dere observasjoner hver for dere, sammen eller begge deler? Hva foretrekker du?
- Er du ofte til stedet under hele rettsaken? Hvorfor/hvorfor ikke?

Uavhengighet og uenighet

- I de straffesakene du har jobbet som rettsoppnevnt sakkyndig, har du jobbet mest alene eller sammen med en annen?
- Hvordan er det å arbeide i et team kontra å arbeide alene?
 - Fordeler/ulempes?
- Hvordan har dere kommet frem til konklusjonen?
- Har du opplevd noen utfordringer i forhold til det å skulle være **uavhengig** til din kollega under observasjonen og under utarbeidelsen av rapporten?
 - Hvis ja: Hvordan løste du/dere dette?
 - Hvis nei: Hva tror du var grunnen til dette?
- Når du ikke jobber alene, er det ofte den/de samme personen(e) du jobber med, eller varierer det fra sak til sak?

- Har du noen gang opplevd **uenighet** mellom deg og din kollega(er) i forbindelse med konklusjonen?
 - Hvis ja: Hvordan har dere forholdt dere til det?
 - Ble det tatt opp under rettsaken enten av dere eller av rettes aktører?
 - Hvis nei: Hva tror du er årsaken til dette?
- Har du noen gang jobbet med en annen sakkyndig som var psykiater eller psykologspesialist?
 - Hvis ja: Hvordan synes du det fungerte?
 - Hvis nei: Hva tenker du om det/er det noe du tror kunne være fordelaktig i visse saker?

Tvil:

- Har du noen gang vært i tvil om diagnosen til observanden?
 - Hvis ja: Hvordan håndterte du det? Var det noe som kom frem i rapporten og under rettsaken?
 - Hvis nei: Hva tror du er årsaken til dette?
- Har du noen gang opplevd forventninger fra retten om at du skal komme frem til et entydig svar?
 - Hvis ja: hvordan håndterte du dette dersom du var i tvil?
- Har du noen gang følt press fra rettens aktører til å komme frem til et entydig svar?
 - I så fall hvem av rettens aktører?
- Dersom det har vært tvilstilfeller i observasjonen/rapporten er dette noe som du fokuserer (mye) på under rettsaken?
- Føler du retten fokuserer mye på det?

Kommunikasjon:

- Hvordan føler du kommunikasjonen mellom deg og rettens aktører er under rettsaken?
 - Føler du deg forstått og at det du finner viktig i saken kommer frem?
- Har du kontakt med noen av rettens aktører i forkant og/eller etterkant av rettsaken?
 - Hvis ja: Hvem? Og i hvilken forbindelse?

- Får du tilbakemelding av retten etter et avsluttet oppdrag?
 - *Hvis ja:* Hva består tilbakemeldingen av?
 - *Hvis nei:* er dette noe du kunne tenke deg?
- Er det noe ved kommunikasjonen mellom deg og rettens aktører du føler kunne vært annerledes?
 - Ønsker du for eksempel mer eller mindre kommunikasjon før/under/etter rettsaken?
- Hvordan er dommernes kompetanse innen rettspsykiatri?

Den rettsmedisinske kommisjon:

- Hva er dine tanker rundt deres rolle?
- Har rapporten du har levert retten noen gang blitt forkastet av RMK?

De sakkyndiges uttalelser:

- Hvor mye innvirkning, hvis noen, føler du den sakkyndige rapporten har å si for domsavsigelsen?
- Har du opplevd at retten har konkludert annerledes/motsatt enn deg?
 - *Hvis nei:* Hva tror du er grunnen til dette?
- Hvordan kan retten kvalitetssikre det som blir sagt og skrevet av de sakkyndige?

Møte mellom jus og medisin:

- I rettspsykiatrien møtes to forskjellige fagfelt; jus og medisin og det medisinske prinsipp brukes. Har du noen tanker rundt det?
 - Fordeler/ulempes sett mot andre systemer?
- Noe som er spesielt verdifullt/problematisk i samarbeidet mellom deg som sakkyndig og juristene?

Rettspsykiatri i Norge:

- Hva synes du om den rollen rettspsykiatrien har i norske straffesaker i dag?
 - o Er det noen du mener burde vært annerledes?
- Trenger retten de sakkyndige?
- Har det vært en økning/minskning i bruken av rettspsykiatere?

Avslutning:

- Hvordan er rekrutteringen til faget?
- Er det noe du vil legge til som vi ikke har snakket om her?